

ФРИДРИХ ЕНГЕЛС

№ 207
Стт фак.

**ПРОИЗХОД НА
СЕМЕЙСТВОТО
ЧАСТНАТА
СОБСТВЕНОСТ
И ДЪРЖАВАТА**

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГ. РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ (КОМУНИСТИ)

Фридрих Енгелс

**ПРОИЗХОД НА
СЕМЕЙСТВОТО
ЧАСТНАТА
СОБСТВЕНОСТ
И ДЪРЖАВАТА**

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГ. РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ (КОМУНИСТИ)

ПРОИЗХОД НА СЕМЕЙСТВОТО,
ЧАСТНАТА СОБСТВЕНОСТ
И
ДЪРЖАВАТА

ВЪВ ВРЪЗКА С ИЗСЛЕДВАНИЯТА
НА
Л. Г. МОРГАН

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ (КОМУНИСТИ)

ИЗДАТЕЛСТВО НА БЪЛГАРСКАТА
РАБОТНИЧЕСКА ПАРТИЯ (КОМУНИСТИ)

ФР. ЕНГЕЛС

ПРОИЗХОД НА СЕМЕЙСТВОТО,
ЧАСТНАТА СОБСТВЕНОСТ
И
ДЪРЖАВАТА

Превел: Ив. Георгиев

Редактор: Анна Пълева – Драгова

Коректор: Моис Хание

Тираж: 15.000

Печатница на Бълг. раб. партия (комунисти)

С О Ф И Я

№ 436

1 9 4 7

Настоящият превод на „Произход на семейството, частната собственост и държавата“ от Фридрих Енгелс е направен от оригинала на четвъртото немско издание от 1891 г.: Friedrich Engels, Der Ursprung der Familie, des Privateigentums und des Staates, Verlag J. H. W. Dietz Nachf., Stuttgart, 1891. Преводът е сверен с руското издание на Института Маркс — Енгелс — Ленин при ЦК на ВКП (б), 1945.

В това ново издание на Издателството на БРП (к) се помещава на уводно място предговорът на Института Маркс — Енгелс — Ленин, в който кратко и ясно се изтъква голямото научно значение на този Енгелсов труд.

Приложението е взето от същото руско издание (1945). То липсва в четвъртото немско издание (1891) тъй като е печатано една година по-късно (1892), като статия на Енгелс в списание „Нойе цайт“ („Die neue Zeit“, Jg. XI, 1892, Bd. I, H. 12).

Двата показалеца на различните имена са, с малки добавки, съставени също по Московската редакция.

Бележките под линия, обозначени със *, са оригиналните бележки на Енгелс, а тия — с дребни цифри, са отчасти библиографични данни и обяснения на Московската редакция, отчасти — на нашата. Първите са означени с *Моск. ред.*, а вторите — с *Ред.*

Облите скоби са на Енгелс, а четвъртитите — на руската и нашата редакция.

От редакцията

ПРЕДГОВОР

„Произход на семейството, частната собственост и държавата“ е едно от основните класически произведения на марксизма. Тая книга е написана от Енгелс в 1884 год., след смъртта на Маркс. В предговора към първото издание на тая книга Енгелс изтъква, че тя до известна степен е изпълнение на едно завещание на Маркс, който се е готвел да изложи от гледището на материалистическото разбиране на историята резултатите от изследванията на Морган за първобитното общество. С тая цел Маркс е съставил подробен конспект на Моргановия труд „Първобитно общество“ и е направил в него редица важни критически забележки. Но Маркс не е успял да осъществи своето намерение. Задачата, поставена от Маркс, бива изпълнена от Енгелс.

Маркс и Енгелс са придавали огромно значение на изследванията на Морган за първобитното общество. Великата историческа заслуга на Морган, както посочва Енгелс в предговора към дадения труд, се състояла в това, че той е открил и възстановил в главни черти първоначалната историческа основа на така наречената писана история. В родовата организация на североамериканските индианци той е намерил ключа, който разкрива най-важните, неразрешени дотогава загадки на старогръцката, римска и старогерманска история.

Енгелс изтъква, че Морган стихийно е достигнал до материалистическото разбиране на историята. Той „по своему“ като че ли отново е открил материалистическото разбиране на историята много години след като то бе открито и научно обосновано от Маркс и Енгелс. Особеното значение на Моргановите изследвания се състои в това, че те потвърждават теорията на историческия материализъм с огромен, грижливо изучен фактически материал по историята на първобитното общество. Трудът на Морган дал на Маркс и Енгелс възможност да развият и конкретизират теорията на историческия материализъм по най-важния въпрос от историята на обще-

ството. Трудът на Енгелс не е просто изложение на изводите от откритието на Морган, както може да ни се стори на пръв поглед. Сам Енгелс пише, че „би било нелепо да се излага Морган само „обективно“, без да се изтъква той критически, и като се използват отново получените резултати, да се изложат във връзка с нашите възгледи и с получените вече изводи“ (Архив Маркса и Енгелса, т. I (VI), стр. 251). И наистина, ако не по същина, поне по форма, Морган е изхождал още от традиционните общоидеалистически положения и схеми за развитието на обществото; според тия схеми развитието на обществото, семейството, частната собственост и държавата се определя от развитието на човешкия ум, на интелекта, от развитието на идеите за семейството, частната собственост и държавата. А развитието на интелекта, както изтъква Морган, е последица от изобретенията и откритията в областта на добиването на средства за съществуване. Моргановото откритие на организацията на първобитното общество, което е епохално в историята на науката, го довело стихийно до материалистически изводи, които опровергават изхабените идеалистически схеми и положения. Енгелс преди всичко освобождава резултатите от изследванията на Морган от тия схеми и положения и дава на Моргановото откритие такава научна икономическа мотивировка, която е свършено недостатъчна или изобщо липсва у Морган и която е могъл да даде само марксизмът. Благодарение на това изводите и резултатите от изследванията на Морган критически изтъкнати, обосновани, обогатени с постиженията на икономическата и историческа теория на Маркс, дадоха голям тласък на по-нататъшното развитие на науката за обществото.

Обобщавайки в своята книга резултатите от изследванията на Морган, Енгелс използвал критическите забележки на Маркс и взел под внимание трудовете на редица учени по историята на първобитното общество. За да обоснове своите изводи, той използвал най-разнообразни общи исторически трудове, специални изследвания по етнография, история на културата, история на първобитното общество, семейството и брака и свои специални изследвания по историята на древните германци и келти. Ленин високо ценял тоя труд именно затова, защото той

е написан въз основа на грамаден исторически и политически материал; той изтъква, че „това е едно от основните съчинения на съвременния социализъм“.

В „Произход на семейството, частната собственост и държавата“ Енгелс разкрива законите на развитието на първобитно-общинния строй, основните етапи на неговото развитие и причините за неизбежното му загиване. Той показва възникването и развитието на семейството, частната собственост, класите и държавата, т. е. на ония сили, които подравят това първобитно общество отвътре и довеждат до образуването на класовото общество. Книгата на Енгелс е блестящо приложение на метода на диалектическия материализъм към историята на обществото изобщо и специално към историята на развитието и загиването на първобитно-общинния строй.

Трудът на Енгелс нанася най-силен удар на представителите на реакционната философия, юриспруденция, политическа икономия, които се опитват да докажат „вечността“ на частната собственост и основаните върху нея форми на семейство и държава. Книгата на Енгелс нанася съкрушителен удар и върху реакционните идеи, проповядвани с досадна упоритост от немските шовинисти, — за съществуване на „пълноценни“ и „непълноценни“ народи, за изключителния път на развитието на немския народ, за призиването на немците към световно господство. В светлината на Енгелсовия труд рязко изпъква всичката тъпота на „теориите“ на фашистките фалшификатори на историята, според които историята на немския народ се обяснявала с особените расови свойства на германските племена, като че германските племена никога не са имали друга форма на семейство освен моногамната, като че техните форми на семейство, брак, общество и държава всякога са били неизменни. Енгелс показва исторически преходния характер на всички форми на семейството, собствеността и държавата и потвърждава това с огромен фактически материал, който дава съвременната история, география, етнография и история на културата.

Заедно с това трябва да отбележим една неточност в предговора на Енгелс към първото издание на книгата, която може да породи погрешни възгледи върху въпроса за ролята на различните условия на материалния живот в развитието на обществото. В предговора към първото

издание на своя труд Енгелс пише: „Според материалистическото разбиране определящ момент в историята е при последна сметка производството и възпроизводството на непосредствения живот. Но самото то, от своя страна, е двойко. От една страна — производство на средства за съществуване... от друга — производство на самия човек, продължение на рода. Общественият строй, при който живеят хората на определена историческа епоха и определена страна, се обуславя от двата вида производство: от степента на развитието, от една страна — на труда, от друга — на семейството.“

Но семейството не може да бъде поставено наред с труда и с материалното производство като определяща причина на общественото развитие. Разбира се, отношенията между половете в процеса на „производството на човека“, или продължението на рода, така или иначе обуславят развитието на обществото, защото те съставят необходимо условие на материалния живот на обществото. Но главно, определящо условие на материалния живот на хората, условие, определящо цялата физиономия на обществото (в това число и отношенията между половете, формите на семейството и брака), е начинът на добиване средства за живот, начинът за производство на материалните блага, необходими за съществуването на хората и за продължението на техния род. Тази ясна, завършена, класическа формулировка на основното положение на теорията на историческия материализъм е дадена от другаря Сталин в неговия труд „За диалектическия и историческия материализъм“.

Това положение напълно се потвърждава и от целия конкретен, фактически материал, който сам Енгелс дава в своя труд. Той показва, че измененията във формите на семейството и брака, в отношенията между половете се предизвикват от развитието на материалното производство, на материалните производителни сили на обществото.

Ленин и Сталин развиха по-нататък основните идеи на тоя Енгелсов труд, специално въпроса за ликвидацията на класите и за държавата в периода на социализма и комунизма. Ленин и Сталин дадоха ясна историческа перспектива за развитието на обществото, собствеността, класите и държавата в периода на социализма и комунизма.

ПРЕДГОВОРИ

1. Към първото издание от 1884 г.

Следващите глави съставят до известна степен изпълнението на едно завещание. Не някой незначителен човек, а сам Маркс се готвеше да изложи резултатите от Моргановите изследвания във връзка с тия на своето — в известни граници мога да кажа на нашето — материалистическо изследване на историята и едва чрез това да изясни цялото им значение. Та нали Морган в Америка по своему отново откри материалистическото разбиране на историята, открито от Маркс преди четридесет години, и, при сравнение на варварството и цивилизацията, то го доведе в главните точки до същите резултати както и Маркс. И както съсловните икономисти в Германия години наред толкова усърдно преписваха „Капитала“, колкото и упорито го замълчаваха, така постъпваха и представителите на „предисторическата“ наука в Англия с Моргановия труд „Ancient Society“*. Моят труд може само в слаба степен да замени това, което на покойния ми приятел не беше отредено да изпълни. Но пред мен са критическите бележки в неговите подробни извадки от Морган; тия бележки аз възпроизвеждам дотолкова, доколкото е възможно.

Според материалистическото разбиране определящ момент в историята при последна сметка е производството и възпроизводството на непосредствения живот. Но самото то има двойк вид. От една страна, произвеждането на средства за живот, предмети за храна, облекло,

* „Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism, to Civilization [„Древно общество или изследване на линията на човешкия прогрес от дивакия период през варварството към цивилизацията“ *Ред.*]. By Lewis H. Morgan. London, Macmillan & Co., 1877. Книгата е отпечатана в Америка и е извънредно мъчно да се намери в Лондон. Авторът е починал преди няколко години.

жилища и необходимите за това сечива; от друга — произвеждането на самия човек, продължение на рода. Обществено устройство, при което живеят хората на определена историческа епоха и определена страна, се обуславят от двата вида производство: от степента на развитие, от една страна — на труда, от друга — на семейството. Колкото по-слабо е развит трудът, колкото по-ограничено е количеството на неговите произведения, значи и богатството на обществото, толкова по-преобладаващо е господството на родовите връзки над общественния строй. Но при тая основана на родовите връзки структура на обществото все повече и повече се развива производителността на труда, а заедно с нея и частната собственост и размяната, разликите в богатството, използваемостта на чужда работна сила, а заедно с това и основата на класовите противоположности: нови социални елементи, които в продължение на цели поколения правят усилия да пригледят стария обществен строй към новите условия, докато най-после несъвместимостта на едното и другото не доведе до пълен преврат. Старото, почиващо върху родовите връзки общество бива разрушено в сблъскването с новоразвитите обществени класи; на негово място се явява ново общество, обединено в държава, нисшите единични съставки на която са не вече родовите съюзи, а местните съюзи, — едно общество, в което семейният строй е напълно под господството на собственическия строй и в което сега свободно се разгръщат класовите противоположности и класовите борби, които съставят съдържанието на цялата писана досега история.

Великата заслуга на Морган се състои в това, че той откри и възстанови в главни черти тази предисторическа основа на нашата писана история и в родовите връзки на североамериканските индианци намери ключа към най-важните, досега неразрешими загадки на най-старата гръцка, римска и германска история. Неговото съчинение не е труд на един ден. Близко четиридесет години е работил той над своя материал, докато го овладее напълно. Но затова пък неговата книга е една от малкото епохални творби на нашето време.

В следващото изложение читателят лесно ще различи изобщо какво е взето от Морган и какво съм прибавил

аз. В историческите отдели за Гърция и Рим не се ограничих с Моргановите доводи, но прибавих каквото и аз имах под ръка. Отделите за келтите и германците са в съществената си част мои; Морган е разполагал тук почти само с източници от втора ръка, а за германците — освен Тацит — само с лошите либерални фалшификации на г. Фримен. Икономическите изложения, достатъчни за целта на Морган, но за моята съвсем недостатъчни, са изцяло наново преработени също и от мене. И най-последно, от само себе си се разбира, че аз съм отговорен за всички изводи, доколкото Морган не е изрично цитиран.

2. Към четвъртото издание от 1891 г.¹

Предшните издания на тая книга, излезли в големи тиражи, са напълно изчерпани почти преди половин година и издателят отдавна ме помоли да подготвя ново издание. По-неотложни работи ми пречеха да сторя това досега. От появата на първото издание изминаха седем години, през които изучаването на първобитните форми на семейството направи голям прогрес. Следователно тук беше необходимо да се направят грижливи поправки и допълнения, толкова повече², че проектираното стереотипно преиздаване на настоящия текст ще ме лиши за известно време от възможността да внеса по-нататъшни изменения.

И така, аз грижливо прегледах целия текст и направих редица добавки, чрез което, надявам се, в подходяща степен е взето под внимание съвременното състояние на науката. При това аз давам в по-нататъшния ход на тоя предговор кратък преглед върху историческото развитие на семейството от Бахофен до Морган; и аз правя това тъкмо затуй, защото английската шовинистически надъхана

¹ Тоя предговор е бил напечатан изпърво в списанието „Die neue Zeit“, год IX, 1891, т. II, бр. 41, стр. 460, във вид на статия под заглавие „Към историята на първобитното семейство“ (Бахофен, Мак-Ленан, Морган). *Моск. ред.*

² В списанието „Die neue Zeit“ краят на тая фраза е формулиран по друг начин: „... толкова повече, че новото издание трябва да излезе в такъв тираж, който сега става обичаен в немската социалистическа литература, но който е голяма рядкост в другите области на немското книгоиздателство.“ *Моск. ред.*

школа за изследване на праисторията още продължава да прави всичко възможно, за да потъпчи с мълчание извършения от Моргановите открития преврат във възгледите върху първобитната история, без обаче да се стеснява ни най-малко от присвояването на Моргановите резултати. И в други страни този английски пример бива следван твърде усърдно.

Моят труд бе преведен на различни езици. Най-напред на италиански: *L'origine della famiglia, della proprietà privata e dello Stato, versione riveduta dall' autore di Pasquale Martignetti*; Benevento 1885. След това на румънски: *Origina familiei, proprietatei private si a statului, traducere de Joan Nadejde*, в Яшкото списание „*Contemporanul*“, септември 1885 до май 1886. По-късно на датски: *Familjens, Privatejendommens og Statens Oprindelse, Dansk, af Forfatteren gennemgaaet Udgave, besørget af Gerson Frier*. København 1888. Сега се печата един френски превод от Henri Ravé, който има за основа това немско издание.

До началото на шестдесетте години не може и да се говори за история на семейството. Историческата наука се намирала в тая област още изцяло под влиянието на Мойсеевото петокнижие. Патриархалната форма на семейството, изобразена тук по-подробно отколкото всякъде другаде, се приемала без колебание не само като най-стара форма, но се и идентифицирала — като се изключи многоженството — с днешното буржоазно семейство, така че по тогавашните схващания семейството изобщо не е претърпяло никакво историческо развитие; най-много се допускало, че в първобитно време може би е съществувал период на полово безредие. — Наистина, освен еднобрачието било познато още и източното многоженство и индийско-тибетското многомъжество; но тия три форми не са могли да бъдат подредени в историческа последователност и са фигурирали една до друга без всякаква взаимна връзка. Че у единични народи от старата история, както и у някои още съществуващи диваци, родословието се води не по баща, а по майка, така че женската линия се приема за единствено валидна; че у много днешни народи бракът е забранен в рамките

на определени по-големи, тогава още неизследвани по-отблизо групи и че този обичай се среща във всички части на света — тези факти били наистина известни и такъв вид примери са бивали събирани все повече. Но човек не е знаел да се справи с тях и дори още в „Researches into the Early History of Mankind“ etc. [„Изследвания на първобитната история на човечеството и т. н.] от Е. Б. Тайлор (1865) те фигурират като „странни обичаи“, наред със забраната, която съществува у някои диваци, да докосват горящи дърва с желязно сечиво и други такива религиозни дивотии.

Историята на семейството датира от 1861 г., от появата на Бахофеновото „Майчинско право“. Тук авторът установява следните положения: 1) че хората са живели отначало в безпрепятствено полово общуване, което той означава, с един несполучлив израз, като хетеризъм; 2) че такова общуване изключва всяко установяване на бащата, че затова произходът е могъл да се смята само по женска линия — по майчинско право, и че така е било първоначално у всички народи на древността; 3) че поради това на жените като майки — единствените със сигурност известни родители на младите поколения, се е отдавало висока степен на уважение и почитание, което е достигало, по Бахофеновата представа, до пълно господство на жените (гинекократия); 4) че переходът към единичния брак, при който жената принадлежи изключително на един мъж, включва в себе си нарушаване на една древна религиозна повеля (т. е. фактически едно нарушаване на древното право на останалите мъже върху същата жена) — едно нарушаване, което е трябвало да получи възмездие или чието понасяне е трябвало да бъде изкупено чрез временно ограничено отстъпване на жената.

Доказателства за тия положения Бахофен намира на многобройни места, издирени с извънмерно усърдие в древно-класическата литература. Развитието от „хетеризма“ към моногамията и от майчинското право към бащинското право се извършва според него, частно у гърците, като последица от по-нататъшното развитие на религиозните представи, на вмъкване на нови божества — представители на нови възгледи, в традиционната група божества — представители на старите възгледи, така че

последните биват все повече и повече изтласквани на заден план от първите. И така, според Бахофен, не развитото на действителните жизнени условия на хората, а религиозното сражение на тези жизнени условия в главите на същите хора е предизвикало историческите промени във взаимното обществено положение на мъжа и жената. Съответно на това, Бахофен представя Орестия от Есхил като драматично описание на борбата между залязващото майчинско право и възходящото и побеждаващо бащинско право през героичната епоха. Заради любовника си Егист, Клитемнестра убива завърналия се от Троянската война свой съпруг Агамемнон; но нейният и Агамемнонов син, Орест, отмъщава за убийството на бащата, като убива своята майка. За това го преследват ериниите, демоничните защитници на майчинското право, според което убийството на майката е най-тежко, неизкупимо престъпление. Но Аполон, който чрез своя оракул е потикнал Орест към това деяние, и Атина — приво-вана като съдница — двете божества, които застъпват тук новия, бащиноправния строй — го покровителствуват; Атина изслушва двете страни. Целият спорен въпрос се обобщава накратко в развиващите се сега дебати между Орест и ериниите. Орест се позовава на това, че Клитемнестра е извършила двойно злодеяние: като е убила *своя* съпруг, тя заедно с това е убила и *неговия* баща. Но защо ериниите преследват него, а не нея, много по-виновна? Отговорът е поразителен:

„Не беше в кръвно родство тя с мъжа, когото уби.“

Убийството на един не кръвно родствен мъж, дори когато той е съпруг на убийцата, може да бъде изкупено — то не засяга ериниите; тяхна работа е само да преследват убийството между кръвни родственици, а най-тежко и неизкупимо, според майчинското право, е убийството на майката. Но сега Аполон се явява като защитник на Орест; Атина наказва ареопагитите — атинските върховни съдници — да гласуват; гласовете за оправдаване и осъждане са наравно; тогава Атина като председателка дава своя глас за Орест и го оправдава. Бащинското право е извоювало победата над майчинското право, „боговете от младото поколение“, както ги означават самите еринии, побеждават ериниите и последните

накрай се съгласяват да поемат една нова длъжност в служба на новия ред.

Това ново, но абсолютно право тълкуване на Орестия е едно от най-красивите и хубави места в цялата книга, но то показва в същото време, че Бахофен поне толкова много вярва в ериниите, Аполон и Атина, колкото е вярвал и Есхил на своето време; той вярва именно, че през гръцката героична епоха те са извършили чудото да съборят майчинското право, замествайки го с бащинското право. Че такова схващане, според което религията има значение на решаващ лост на световната история, трябва да доведе накрай до чист мистицизъм — е ясно. Затова е трудна и не винаги благодарна работа да се справи човек с дебелия том на Бахофен. Но всичко това не намалява заслугата му на изследовател, открил нови пътища; той най-напред заместил фразата за едно непознато първобитно състояние на безредно полово общуване с указанието, че класическата литература ни посочва множество следи, според които преди единичния брак у гърците и азиатците е съществувало в действителност едно състояние, при което са общували полово не само един мъж с няколко жени, но и една жена с няколко мъже, без да е бил нарушаван моралът; че този обичай не е изчезнал без да остави следи в едно ограничено отдаване на жената, чрез което жените трябвало да откупват правото на единичен брак; че затова родословието първоначално е могло да се води само по женска линия, от майка към майка; че това изключително значение на женската линия се е запазило дълго и във времето на единичния брак с установен или дори признат баща на децата и че това първоначално положение на майките като единствено установени родители на своите деца е осигурявало на тях, а с това и на жените изобщо, по-високо обществено положение, каквото те оттогава вече никога не са имали. Тези положения Бахофен наистина не е изказвал с такава ясност — за това му пречел неговият мистичен възглед. Но той ги е доказал и това означаваше в 1861 год. пълна революция.

Бахофеновият дебел том беше написан на немски, т. е. на езика на нацията, която тогава най-малко се интересуваше за предисторията на днешното семейство. Затова той остана непознат. Неговият най-близък приемник в

същата област се появи в 1865 год., без да е чул нещо за Бахофен.

Този приемник беше И. Ф. Мак-Ленан, права противоположност на своя предшественик. Вместо гениалния мистик ние имаме тук сухия юрист; вместо вихрената поетична фантазия — правдоподобната комбинация на пледиращия адвокат. Мак-Ленан намира у много диви, варварски и дори цивилизовани народи от старо и ново време една форма за сключване на брак, при която младоженикът, сам или със свои приятели, трябва привидно да открадне насилствено своята невеста от нейните роднини. Този обичай трябва да е остатък от един по-раншен обичай, когато мъжете от едно племе действително са крадели с насилие жените си отвън, от други племена. А как е и възникнал този „грабителски брак?“ Докато мъжете са могли да намират достатъчно жени в своето племе, не е имало достатъчен повод за това. Но ние намираме също тъй често, че у неразвити народи съществуват известни групи (които около 1865 год. често биваха идентифицирани със самите племена), в рамките на които бракът бил забранен, тъй че мъжете са принудени да взимат своите жени, и жените — своите мъже извън групата, докато у други съществува обичаят, според който мъжете от известна група са принудени да взимат своите жени само в пределите на своята собствена група. Мак-Ленан нарича първите екзогамни, вторите ендогамни и направо конструира една рязка противоположност между екзогамни и ендогамни „племена“. И макар неговото собствено изследване на екзогамията да го натъква на това, че тая противоположност в много — ако не в най-много или дори във всички — случаи съществува само в неговата представа, той при все това я прави основа на цялата своя теория. Според нея екзогамните племена могат да си доставят жени само от други племена; и при дивачеството, на което е съответствувало едно перманентно състояние на война между племе и племе, това е могло да става само чрез грабеж.

И Мак-Ленан пита по-нататък: откъде е този обичай на екзогамията? Представата за кръвно родство и кръвосмешение не можела да има нищо общо с него, това били неща, които се развили много по-късно. Но друг е въпросът с много разпространения сред диваците обичай да бъдат

убивани децата от женски пол веднага след раждането. Чрез това се създавал превес от мъже във всяко отделно племе, чиято най-близка необходима последица била, че няколко мъже са притежавали общо една жена: многомъжество. Последицата от това била, че се знаело коя е майката на едно дете, но не се знаело кой е бащата, а оттук следва родството да се пресмята само по женска линия, като се изключва мъжката — майчинско право. И една втора последица от липсата на жени в пределите на племето — липса, смекчена, но не отстранена от многомъжеството — била систематичното насилствено отвличане на жени от чужди племена. „Тъй като екзогамията и многомъжеството произлизат от една и съща причина — от численото неравенство между двата пола, — трябва да приемем, че у всички екзогамни раси първоначално е съществувало многомъжеството... И затова трябва да приемем като неоспоримо, че между екзогамните раси първа родствена система е била оная, която познавала кръвната връзка по майчина страна.“ (Mac Lennan. „Studies in Ancient History“, 1886. Primitive Marriage, p. 124 [Мак-Ленан, „Проучвания на древната история“, 1886. Първобитен брак, стр. 124].)

Заслугата на Мак-Ленан е, че изтъкна всеобщото разпространение и голямото значение на това, което той нарича екзогамия. Той в никой случай не е открил факта с екзогамните групи, а още по-малко го е разбрал. Независимо от по-раншните, единични бележки у мнозина наблюдатели — тъкмо източниците на Мак-Ленан, — Летем („Descriptive Ethnologie“ [Описателна етнология], 1859) е описал тази институция у индийските магари и точно и вярно е казал, че тя била всеобщо разпространена и се срещала във всички части на земята — едно място, което цитира сам Мак-Ленан. И нашият Морган също така още в 1847 год., в своите писма за ирокезите (в „American Review“ [„Американски преглед“] и в 1851 год. в „The League of the Iroquois“ [„Лигата на ирокезите“]), я изтъкнал и вярно описал у това племе, докато, както ще видим, адвокатският ум на Мак-Ленан е създал тук много по-голяма бъркотия отколкото Бахофеновата мистична фантазия в областта на майчинското право. По-нататъшната заслуга на Мак-Ленан е, че той призна майчинско-правния родословен строй като първоначален, макар че,

както и сам признава по-късно, Бахофен тук го е изпреварил. Но и тук той не е на ясно; той говори винаги за „родство само по женска линия“ (kinship through females only) и постоянно прилага този верен за една по-раншна степен израз и към по-късни степени на развитие, където произход и онаследяване наистина биват смятани още изключително по женска линия, но родството се признава и изразява също и по мъжка линия. Това е ограничеността на юриста, който си създава един установен правен израз и неизменно продължава да го прилага към състояния, към които той е станал вече неприложим.

При всичката ѝ правдоподобност, теорията на Мак-Ленан, изглежда, не се видяла на собствения ѝ автор достатъчно солидно обоснована. При все това, на самия него прави впечатление „забележителното обстоятелство, че формата на (привидния) грабеж на жени е най-ясно определена и най-пълно изразена тъкмо у вароците, у които господствува *мъжкото* родство (т. е. произход по мъжка линия)“ (стр. 140). А също така и: „Странен с фактът, че, доколкото знаем, детеубийството не се извършва систематично никъде, където екзогамията и най-старата форма на родство съществуват една до друга“ (стр. 146). Два факта, които направо оборват неговия начин на обяснение и на които той може да противопостави само нови, още по-объркани хипотези.

Въпреки това неговата теория намери в Англия голямо одобрение. Тук смятаха Мак-Ленан изобщо за основател на историята на семейството и за пръв авторитет в тая област. Неговото противопоставяне на екзогамни и ендогамни „племена“, колкото и да са бивали установявани единични изключения и видоизменения, остана при все това призната основа на господстващите възгледи и се превърна в наочници, които правеха невъзможен всеки свободен поглед върху изследваната област, а заедно с това — и всеки решителен прогрес. На надценяването на Мак-Ленан, станало обичайно в Англия, а по английски образец и другаде, трябва да се противопостави с факта, че с противопоставянето на екзогамни и ендогамни „племена“, основано на чисто недоразумение, той е принесъл повече вреда, отколкото е принесъл полза със своите изследвания.

Между това почнаха бързо да изплуват наяве все повече и повече факти, които не можеха да се вместят в неговите изящни рамки. Мак-Ленан познаваше само три форми на брак: многоженство, многомъжество и еднобрачие. Но когато вниманието бе насочено вече върху тая точка, намериха се все повече и повече доказателства, че у неразвитите народи съществуват форми на брак, в които редица мъже притежават общо редица жени; и Лъбок („The origin of Civilization“ [„Произход на цивилизацията“], 1870) призна този групов брак (Conjugal marriage) за исторически факт.

Веднага след това, в 1871 год., Морган излезе с нов и в много отношения решаващ материал. Той беше се убедил, че важещата у ирокезите своеобразна система на родство е обща за всички туземци на Съединените щати, че е разпространена, следователно, по цял един континент, макар че тя рязко противоречи на степените на родство, които фактически произтичат от важещата там система на брак. Той подбуди американското съюзно правителство, въз основа на съставените от него въпросник и таблици, да събере сведения за системите на родство на другите народи и от отговорите намери, 1) че американо-индианската система на родство важела у многобройни племена в Азия и в малко видоизменена форма — в Африка и Австралия, 2) че тя напълно се обяснявала от една форма на групов брак, която в Хаваите и други австралийски острови тъкмо сега се намира в състояние на отмиране, и 3) че наред с тази форма на брак в същите острови важела една система на родство, която можела да се обясни само от една още по-първобитна, сега изчезнала форма на групов брак. Събраните сведения заедно с изводите му от тях той обнародва в своите „Systems of Consanguinity and Affinity“ [„Система на кръвното родство и свойство“], 1871 и с това доведе спора в една крайно по-необхватна област. Изхождайки от системите на родство и наново конструирайки съответните им форми на семейство, той откри нов път на изследване и възможност за по-дълбоко проникване в предисторията на човечеството. Щом този метод получи признание — изящната конструкция на Мак-Ленан изчезна като дим.

Мак-Ленан защити своята теория в новото издание на „Primitive Marriage“ („Studies in Ancient History“, 1875). Комбинирайки съвсем изкуствено една история на семейството само от хипотези, той изиска от Лъбок и Морган не само доказателство за всяко тяхно твърдение, но доказателства с необорима убедителна сила — такива, каквито единствено се допускат в един шотландски съд. И това върши същият тоя човек, който от тясната връзка между майчин брат и сестрин син у германците (Tacitus, „Germania“, стр. 20), от разказа на Цезар, че у британците всеки десет или дванадесет мъже имат общи жени, и от всички други разкази на древните писатели за общност на жените у варварите без колебание извлича заключение, че у всички тия народи господствувало многомъжество! Струва ти се, че слушаш някой прокурор, който може да си позволи всяка свобода при подготвяне на своето обвинение, но който изисква от защитника най-формално юридически обосновано доказателство за всяка дума.

Груповият брак бил чиста измислица, твърди той, и с това изостава много назад от Бахофен. Системите на родство у Морган били прости предписания на обществена учтивост, което се доказвало от факта, че индианците се обръщат с думите баща и брат и към един чужденец — към белия. Сякаш искаха да твърдят, че означенията баща, майка, брат, сестра са само безсмислени форми на обращение, защото католическите духовници и игуменки се назовават отци и майки, калугерите и калугерките, дори и масоните и членовете на английските професионални съюзи на тържествени събрания, се обръщат едни към други с думите брат и сестра. Накратко, защитата на Мак-Ленан е жалко слаба.

Но оставаше още една точка, дето той бе неуязвим. Противоположността между екзогамни и ендогамни „племена“, върху която почиваше цялата му система, не само не бе разколебана, но всеобщо призната за крайъгълен камък на цялата история на семейството. Съгласяваха се, че опитът на Мак-Ленан е недостатъчен да обясни тая противоположност и противоречи на изброените от самия него факти. Но самата противоположност, съществуването на два взаимно изключващи се вида самостоятелни и независими племена, от които единият вид вземал своите

жени в рамките на племето, докато на другия вид това било абсолютно забранено — това се смяташе като неоспоримо евангелие. Сравни, напр., Giraud-Teulon, „Origines de la famille“, [Жиро-Телон, „Произход на семейството“] (1874) и дори Lubbock, „Origin of Civilization“ [Лъбок, „Произход на цивилизацията“] (изд. 4., 1882).

Против тая точка е насочено главното съчинение на Морган: „Ancient Society“ [„Първобитно общество“] (1877), съчинението, което лежи в основата на настоящия труд. Това, което Морган в 1871 год. предугаждаше само смътно, тук е развито с пълно съзнание. Ендогамия и екзогамия не са никакви противоположности; екзогамни „племена“ досега не са никъде доказани. Но във времето, когато още е господствувал груповият брак — а той по всяка вероятност някога е господствувал навсякъде, — племето се е разчленявало на редица кръвно родствени по майчина страна групи, родове, в рамките на които е господствувала строга забрана за брак, така че мъжете от един род са могли да вземат, а и по правило са вземали своите жени наистина вътре в племето, но те трябвало да ги вземат вън от своя род. Така, че ако родът е бил строго екзогамен, племето, което обхващало съвкупността от родовете, е било в същата степен ендогамно. С това бе окончателно ликвидиран последният остатък на Мак-Ленановите изкуствени построения.

Но Морган не се задоволил с това. Родът на американските индианци му послужил по-нататък да направи втора решителна крачка напред в изследваната от него област. В този род, организиран според майчинското право, той открил праформата, от която се развил покъсният род, организиран според бащинското право, родът, както го намираме у античните културни народи. Гръцкият и римски род, една загадка за всички досегашни историографи, бе обяснен посредством индианския и заедно с това бе намерена нова основа за цялата първобитна история.

Това повторно откритие на първоначалния род с майчинско право като преходна степен на рода с бащинско право у културните народи има за първобитната история същото значение както Дарвиновата еволюционна теория — за биологията и Марксовата теория на принадлежната стойност — за политическата икономия. То даде възможност на

Морган да набележи за пръв път една история на семейството, в която по-големи класическите степени на развитие бяха засега, общо взето, установени, доколкото позволява това днес познатият материал. Че с това започва нова епоха в разработката на първобитната история — е ясно за всички. Родът с майчинското право е станал стожерът, около който се върти цялата тази наука; след неговото откритие човек знае в каква посока и какво трябва да изследва и как трябва да групира изследването. И съответно на това в тая област сега се напредва много по-бързо отколкото преди книгата на Морган.

Откритията на Морган са сега всеобщо познати или по-скоро присвоени от изследователите на праисторията и в Англия. Но почти у никого не намираме откритото признание, че тая революция във възгледите ни дължим тъкмо на Морган. В Англия неговата книга по възможност се потъпква с мълчание, а самият той бива отминаван със снисходителна похвала за по-предишните му работи. Усърдно разчоплят подробностите на неговото изложение, упорито премълчават неговите действително велики открития. Оригиналното издание на „Ancient Society“ е изчерпано; в Америка няма доходен пазар за такова нещо; в Англия тази книга, изглежда, е била систематично потуляна и единственото издание на тая епохална творба, която още циркулира на книжния пазар, е — немският превод.

Откъде тази сдържаност, сред която е трудно да не се забележи някакво съзаклятие за мълчаливо потъпкване, особено по отношение на многобройните цитати, дадени от проста учтивост и други доказателства на солидарност, от които гъмжат писанията на нашите признати изследователи на праисторията? Дали защото Морган е американец и за английските изследователи на праисторията е много горчиво, че въпреки цялото усърдие, заслужаващо най-голямо признание в събирането на материала, относно важещите всеобщи гледища при подреждането и групирането на този материал — накратко, относно своите идеи, те зависят от двама гениални чужденци, от Бахофен и Морган? С немец човек би могъл все пак да се примири, но с американец? По отношение на американец всеки англичанин става патриот — нещо, за което видях забавни примери в Съединените щати.

Към това се прибавя още и обстоятелството, че Мак-Ленан бил, тъй да се каже, официално признатият основател и вожд на английската школа за изследване на праисторията; че принадлежало до известна степен към добрия тон да се говори в областта на праисторията с най-високо страхопочитание за неговата изкуствена-историческа конструкция, която води от детеубийството през многомъжеството и грабежническия брак до семейството с майчинско право; че най-незначителното съмнение в съществуването на абсолютно взаимоизключващите се екзогамни и ендогамни „племена“ се смятало за престъпна ерес; че, следователно, Морган, разпръсвайки като дим всички тези свещени догми, е извършил един вид светотатство. И отгоре на всичко той ги разпръснал по начин, който трябвало само да бъде изречен, за да станат веднага ясни за всички; така че обожателите на Мак-Ленан, блуждаещи досега безпомощни между екзогамията и ендогамията, трябваше, току-речи, да се плеснат по челото и да извикат: как можахме да бъдем толкова глупави и отдавна да не видим това сами!

И ако дори тия престъпления не били достатъчни, за да забранят на официалната школа всяко друго отношение към Морган, освен хладно пренебрежение, той е надминал всяка мярка, когато подложил на критика не само цивилизацията, обществото на стоковото производство, основната форма на нашето днешно общество, по начин, който напомня Фурие, но и говори за едно бъдещо преобразование на това общество с такива думи, които би могъл да изрече Карл Маркс. Напълно заслужено е, следователно, когато Мак-Ленан възмутено го упреква, че „историческият метод му бил съвсем антипатичен“, и когато господин професорът в Женеве, Жиро-Телон, потвърждава това още в 1884 год. Нали същият той господин Жиро-Телон още в 1874 („Origines de la famille“) безпомощно се луташе из лабиринта на Мак-Ленановата екзогамия, откъдето едва Морган трябваше да го изведе!

Тук няма защо да се спирам върху другите успехи, които първобитната история дължи на Морган; в течение на моята работа ще се намери необходимото върху това. Четирнадесетте години, които изтекоха от появата на неговата главна творба, обогатиха много нашия материал по историята на първобитните човешки общества;

към антрополозите, пътешествениците и праисториците по професия се присъединиха представителите на сравнителната юриспруденция и внесоха отчасти нов материал, отчасти нови гледища. Някои отделни хипотези на Морган бяха поради това разклатени или дори отхвърлени. Но никъде новосъбраният материал не доведе до заместването на неговите главни основни гледища с други. Внесеният от него порядък в първобитната история важи в главните си черти и днес. Може да се каже дори, че той намира все повече и повече общо признание в същата степен, в която се прикрива, че той е създател на този велик прогрес.*

Лондон, 16 юни, 1891 г.

Фридрих Енгелс

* На връщане от Ню-Йорк през септември 1888 г. аз се срещнах с един бивш депутат на Конгреса от Рочестерския изборителен окръг, който познаваше Люис Морган. За съжаление, той не можеше да ми разкаже много за него. Морган живял в Рочестер като частно лице, зает само със своите научни изследвания. Брат му бил полковник и служел във военното министерство във Вашингтон; чрез посредничеството на този брат той е успял да заинтересува правителството за своите изследвания и да издаде няколко свои творби на обществени разходи; а той, моят събеседник, се застъпвал за това много пъти през времето на своето депутатство в Конгреса.

ПРЕДИСТОРИЧЕСКИТЕ СТЕПЕНИ НА КУЛТУРАТА

Морган е първият, който с компетентност се опитва да внесе порядък в човешката предистория; докато едно значително разширение на материала не наложи изменения, неговото групиране ще си остане в сила.

От трите главни епохи — дивачество, варварство, цивилизация — го занимават, естествено, само първите две и преходът към третата. Всяка от двете той подразделя на нисша, средна и висша степен според прогреса в производството на средствата за живот; защото, казва той, „сръчността в това производство е решаваща за степента на човешкото превъзходство и господство над природата; от всички същества само човекът е достигнал до почти безусловно господство над производството на хранителни продукти. Всички велики епохи на човешкия прогрес съвпадат повече или по-малко пряко с епохите на разширение на източниците за издръжка.“ Редом, с това върви развитието на семейството, но то не дава такива очебийни белези за разграничаването на периодите.

1. Дивачество

1. *Нисша степен*: детство на човешкия род, който, живеещ поне отчасти по дървета, с което само се обяснява и запазването му сред големите хищници, пребивавал още в своите първоначални обиталища, тропическите и субтропически гори. За храна са служели плодове, орехи, корени; образуването на членоразделна реч е главното постижение на това време. От всички народи, станали известни през историческия период, нито един не е принадлежал вече към това първобитно състояние. Колкото и дълги хилядолетия да е траяло това състояние, ние все пак не можем да го докажем с преки свидетелства; но признаем ли произхода на човека от животинското царство, приемането на този преход става неминуемо.

2. *Средната степен* започва с използването на рибата (към която причисляваме и раците, мидите и други водни животни) за храна и с употребата на огъня. Тези две неща си принадлежат взаимно, защото рибата може да се използва напълно едва посредством огъня. Обаче с тази нова храна хората са станали независими от климата и местността; следвайки реките и морските брегове, те дори в диво състояние са могли да се разпрострат върху най-голямата част на земята. Грубо изработените, неогладени каменни сечива на ранния каменен период, така наречените палеолитични сечива, които изцяло или в по-голямата си част спадат към тоя период, са по своето разпространение във всички континенти веществени доказателства за тия преселения. Новозаетите зони, както и непрестанно дейният нагон към изобретяване заедно с овладяването на огъня, добит чрез търкане, са доставяли нови хранителни продукти; такива са съдържащите нишесте корени и клубени, печени в гореща пепел или в ями (земни пещи); такъв е дивечът, който с изобретяването на първите оръжия — кривак и копие, става от време-навреме прибавка към храната. Изключителни народи-ловци, както фигурират в книгите, т. е. такива, които живеят *само* от лов, не е имало никога; при това добивът от лова е много несигурен. Изглежда, че поради постоянната несигурност на източниците за прехрана на тая степен се появява човекоядството, което оттогава се запазва за дълго. Австралийците и полинезийците и днес стоят още на тази средна степен на дивачеството.

3. *Висшата степен* започва с изобретяването на лъка и стрелата, благодарение на което дивечът става редовен хранителен продукт, а ловът — нормален отрасъл на труда. Лъкът, тетивата и стрелата съставят един твърде сложен инструмент, чието изобретяване предполага дълъг, натрупан опит и повишени умствени сили, значи и едновременно познание с множество други изобретения. Сравним ли народите, които наистина познават лъка и стрелата, но не още и гърнчарското изкуство (от което Морган смята началото на прехода към варварството), ние намираме в действителност вече известни наченки на отседналост в села, известно овладяване на производството на средства за съществуване, дървени съдове и прибори, ръчно тъкачество (без тъкачен

стан) с влакна от лико, плетени кошници от лико или камъни, огладени (неолитични) каменни сечива. В повечето случаи огънят и каменната брадва вече дават възможност за направата на едnodървена лодка, а на места — греди и дъски за строеж на жилища. Всички тези постижения намираме например у северозападните американски индианци, които наистина познават лъка и стрелата, но не и грънчарството. За дивачеството лъкът и стрелата са това, каквото е железният меч за варварството и огнестрелното оръжие за цивилизацията — решаващото оръжие.

II. Варварство

1. *Нисша степен.* Води началото си от въвеждането на грънчарството. Може да се докаже, че последното в много случаи и вероятно навсякъде е произлязло от измазването на изплетени или дървени съдове с глина, за да се направят те огнеупорни; при това, скоро е било разбрано, че и без вътрешния съд оформената глина можела да служи за същата цел.

Досега можехме да разглеждаме хода на развитието съвсем общо, като важен за един определен период за всички народи, без оглед на местността. Но с настъпването на варварството ние достигнахме до една степен, на която придобиват значение различните природни условия на двата велики континента. Характерен момент за периода на варварството е опитомяването и отглеждането на животни и култивирането на растения. И тъй, източният континент, така нареченият Стар свят, е притежавал вече почти всички годни за опитомяване животни, също и всички годни за култивиране видове житни растения освен един; западният континент, Америка, е притежавал от годните за опитомяване бозайници само ламата и то само в една част на юг, а от всички културни житни растения само едно, обаче най-доброто, — царевичката. Тези различни природни условия са причината, поради която населението на всяко полукълбо отсега-нататък тръгва по свой специален път и пограничните знаци по пределите на отделните степени на развитие стават различни във всеки от двата случая.

2. *Средна степен.* Тя започва на Изток с опитомяването на домашни животни, на Запад с култивирането на хранителни растения посредством оросяване и употребата на адоби (кирпичи) и камък за постройки.

Ние започваме със Запад, защото до европейското завоюване тук не е била надмината никъде тая степен.

У индианците на нисша степен на варварството (към която принадлежат всички намерени източно от Мисисипи племена) е съществувала по времето на тяхното откриване вече известна градинска култура — царевина, а може би също и тикви, дини и други градински растения, която е доставяла твърде съществена част от храната; те са живеели в дървени къщи, в оградени с колове села. Северозападните племена, особено тия в областта на р. Колумбия, са стоели още на висшата степен на дивачеството и не са познавали нито грънчарството, нито култивирането на растения. Напротив, индианците от така нареченото пуебло в Ново Мексико, мексиканците, обитателите на Централна Америка, и перуанците по времето на завоюването са стоели на средното стъпало на варварството; те са живеели в подобни на крепости къщи от адоби или камък, култивирали са царевина и други, според положението и климата, различни хранителни растения в изкуствено оросявани градини, които са доставяли главните хранителни източници, и са опитомили дори няколко животни — мексиканците — пуяка и други птици, перуанците — ламата. При това те са познавали обработването на металите — с изключение на желязото, поради което те все още не са могли да избегнат употребата на каменни оръжия и каменни сечива. Испанското завоевание е прекъснало всяко по-нататъшно самостоятелно развитие.

На Изток средната степен на варварството започнала с опитомяването на млекодайни и месодайни животни, докато култивирането на растения изглежда, че оставало тук непознато още дълго време през тоя период. Опитомяването и отглеждането на добитък и образуването на по-големи стада изглежда, че са дали повода за обособяването на арийците и семитите от останалата маса на варварите. У европейските и азиатските арийци имената на видовете добитък са още общи, но тия на културните растения — почти съвсем различни.

Образуването на стада е довело на подходящи места до пастирски живот: у семитите в тревистите равнини на Ефрат и Тигър, у арийците в тези на Индия, на Аму-Дария и Сир-Дария, на Дон и Днепър. На границите на такива пасбищни области трябва да е било въведено за пръв път опитомяването на добитъка. На по-късните поколения пастирските народи изглеждат по такъв начин като произлизащи от местности, които не само че не могли да бъдат люлка на човешкия род, но, напротив, били почти необитаеми за техните диви прадеди и дори за хора от нисшата степен на варварството. И, обратно, щом тия варвари от средната степен са свикнали веднаж с пастирския живот, не би им дошло никога на ум да се върнат доброволно назад от тревистите речни равнини в гористите области, обитавани от техните прадеди. Нещо повече, когато те са били изтласкани по север и запад, за семитите и арийците е било невъзможно да потеглят към западноазиатските и европейските гористи области преди култивирането на житни растения да им е дало възможност да изхранват и особено да иззимуват своя добитък на тая по-малко благоприятна почва. (Повече от вероятно е, че култивирането на житните растения тук е произлязло най-напред от нуждата за кърма на добитъка и едва по-късно е добило значение за храната на човека.

На изобилната месна и млечна храна у арийците и семитите, и особено на нейното благоприятно въздействие върху развитието на децата, трябва да се припише, може би, по-високото развитие на двете раси. И наистина, индианците пуебло от Ново Мексико, които са принудени да се хранят почти с чисто растителна храна, имат по-малък мозък от индианците на нисшата степен на варварството, които ядат повече месо и риба. Във всеки случай на тази степен човекоядството изчезва постепенно и се запазва само като религиозен акт или, което тук е почти идентично, като вълшебно средство.

3. *Висша степен.* Започва с топенето на желязната руда и преминава в цивилизацията чрез изнамирането на буквеното писмо и употребата му за записване на словесно творчество. Тази степен, която е, както казахме, самостоятелно премината само в източното полукълбо, е по-богата по успехи в производството отколкото всички

предходни степени, взети заедно. Към нея принадлежат гърците от героичната епоха, италианските племена малко преди основаването на Рим, германците на Тацит, норманите от времето на викингите

Преди всичко ние срещаме тук най-напред тегления от добитък плуг с железен палешник, който издига земеделието на висока степен, прави възможна *обработката на земята* и заедно с това — за тогавашните условия *практически* неограниченото увеличение на средствата за живот; заедно с това и изкореняването на горите и превръщането им в орна земя и ливади, което в голям мащаб също би било невъзможно без желязната брадва и желязната лопата. Но с това е настъпило и бързо увеличение на населението и гъста населеност на малка площ. Преди обработката на полята трябва да са се стекли изключителни условия, за да могат половин милион хора да се обединят под едно единствено централно ръководство; вероятно това никога не е и било.

Най-пълният разцвет на висшата степен на варварството ни представят Омировите поеми, особено Илиадата. Усъвършенствувани железни сечива, духалото, ръчната мелница, грънчарското колело, приготвянето на зехтин и вино, развита, преминаваща в художествен занаят обработка на металите, колата и бойната колесница, стресежът на кораби с греди и дъски, наченки на архитектурата като изкуство, градове, заобиколени с кули и зъбчати стени, омировският епос и цялата митология — това е главното наследство, което гърците са пренесли от варварството в цивилизацията. Ако сравним с това описанието на Цезар и дори Тацит за германците, които са стояли в началото на същата културна степен, от която Омировите гърци са се готвели да преминат в една по-висока степен, ние ще видим какво богатство на развитие на производството крие в себе си висшата степен на варварството.

Картината, която скицирах тук по Морган, за развитието на човечеството през дивачеството и варварството към наченките на цивилизацията, е достатъчно богата с нови и, което е по-важно, с неоспорими черти, тъй като те са взети непосредствено от производството. И все пак тя ще ни се види бледа и бедна в сравнение с картината, която ще се разгърне пред нас в края на нашата

екскурзия; едва тогава ще бъде възможно да поставим в пълна светлина прехода от варварството в цивилизацията и поразителната противоположност на тия две епохи. Засега ние можем да обобщим Моргановото подразделение по следния начин: дивачество — период на предимното присвояване на готовите природни продукти; продуктите на човешкия труд са само спомагателни средства на това присвояване. Варварство — период на създаване на скотовъдство, земеделие и на усвояване на методите за повишено производство на природните продукти чрез човешка дейност. Цивилизация — период на усвояване на по-нататъшното преработване на природните продукти, на истинската индустрия и на изкуството.

II

СЕМЕЙСТВОТО

Морган, който е прекарал по-голямата част от живота си сред ирокезите, живеещи и сега още в щата Ню-Йорк, и е бил осиновен в едно от техните племена (в племето сенека), е намерил сред тях в сила една система на родство, която била противоречива на техните действителни семейни отношения. У тях е господствувал онзи, от двете страни лесно разтрогаем единичен брак, който Морган означава като „семејство по двойки“. Потомството на такава брачна двойка е било за всички известно и общопризнато; не можело да има никакво съмнение за кого трябва да се отнасят означенията баща, майка, син, дъщеря, брат, сестра. Но фактическата употреба на тия изрази противоречи на това. Ирокезът нарича свои синове и дъщери не само своите деца, но и децата на своите братя; и те го наричат баща. И обратно, децата на своите сестри той нарича свои племенници и племеннички, а те него — вуйчо. Ирокезката, на против, наред със собствените си деца, нарича свои синове и дъщери и децата на своите сестри; и те я наричат майка. Децата пък на своите братя тя нарича свои племенници и племеннички, а те я наричат своя вуйна. Също така децата на братята, както и тия на сестрите, се наричат помежду си братя и сестри. А децата на една жена и тези на брат ѝ се наричат едно друго братовчеди и братовчедки. И това не са само празни названия, а изрази на фактически значими възгледи за близост и отдалеченост, за равенство и неравенство на кръвното родство; и тези възгледи служат за основа на една напълно изработена система на родство, която е в състояние да изрази няколко стотици различни родствени отношения на отделния индивид. Нещо повече. Тази система е в пълна сила не само у всички американски индианци (досега не е намерено никакво изключение), но тя важи също така, почти без изменение, и за най-

древните жители на Индия, за дравидските племена в Декан и за племената гаура в Индустан. Означенията за родство у южноиндийските тамили и на ирокезите в щата Ню-Йорк са еднакви и днес за повече от двеста различни роднински отношения. Също и у тези индуски племена, както у всички американски индианци, роднинските отношения, които произтичат от господстващата форма на семейство, са в противоречие със системата на родство.

Как да си обясним това? При решителната роля, която играе роднинството в обществения строй у всички диви и варварски народи, не може с няколко фрази да се отстрани значението на тази тъй широко разпространена система. Една система, която всеобщо важи за Америка, която съществува също така и в Азия у народи от съвсем различна раса, от която повече или по-малко изменени форми се срещат масово в Африка и Австралия — една такава система трябва да бъде исторически обяснена, тя не може да се ликвидира с няколко фрази, както се е опитал да направи например Мак-Ленан. Означенията баща, дете, брат, сестра не са само почетни титли, но водят със себе си съвсем определени, твърде сериозни взаимни задължения, чиято съвкупност съставя съществена част от общественото устройство на ония народи. И обяснението се намерило. На Сандвичевите острови (Хаваите) е съществувало до първата половина на този век една форма на семейство, която е имала точно такива бащи и майки, братя и сестри, синове и дъщери, чичовци и лели, каквито изисква американо-староиндуската система на родство. Но забележително! Системата на родство, която е господствувала в Хаваите, също тъй не се съгласувала с фактически съществуващата там форма на семейство. Там именно децата на всички братя и сестри без изключение са братя и сестри и се смятат за общи деца не само на своята майка и нейните сестри или на своя баща и неговите братя, но на всички братя и сестри на техните родители, без разлика. Следователно, ако американската система на родство има за предпоставка една несъществуваща вече в Америка, по-примитивна форма на семейство, която действително още намираме в Хаваите, хавайската система на родство ни отвежда, от друга

страна, към една още по-първична форма на семейство, която наистина вече никъде не можем да посочим като съществуваща, но която трябва да е съществувала, защото в противен случай не би могла да произлезе съответната система на родство. „Семейството — казва Морган — е активният елемент; то не е нещо неподвижно; то крачи напред от по-нисша към по-висша форма в размер, както се развива обществото от по-нисша към по-висша степен. Системите на родство са, напротив, пасивни; само в дълги периоди те регистрират прогреса, които е направило семейството в течение на времето, и претърпяват радикална промяна само тогава, когато семейството се е изменило радикално.“ — „Същото става — прибавя Маркс — и с политическите, юридически, религиозни, философски системи изобщо.“ Докато семейството продължава да живее, роднинската система се вкостенява и докато последната продължава да съществува по силата на привичката, семейството я надраства... Но със същата сигурност, с която Кювие, по намерената при Париж марсупиална кост от скелет на животно, е можал да заключи, че там са живели някога изчезнали торбести животни — със същата сигурност можем да заключим от една исторически преодолена система на родство, че е съществувала съответната на нея изчезнала форма на семейство.

Току-що споменатите системи на родство и форми на семейство се различават от сега господстващите по това, че всяко дете има няколко бащи и майки. При американската система на родство, на която отговаря хавайското семейство, брат и сестра не могат да бъдат баща и майка на едно и също дете; но хавайската система на родство има за предпоставка едно семейство, в което, напротив, това е било правило. Това ни пренася в редица форми на семейство, които направо противоречат на възприетите досега форми, смятани обикновено като единствени. Традиционната представа познава само еднобрачието наред с многоженството на един мъж, а в краен случай още и многомъжеството на една жена, и при това премълчава, както и прилича на морализиращия филистер, че практиката тихомълком, но безцеремонно прескача поставените от официалното общество граници. А изучаването на първобитната история ни представя

състояния, където мъжете живеят в многоженство, а техните жени едновременно в многомъжество, и общите деца се смятат като общи на всички — състояния, които, преди да преминат окончателно в еднобрачие, претърпяват редица промени. Тези промени са такива, че кръгът, който е обхванат от общата брачна връзка и който първоначално е бил много широк, се стеснява все повече и повече, докато в края на краищата остане само отделната двойка, която преобладава днес.

Докато по тоя начин Морган конструира по обратен път историята на семейството, той, в съгласие с мнозинството от своите колеги, идва до извода за съществуването на едно първобитно състояние, когато в рамките на едно племе е господствувало неограничено полово общуване, така че всяка жена е принадлежала на всеки мъж и също тъй всеки мъж — на всяка жена. За едно такова първобитно състояние се е говорило още от миналия век, но само с общи фрази; едва Бахофен, и това е една от неговите големи заслуги, го взел сериозно и е потърсил следи от това състояние в историческите и религиозни предания. Ние знаем днес, че тези намерени от него следи не водят в никой случай до една обществена степен на безредно полово общуване, но до една много по-късна форма, до груповия брак. Оная примитивна обществена степен, ако тя действително е съществувала, принадлежи на една тъй отдалечена в миналото епоха, че мъчно можем да очакваме намирането — в социалните окаменелости у изостаналите в своето развитие диваци — на *преки* доказателства за нейното някогашно съществуване. Заслугата на Бахофен се състои тъкмо в това, че е поставил изследването на тоя въпрос на преден план.¹

В последно време е станало мода да се отрича тази начална степен на човешкия полов живот. Искат да спестят тоя „срам“ на човечеството. И при това се позо-

¹ Колко малко разбирал Бахофен това, което е открил или, по-вярно, което е отгатнал, той доказва чрез означението на това първобитно състояние като *хетеризъм*. Хетеризъм е означавал за гърците, когато те са въвели тая дума, общуването на мъже, неженени или живеещи в еднобрачие, с неженени жени; това има за предпоставка винаги една определена форма на брак, извън която става това общуване, и вече включва проституцията поне като въз-

вават, освен на липсата на всяко пряко доказателство, особено на примера на останалия животински свят; за последния Летурно („*Evolution du mariage et de la famille*“ [„Еволюция на брака и на семейството“], 1888) е събрал многобройни факти, според които и тук съвсем безредният полов живот трябвало да принадлежи на една нисша степен. Но от всички тия факти аз мога да извлека само заключението, че те абсолютно нищо не доказват за човека и неговите първобитни условия на живот. Продължителното съжителство на двойки у гръбначните животни се обяснява достатъчно с физиологични причини, напр. у птиците с нуждата от помощ на женската през времето на мътенето. Срещашите се у птиците примери на вярна моногамия не доказват нищо за хората, защото последните не произлизат от птици. И ако строгата моногамия е върхът на всяка добродетел, палмата на първенство принадлежи на тенията, която във всеки от своите 50—200 проглотиди или членчета има един цялостен женски и мъжки полов апарат и цял живот прекарва в съвъкупяване сам със себе си във всеки от тия членчета. Но ограничим ли се с бозайниците, там намираме всички форми на половия живот — безредие, наченки на груповия брак, многоженство, еднобрачие; липсва само многомъжеството — до него можаха да достигнат само хората. Дори нашите най-близки родственици, четириръжките, ни дават всички възможни различия в групирането на мъжките и женските; и ако теглим още по-тесни граници и разгледаме само четирите човекоподобни маймуни, Летурно може само да ни каже, че те са ту моногамни, ту полигамни, докато Сосюр, според Жиро-Телон, твърди, че те били моногамни. И приносът на Вестермарк от понови твърдения („*The History of Human Marriage*“ [„История на човешкия брак“], London, 1891) за моногамията на човекоподобните маймуни далеч не е още доказателство за това. Накратко, сведенията са такива, че честният Ле-

можност. В друг смисъл тая дума и никога не е била употребявана и в този смисъл я употребявам и аз с Морган. В най-висша степен значителните открития на Бахофен са навред мистифицирани до невероятност от неговото въображение: исторически възникналите отношения между мъжа и жената имали своя източник в религиозните представи на хората от дадено време, а не в условията на техния действителен живот.

гурно признава: „Впрочем, у бозайниците съвсем не съществува строго съответствие между степента на интелектуално развитие и формата на полово общуване.“ А. Еспинас („Des sociétés animales“ [„За животинските общества“, 1877]) направо казва: „Стадото е най-висшата социална група, която можем да наблюдаваме у животните. То е съставено, *изглежда*, от семейства, но още от самото начало *семејството и стадото се намират в антагонизъм*, те се развиват в обратно съотношение.“

Както се вижда от горното, ние не знаем нищо определено за семейните и другите групи на общуващи човекоподобни маймуни; сведенията направо си противоречат едно на друго. Това не е и чудно. Колко са противоречиви, колко се нуждаят от критическа проверка и пресявка сведенията, които имаме за дивите човешки племена; а маймунските общества могат да се наблюдават още по-трудно от човешките. И така, засега ние трябва да отхвърлим всяко умозаклучение от такива абсолютно ненадеждни съобщения.

Напротив, цитираното изречение на Еспинас ни дава по-добра опорна точка. Стадо и семейство у по-висшите животни не са взаимни допълнения, а противоположности. Еспинас излага много добре как ревността на мъжките по време на загонването разслабва всяка общителна връзка у стадото или я разкъсва временно. „Там, където семейството е тясно свързано, стадата се образуват само в редки изключения. Напротив, там, където владее свободно полово общуване, стадото се появява почти от само себе си... За да се образува стадо, семейните връзки трябва да са се разслабили и индивидът отново да е станал свободен. Затова ние срещаме толкова рядко организирани ята у птиците... У бозайниците, напротив, намираме до известна степен организирани общества, тъкмо защото тук индивидът не е погълнат от семейството... Следователно чувството на стадна общност не може да има по-голям враг при възникването си от чувството на семейна общност. Нека го кажем направо: ако се е развила една по-висша обществена форма от семейството, това е могло да стане само защото тя е включвала в себе си такива семейства, които са претърпели основна промяна; това не изключва вероятността, че тъкмо поради това тези семейства са намерили по-късно

възможност отново да се конституират при несравнено по-благоприятни условия.“ (Espinass, пак там, цитирано у Жиро-Телон, „Origines du mariage et de la famille“ [„Произход на брака и на семейството“], 1884, стр. 518—20.)

Оттук се вижда, че доколкото животинските общества имат известна стойност за умозаклучения относно човешките общества, тя е само отрицателна. Доколкото знаем, висшото гръбначно животно познава само две форми на семейство: многоженство или съжителство на отделни двойки; в двете се допуска *само* едно възрастно мъжко, *само* един съпруг. Ревността на мъжкото, едновременно връзка и ограничение на семейството, противопоставя животинското семейство на стадото; стадото, по-висшата форма на общуване, става тук невъзможна, а там е разслабена или разкъсана във време на загонването, в най-добрия случай — спъвана в своето развитие от ревността на мъжкото. Само това е достатъчно доказателство, че животинското семейство и човешкото първобитно общество са несъвместими неща; че издигащите се от животинския свят първобитни хора или не са познавали никакво семейство, или, най-много, са познавали едно семейство, което не се среща у животните. Едно такова беззащитно животно като създаващия се човек, е могло да просъществува в незначителен брой и в изолирано състояние, чиято най-висша форма на общежитие е отделната двойка, както Вестермарк, според сведения от ловци, я приписва на горилата и шимпанзето. За по-нататъшното развитие от животинското състояние, за осъществяването на най-великия процес, какъвто природата ни показва, е бил потребен още един елемент: да се замести липсващата защитна способност на отделния индивид чрез обединената сила и задружна дейност на стадото. От условия като тези, в които живеят днес човекоподобните маймуни, преходът към човешко състояние би бил просто необясним; тези маймуни правят по-скоро впечатление на отклонили се странични линии, които вървят към постепенно измиране и във всеки случай са в процес на загиване. Това вече е достатъчно, за да отхвърлим всяко паралелно заключение от техните форми на семейство за тези на първобитния човек. Взаимно понасяне на възрастните мъжки, свобода от ревност — е било първото условие за образуването на такива по-

големи и трайни групи, в чиято среда само е могло да се извърши превръщането на животното в човек. И наистина, какво намираме като най-стара, първична форма на семейство, която неопровержимо можем да докажем в историята и която и днес още можем да изучаваме тук-там? — Груповият брак, формата, в която цели групи от мъже и цели групи от жени се притежават взаимно и която оставя само малко място за ревност. И по-нататък, на по-късна степен на развитие ние намираме изключителната форма на многомъжество, която удря плесница на всички чувства на ревност и поради това е непозната на животните. Но тъй като познатите ни форми на групов брак са съпроводени от толкова своеобразно преплетени условия, че те по необходимост водят към по-раншни, по-прости форми на полово общуване, а заедно с това при последна инстанция и към един период на безредно общуване, отговарящ на прехода на животинство към човешко състояние, посочването на брака у животните ни възвръща тъкмо към точката, от която то трябваше да ни отведе веднаж завинаги.

Но що значи това: безредно полово общуване? — Че сега или в едно по-раншно време важещите забранителни ограничения тогава не са важели. Ние видяхме вече как отпада ограничението на ревността. Ако има нещо установено, това е, че ревността е едно сравнително късно развило се чувство. Същото важи и за представата за кръвосмешението. Не само братът и сестрата са били първоначално мъж и жена, но и половото общуване между родители и деца и днес е още позволено у много народи. Банкрофт („The Native Races of the Pacific Coast of North America“ [„Туземни племена на тихоокеанското крайбрежие на Северна Америка“], 1875, т. I) удостоверява това за кавиатите на Беринговия проток, за кадиаките при Аляска, за тините във вътрешността на британска Северна Америка; Летурно дава сведения за също такива факти за индианците-чипевей, за кукусите в Чили, за караибите, за карените в Индокитай; да не говорим за разказите на старите гърци и римляни, за партяните, персите, скитите, хуните и др. Преди да е било открито кръвосмешението (а това откритие е ценно в най-висша степен), половото общуване между родители и деца не

е могло да бъде по-отвращаващо от това между лица, които принадлежат към различни поколения, а това се случва и днес дори в най-филистерските страни, без то да възбужда голям ужас; дори стари „девици“ на повече от шестдесет години понякога се омъжват, ако са достатъчно богати, за млади мъже на около тридесет години. Но ако отхвърлим от най-първобитните форми на семейство, които познаваме, свързаните с тях представи за кръвосмешение — представи, които са коренно различни от нашите и често направо им противоречат, — идваме до една форма на полово общуване, която може да се означава само като безредна. Безредна дотолкова, доколкото не са съществували ограниченията, които обичаят е установявал по-късно. Но от това съвсем не следва, като необходимост за всекидневната практика, едно безразборно смешение. Временни съжителства на отделни двойки не са съвсем изключени, както и сега дори те съставят повечето случаи в груповия брак. И ако най-новият отрицател на такова първобитно състояние, Вестермарк, означава като брак всяко състояние, в което двата пола остават в съжителство на двойки до раждането на потомък, трябва да се каже, че този вид брак може да се е срещал много често в състоянието на безредното общуване; без да противоречи на безредността, т. е. на отсъствието на граници на половото общуване, проведени от обичая. Наистина Вестермарк излиза от възгледа, че „безредното включва потискането на индивидуалните наклонности“, така че „проституцията е негова най-истинска форма“. Мене ми се струва, напротив, че всяко разбиране на първобитните състояния става невъзможно, докато се разглеждат те през очилата на публичния дом. Ние ще се върнем на тая точка при разглеждането на груповия брак.

Според Морган от това първобитно състояние на безредно общуване се е развило, вероятно, твърде рано:

1. *Кръвнородственото семейство*, първата степен на семейството. Тук брачните групи са разделени по генерации: всички деди и баби вътре в границите на семейството са помежду си съпрузи и съпруги, също тъй съпрузи и съпруги са и техните деца, значи бащите и майките, както и децата на последните, отново ще образуват един трети кръг общи съпрузи, а децата на послед-

ните, правнуците на първите, ще образуват четвърти кръг. Следователно в тази форма на семейство са изключени от правата и длъжностите на брака (както сега бихме казали) само прадеди и потомство, бащи и деца. Братя и сестри, братовчеди и братовчедки от първа, втора и подалечна степен са всички братя и сестри помежду си и *тъкмо затова* всички са мъже и жени едни на други. Отношението между брат и сестра включва в себе си на тая степен практикуването на взаимното полово общуване като нещо, което се разбира от само себе си.¹

Типичен пример на такова семейство би било потомството на една двойка, в което потомците от всяка отделна степен са помежду си братя и сестри и *тъкмо затова* — и съпрузи и съпруги.

Кръвнородственото семейство е изчезнало. Дори най-дивите народи, за които разказва историята, не дават нито един пример за неговото съществуване. Но че то *трябва* да е съществувало — ни принуждава да приемем хавайската, в цяла Полинезия и досега съществуващата родствена система, която изразява степени на кръвно родство, каквито могат да възникнат само при тая форма на семейство; това ни налага да приемем цялото по-нататъшно развитие на семейството, което обуславя тая форма като необходим първоначален стадий.

2. *Пуналуално семейство.* Ако първата крачка напред в организацията на семейството се е състояла в изключването на родители и деца от взаимно полово общуване, втората се е състояла в изключването на братя и

¹ В едно писмо от пролетта на 1882 год. Маркс се отзовава с най-силни изрази за коренното изопачаване на първобитната епоха, която господства във Вагнеровия текст на „Нибелунгите“. „Де се е чуло и видяло брат да прегърне сестра като невеста.“ На тия Вагнерови „богове на сладострастието“, които съвсем по модерен начин придават на своите любовни похождения по-голяма пикантност с известна доза кръвосмешание, Маркс отговаря: „В първобитната епоха сестрата е била жена и това е било нравствено.“

(Към четвъртото издание). Един френски приятел и Вагнеров почитател не е съгласен с тая бележка и казва, че още в по-старата „Еда“, която е служила за основа на Вагнер в „Егисдрекка“, Локи упреква Фрайя: „Пред боговете прегърна ти своя собствен брат.“ Следователно бракът между брат и сестра още тогава е бил забранен под страшно наказание. „Егисдрекка“ е израз на едно време, когато вярата в старите митове била напълно загубена; това е чисто лукиановски тип сатира против боговете. Ако Локи като Мефистофел прави с това

сестри. Този прогрес е бил, поради по-голямото равенство по възраст на участниците, безкрайно по-важен, но и по-труден от първия. Той се извършвал бавно, започвайки вероятно с изключването на едноутробните братя и сестри (т. е. по майчина страна) от полово общуване, изпърво в единични случаи, превръщайки се постепенно в правило (в Хаваите са се срещали изключения още и през този век) и свършвайки със забрана на брака дори между странични братя и сестри, т. е. по нашето означение — между децата, внуците и правнуците на родните братя и сестри; тая забрана служи, според Морган, като „прекрасна илюстрация за това как действува принципът на естествения подбор“. Няма никакво съмнение, че племената, у които кръвосмешението е било ограничено чрез този прогрес, е трябвало да се развиват по-бърже и по-пълно отколкото ония, у които бракът между братя и сестри си е оставал правило и повеля. И колко силно се е почувствувало въздействието на този прогрес доказва произлязлата непосредствено от него — далеч надхвърляща целта институция *род*, който образува основата на обществения строй на повечето, ако не на всички варварски народи по земята и от който в Гърция и Рим ние непосредствено преминаваме в цивилизацията.

Всяко първобитно семейство е трябвало да се разпадне най-късно след няколко поколения. Първобитното комунистическо съвкупно домашно стопанство, което господствува (без изключение) чак до средната степен на варварството, е обуславяло един максимален размер на семейната общност, която се мени според условията, но

такъв упрек на Фрайя, то говори по-скоро против Вагнер. Няколко стиха по-нататък Локи казва още на Нийорд: „Със своята сестра ти сътвори (такъв) син“ (*vidh systur thrinni gatzu slíkan mög*). Нийорд, наистина, не е ас, а ван, и той казва на Инглинга-сага, че браковете между братя и сестри в земята на ваните били нещо обичайно, когато у асите това не ставало. Това би било едно указание, че ваните са по-стари богове от асите. Във всеки случай Нийорд живее между асите като между равни на себе си и затова „Егисдрека“ е по-скоро едно доказателство, че по времето, когато са се създавали норвежките саги за боговете, бракът между братя и сестри, поне между боговете, още не е предизвикал отвращение. Искан ли някой да оправдае Вагнер, той би направил по-добре вместо на „Еда“ да се позове на Гьоте, който в баладата за бога и баядерката прави една подобна грешка относно религиозното отдаване на жените и сближава този обичай твърде много с модерната проституция.

която е достатъчно определена за всяко място. Щом е възникнала представата за неприличността на половото общуване между децата на една майка, това е трябвало да окаже своето въздействие при разцеплението на стари и основаването на нови домашни общини (Hausgemeinden) (която впрочем не са съвпадали по необходимост със семейната група). Една или няколко редици сестри са образували ядрото на едната община, техните родни братя — ядрото на другата. По този или подобен на този начин от кръвнородственото семейство е произлязла формата, наречена от Морган пуналуално семейство. Според хавайския обичай, известен брой сестри, родни или по-далечни (т. е. братовчедки от първа, втора или по-далечна степен), са били общи жени на своите общи мъже, от които обаче са изключени техните братя; сега тези мъже са се наричали помежду си не вече братя, каквито и не е било вече нужно да бъдат, но пуналуа, т. е. интимен другар, нещо като *associé*. Също така една редица родни или по-далечни братя са имали известен брой жени, не техни сестри, в общ брак и тези жени са се наричали една друга пуналуа. Това е класическият образ на една семейна формация, която допуска по-късно редица вариации и чиято съществена характерна черта е била — взаимна общност на мъже и жени в рамките на един определен семеен кръг, от който обаче са изключени братята на жените — изпърво родните, а по-късно и по-далечните — и обратно, значи и сестрите на мъжете.

Тази именно семейна форма ни дава със свършена точност и родствените степени, както ги изразява американската система. Децата на сестрите на моята майка са все още и нейни деца, също тъй и децата на братята на моя баща са и негови деца и те всички са мои братя и сестри; но децата на братята на моята майка са сега нейни племенници и племеннички, децата на сестрите на моя баща са негови племенници и племеннички, а те всички са мои братовчеди и братовчедки. Защото, докато мъжете на сестрите на моята майка са все още и нейни мъже, а също така и жените на братята на моя баща са и негови жени — правно, ако не винаги фактически, — общественото заклеяване на половото общуване между братя и сестри е разделило на два класа наравно третираните досега като братя и сестри

деца на братята и сестрите; едните си остават както по-рано (по-далечни) братя и сестри помежду си, а другите, тук децата на брата, там на сестрата, *не могат* по-дълго да бъдат братя и сестри, те не могат да имат вече общи родители, нито баща, нито майка, нито двамата заедно, и затова за пръв път тук става необходим разредът на племенниците и племенничките, на братовчедите и братовчедките, които при по-раншния семеен строй биха били безсмислени. Американската система на родство, която изглежда чиста безсмислица, при всяка семейна форма, почиваща на какъв да е вид еднобрачие, намира в пуналуалното семейство своето рационално обяснение и естествено обосноваване до най-малките подробности. Доколкото е била разпространена тази система на родство, поне дотолкова е трябвало да съществува пуналуалното семейство или някаква подобна на него форма.

За тази форма на семейство, чието съществуване в Хаваите е доказано, ние бихме имали вероятно сведения от цяла Полинезия, ако благочестивите мисионери, както някога испанските монаси в Америка, биха могли да видят в такива противохристиянски отношения нещо повече от прост „ужас“.¹ Когато Цезар ни разказва за британите, които тогава са се намирали на средната степен на варварството: „те, по десет или дванадесет мъже заедно, имат общи жени и то най-вече братя с братя и родители с деца“ — това се обяснява най-добре като групов брак. Варварските майки нямат десет-дванадесет сина на достатъчна възраст, за да могат и те да имат общи жени, но американската система на родство, която отговаря на пуналуалното семейство, дава много братя, защото всички близки и далечни братовчеди на един мъж са негови братя. Изразът „родители с деца“ може да е погрешно схващане на Цезар; впрочем, при тая система не е абсолютно изключено баща и син или майка и дъщеря да са

¹ Следите на безразборното полово общуване, на неговото т. н. „блатно детераждане“ („Sumpfteugung“), които Бахофен мисли, че е открил, водят — сега не можем да се съмняваме повече в това — към груповия брак. „Ако Бахофен намира тези пуналуа-бракове „беззаконие“, то някой от онзи период би намерил повечето от сегашните бракове между близки и далечни братовчеди по бащина или майчина страна като кръвосмешение, именно като бракове между кръвнородствени братя и сестри“ (Маркс).

се намирали в една и съща брачна група, но затова пък тя изключва баща и дъщеря или майка и син. Също така тази или подобна форма на групов брак дава най-лесно обяснение на разказа на Херодот и други стари писатели върху общността на жените у диви и варварски народи. Това се отнася и до разказите на Уотсън и Кей („The People of India“) [„Населението на Индия“] за тикурите в Ауде (на север от Ганг): „Те живеят заедно (т. е. полови) почти безразборно в големи общности и ако двама души се смятат за оженени помежду си, тая връзка е само номинална.“

Направо от пуналуалното семейство изглежда да е произлязла в повечето случаи институцията род. Наистина, и австралийската система на групи ни дава отправна точка за него; у австралийците има родове, но още няма пуналуално семейство, а има една по-груба форма на групов брак.

При всички форми на групово семейство не е известно кой е бащата на едно дете, но е известно коя е майката. Макар тя да нарича *всички* деца на цялото семейство свои деца и да има майчински задължения към тях, все пак тя разпознава своите родни деца между другите. Ясно е, значи, че доколкото съществува груповият брак, произходът може да се докаже само по *майчина* страна, значи признава се само *женската линия*. И в действителност такъв е случаят с всички диви и принадлежащи към нисшата степен на варварството народи; и втората голяма заслуга на Бахофен е тая, че той пръв откри това. Това изключително признаване на произхода по майка и развилиге се от него с течение на времето наследствени отношения той означава с наименованието майчинско право; за краткост аз запазвам това наименование. Но то е несполучливо, защото на тази степен на обществено развитие не може още да става и дума за право в юридически смисъл.

Нека вземем сега от пуналуалното семейство една от двете образцови групи, а именно тая на една редица родни и по-далечни (т. е. произхождащите от първа, втора или по-далечна степен) сестри заедно с техните деца и техните родни или по-далечни братя от майчина страна (които, според нашата предпоставка, *не* са техни мъже), и нис ще имаме точно онзи кръг от лица, които

по-късно се явяват като един род, в неговата първобитна форма. Те всички имат една обща родоначалница, по силата на произхода от която женските потомци на всяко поколение са сестри. Но мъжете на тези сестри не могат да бъдат техни братя, следователно те не произхождат от тази родоначалница, следователно не принадлежат към кръвнородствената група, към бъдещия род; но техните деца принадлежат към тази група, тъй като произходът по майка е единствено решаващ, защото е единствено известен. Щом веднаж се утвърдило заклеяването на полово общуване между всички братя и сестри, също и между най-далечните странични роднини по майка, горната група се е превърнала в род, т. е. тя се е конституирала като установен кръг от кръвни роднини по женска линия, които не бива да се женят помежду си, който все повече и повече се утвърждава чрез други общи институции от обществен и религиозен вид и се разграничава от другите родове на същото племе. Повече подробности за това — по-късно. Но ако намираме, че родът се развива от пуналуалното семейство не само по необходимост, но дори и като нещо, което се разбира само по себе си, налага се да приемем почти като сигурно някогашното съществуване на тази семейна форма за всички народи, у които може да се докаже съществуването на родовата институция, т. е. за почти всички варварски и културни народи.

Когато Морган е писал своята книга, нашите познания за груповия брак бяха още твърде ограничени. Знаеше се и нещо друго за груповите бракове на организираниите в групи австралийци и редом с това още в 1871 год. Морган беше обнародвал стигналите до него сведения за хавайското пуналуално семейство. Пуналуалното семейство е дало, от една страна, пълно обяснение за господстващата между американските индианци родствена система, която е била за Морган отправна точка на всичките му изследвания; от друга страна, тя е съставяла готовата отправна точка за извеждането на майчинскоправния род; тя е представлявала, най-последно, една много по-висша степен на развитие от австралийските групи. Ясно е значи, че Морган я схваща като една степен на развитие, която по необходимост предхожда брака по двойки, и че ѝ приписва всеобщо разпространение в по-

раншно време. Ние се опознахме оттогава с редица други форми на групов брак и знаем сега, че тук Морган е отишъл твърде далеч. Но все пак той е имал щастието да намери в своето пуналуално семейство най-висшата, класическата форма на груповия брак, оная форма, от която преходът към една по-висша форма се обяснява най-просто:

Най същественото обогатяване на нашите знания за груповия брак ние дължим на английския мисионер Лоример Файсон, който години наред е изучавал тази семейна форма на нейната класическа почва — Австралия. Най-нисшата степен на развитие той намери у австралийските негри в Маунт Гембир в Южна Австралия. Тук цялото племе е разделено на две групи — кроки и кумите. Половото общуване в рамките на всяка от тия групи е забранено под страх на наказание; и напротив, всеки мъж от едната група е по рождение съпруг на всяка жена от другата група и тя е негова съпруга по рождение. Не отделните индивиди, а целите групи са венчани една за друга. И трябва да отбележим, че тук не се прави никаква уговорка поради разлика във възраст или специално кръвно родство, освен доколкото това е обусловено от разделението на две екзогамни групи. Един кроки е законен съпруг на всяка жена кумите; но тъй като неговата собствена дъщеря, като дъщеря на една жена кумите, е според майчинското право също така кумите, по силата на това тя е родена съпруга на всеки кроки, значи и на своя баща. Поне класовата организация, каквато я знаем, не поставя никаква пречка за това. Или пък тази организация, значи, е възникнала в едно време, когато, въпреки смътния стремеж да бъде ограничено кръвосмешението, човек не е виждал още нищо ужасно в половото общуване между родители и деца — и в такъв случай груповата система ще е произлязла непосредствено от едно състояние на безредно полово общуване. Или пък, когато са възниквали групите, сношението между родители и деца е било вече забранено от обичая под страх на наказание — и в такъв случай сегашното състояние сочи обратно към предишното кръвнородствено семейство и е първата крачка, която извежда от него. Последното е по-вероятното. Примери за брачно общуване в Австралия между родители и деца, доколкото аз зная, не се споменават, пък и по-късната

форма на екзогамия, майчинскоправният род, предпоставя по правило тихомълком забраната на такова общуване като нещо, което е дадено още при осиновяването на рода.

Системата на *двете* групи се намира, освен в района на Маунт Гембир в Южна Австралия, още и далече на изток по реката Дарлинг и в Квинсленд на североизток — значи, тя е широко разпространена. Тя изключва само браковете между братя и сестри, между братови деца и между сестрини деца от майчина страна, защото последните принадлежат на един клас; напротив, децата на брат и сестра могат да встъпват в брак. Една по-нататъшна крачка към възпрепятствуване на кръвосмешението намираме у племето камиларои по реката Дарлинг в Нов Южен Уелс, където двете първоначални групи са се разпаднали на четири и всяка от тях четири групи изцяло е встъпила в брак с коя и да е друга определена група. Първите две групи са една на друга родени съпрузи; и в зависимост от това дали майката е принадлежала към първата или втората децата попадат в третата или четвъртата група; децата на последните две групи, намиращи се помежду си също в брачни отношения, са влизали в състава на първата и втората група. Така че едно поколение винаги принадлежи към първата и втората група, следващото — към третата и четвъртата, третото поколение — пак към първата и втората група. По този начин децата на братята и сестрите (от майчина страна) не могат да бъдат мъж и жена, но затова пък внуците на братята и сестрите могат да встъпват в брак. Този своеобразно комплициран строй се усложнява още повече от — във всеки случай по-късното — вмъкване в него на майчинскоправния род, но ние тук не можем да се впускаме в подробности по това. Ние виждаме, че стремежът да се попречи на кръвосмешението се проявява все отново и отново, но той инстинктивно налучква своя път, без да съзнава ясно целта.

Груповият брак, който тук, в Австралия, е още масов брак, масово съпружество на цяла група мъже, често пръснати по целия шир на континента, с една също тъй широко разпръсната група жени — този групов брак съвсем не изглежда отблизо тъй ужасен, както си го представя свикналата на публични домове филистерска

фантазия. Напротив, много години са се изминали, докато неговото съществуване е било само забелязано, а в най-ново време то пак се оспорва. На повърхностния наблюдател той се представя като еднобрачие със слаба връзка, а на места като многоженство, успоредно с изневяра при случай. Трябва човек да посвети цели години на изучаване, както Файсън и Хауит, за да открие регулиращия закон в практиката на тия напомнящи на обикновения европеец по-скоро някои състояния на брак в родината му — закон, по силата на който австралийският негър-чужденец на хиляди километри от своето родно място, сред хора, говорещи на непознат нему език, все пак от лагер в лагер, от племе в племе нерядко намира жени, които, без да се противопоставят и без да се сърдят, скланят на желанията му, и според който закон онзи, който има няколко жени, отстъпва една от тях на госта за през нощта. Там, където европеецът вижда безнравственост и беззаконие, в същност владее строг закон. Жените принадлежат към брачната група на чужденеца и затова са негови родени съпруги; същият този нравствен закон, който насочва двамата един към друг, забранява под страх на заклеймяване всяко общуване вън от рамките на взаимно принадлежащите брачни групи. Дори там, където жените биват крадени, както става често и е правило в някои местности, класовият закон се спазва грижливо.

Впрочем, при грабежа на жени тук се проявява вече една следа от прехода към еднобрачие, поне във форма на брак по двойки — ако младият мъж е откраднал или отвел момичето с помощта на свои приятели, то бива полово използвано от всички тях по ред, но след това то бива признато за жена на младия мъж, който е устроил отвличането. И обратно, избяга ли отвличената жена от мъжа и бъде ли хваната от другиго, тя става негова жена и първият изгубвал своето право на предимство. И така, редом до продължаващия да съществува групов брак и в неговите рамки се образуват изключителни отношения — съчетания на двойки за по-дълго или по-кратко време, наред с това и многоженство, — така че груповият брак и тук е в процес на отмиране и въпросът се състои само в това какво ще изчезне най-напред от сцената под европейско влияние: груповият брак или придържащите се о него австралийски негри.

Бракът по цели групи, какъвто господствува в Австралия, е, във всеки случай, твърде нисша и първична форма на груповия брак, докато пуналуалното семейство, доколкото знаем, е негова най-висша степен на развитие. Първият е една форма, която отговаря на общественото състояние на скитащи диваци, вторият има за предпоставка вече относително устойчиви поселения на комунистически общности и води непосредствено към следната по-висша степен на развитие. Между двата ние сигурно ще намерим още някои междинни степени; пред нас тук се намира една досега само разкрита, едва засегната област за изследване.

3. *Семейство по двойки.* Известно съжителство по двойки за по-късо или по-дълго време се е срещало вече сред груповия брак или още по-рано; мъжът е имал една главна жена (едва ли може още да се каже любима жена) между многото жени и той е бил за нея най-главният съпруг между другите. Това обстоятелство е допринесло немалко за смущението у мисионерите, които виждат в груповия брак ту безредна общност на жени, ту произволно нарушение на брака.

Но едно такова обичайно съчетание по двойки е трябвало да се утвърждава все повече и повече, колкото повече се е развивал родът и колкото по-многобройни са ставали групите от „братя“ и „сестри“, между които женитбата е била сега невъзможна. Даденият от рода тласък да се попречи на брака между кръвни родственици е продължавал да действа по-нататък. Така, ние намираме, че у ирокезите и у по-голямата част от другите индианци, които се намират на нисшата степен на варварството, бракът е забранен между *всички* роднини, които изброява тяхната система, а такива са няколко стотици видове. При тая растяща заплетеност на брачните забрани груповите бракове са ставали все повече и повече невъзможни; те са бивали измествани от *семейството по двойки*. На тази степен един мъж живее съвместно с една жена, но тъй че многоженството и евентуалната изневяра остават право на мъжете, макар първото рядко да се случва поради икономически причини, докато от жените, за времето на съвместния живот, много често се изисква най-строга вярност и нарушението на брака от тяхна страна бива строго наказвано. Но

брачната връзка за всяка страна е лесно разтрогаема и децата принадлежат, както и по-рано, само на майката.

И в това все по-нататък провеждано изключване на кръвни роднини от брачната връзка продължава да действа естественият подбор. Казано с Морганови думи: „Браковете между некръвнороднински родове са създали една физически и духовно по-силна раса; две прогресиращи племена са се смесили и новите черепи и мозъци са се увеличили природосъобразно, докато са обхванали способностите и на двете.“ Племена с родово устройство трябва да вземат по тоя начин връх над изостаналите назад или да ги увлекат след себе си със своя пример.

Значи развитието на семейството в първобитната история се състои в непрекъснатото стесняване на обхващащия първоначално цялото племе кръг, в рамките на който господствува брачна общност между двата пола. Чрез това, че е продължавало изключването изпърво на по-близки, а след това на все по-далечни роднини и накрай дори само на роднините по сватовство, най-последно всеки вид групов брак става практически невъзможен и в края на краищата остава една все още хлабаво обвързана двойка — молекулата, с разлагането на която бракът въобще престава да съществува. Вече от това се вижда колко малко общо има индивидуалната полова любов в днешния смисъл на думата с произхода на еднобрачието. Това се доказва още повече и от практиката на всички народи, които се намират на това стъпало. Докато в по-раншните форми на семейство мъжете никога не са били затруднени от липса на жени, а напротив, те са ги имали в повече, отколкото им е било достатъчно, сега жените са станали рядкост и били търсени. Затова от времето на брака по двойки започва грабежът и купуването на жени — широко разпространени *симптоми*, но само симптоми на една настанала, вече много по-дълбоко лежаща промяна, от които симптоми — само методи да си доставят жени — педантичният шотландец Мак-Ленан насъчини отделни категории семейства — „грабителски брак“ и „брак-покупка“. А и у американските индианци и другаде (на същата степен на развитие) сключването на брака е работа не на участниците, които често не биват и питани, а на техните майки. По тоя начин две съвсем непознати лица често биват сгодя-

вани помежду си и научават за сключената сделка едва когато наближи времето за встъпване в брак. Пред сватбата младоженикът прави на родните роднини на невестата (т. е. на майчините ѝ, а не на бащата и неговите роднини) подаръци, които се смятат откуп за отстъпеното момяче. Бракът може да бъде разтрогнат по желанието на всеки от двамата съпрузи. Но у много племена, например у ирокезите, постепенно се съставило едно отрицателно обществено мнение към такова разтрогване; при спорове като посредници се намесват роднините на рода от двете страни и чак когато това не даде резултат, настава раздялата, при което децата остават на жената и всяка страна получава свободата да встъпи отново в брак.

Семейството по двойки, само за себе си твърде много слабо и твърде неустойчиво, за да направи необходимо или дори само желано едно собствено домакинство, съвсем не разлага комунистическото домашно стопанство, онаследено от по-ранши времена. Но комунистическото домакинство означава господство на жените в къщи, както и изключителното признаване на една родна майка, при невъзможността да се знае със сигурност родният баща, означава високо уважение на жените, т. е. на майките. Една от най-абсурдните, наследени от просвещението на XVIII век представи е, че жената била в началото на обществото робиня на мъжа. Жената има у всички диваци и всички варвари от нисшата и средна степен, отчасти и от висшата степен, едно не само свободно, но и високо почитано положение. Какво е това положение още при семейството по двойки — може да засвидетелствува Артур Райт, дългогодишен мисионер между ирокезкото племе сенека: „Колкото се отнася до техните семейства, във времето, когато те са живеели още в старите дълги къщи (комунистически домакинства на няколко семейства) . . . там винаги е господствувал един клан (род), така че жените са вземали своите мъже от другите кланове (родове) . . . Обикновено женската половина е господствувала в къщи; запасите са били общи; но тежко и горко на нещастния съпруг или любовник, който е бил твърде ленив или твърде несретен да привнеса своя дял в общия запас. Безразлично колко деца или колко собствено имущество е имал в къщи, той всекѐ

момент е можел да получи заповед да си събере парцалите и да се маха. И той не посмявал да прави опит да се противопоставя; в къщи му ставало много тясно, не му е оставало нищо друго освен да се върне в своя собствен клан (род) или, което и ставало в повечето случаи, да потърси нов брак в друг клан. Жените са били най-голямата сила в клановете (родовете), а също и навсякъде другаде. Често се е случвало да свалят един главатар и да го деградират до прост воин.¹ — Комунистическото домашно стопанство, в което повечето или всички от жените принадлежат към един и същ род, но мъжете се разпределят по различни родове, е съществена основа на онова навсякъде разпространено в първобитната епоха господство на жените, откритието на което е третата заслуга на Бахофен. — Аз ще прибавя допълнително още, че разказите на пътешествениците и мисионерите за обременяване на жените с прекомерна работа у диваците и варварите в никой случай не противоречи на казаното. Разделението на труда между двата пола се обуславя от съвсем други причини отколкото положението на жената в обществото. Народи, у които жените трябва да работят много повече, отколкото според нашите представи е редно за тях, често изпитват към жените много повече истинско уважение отколкото нашите европейци. Дамата на цивилизацията, обкръжена от привидна почит и чужда на всякакъв действителен труд, има безкрайно по-ниско обществено положение от извършващата тежък труд жена на варварството, която се смятала от своя народ за действителна дама (lady, fröwa, Frau = госпожа) и по характер е била и такава.

Дали бракът по двойки днес изцяло е изместил груповия брак — това трябва да решат по-подробните изследвания върху стоящите още на висшето стъпало на дивачеството северозападни, а особено — върху южноамериканските народи. За тези последните разказват толкова разнообразни примери на полова необвързаност, че тук едва ли може да се приеме едно пълно преодоляване на стария групов брак. Във всеки случай, още не са изчезнали всички следи от него. Мъжът — най-малко

¹ Виж *К. Маркс*. Конспект книги Л. Моргана „Древнее общество“. Архив Маркса и Энгельса, т. IX, стр. 26—27. *Моск. ред.*

в четиридесет североамерикански племена, — който се ожени за най-старата сестра, има право да вземе за жена също така и всички нейни сестри, щом достигнат необходимата възраст: остатък от общността на мъжете за цялата редица сестри. А за жителите на п-ов Калифорния (висша степен на дивачеството) Банкрофт разказва, че те имат известни празненства, когато няколко „племена“ се събират с цел за безразборно полово общуване. Това са очевидно родове, които в тия празненства запазват смътния спомен за времето, когато жените от един род са имали като свои общи съпрузи всички мъже от друг род и обратно. Този обичай съществува още в Австралия. У някои народи се случва по-възрастните мъже, главатарите и магьосниците-жреци да експлоатират женската общност за себе си и да монополизират повечето от жените за себе си; но затова те трябва отново да допуснат старата общност в известни празници и големи народни събори и да оставят своите жени да се наслаждават с младите мъже. Цяла редица примери на такива периодични сатурналии, когато старото свободно полово общуване отново влиза в сила за кратко време — дава Вестермарк на стр. 28—29: у племената хо, сантал, пенджа и котар в Индия, у някои африкански народи и т. н. По един странен начин Вестермарк прави оттук извода, че това било остатък не от отричания от него групов брак, а от общия за първобитния човек и за другите животни период на загонване.

Ние идваме тук до четвъртото откритие на Бахофен, откритието на широко разпространената преходна форма от груповия брак към двойките. Това, което Бахофен представя като изкупление за нарушаване на старите повели на боговете: изкуплението, чрез което жената добива право на девственост, е в действителност само мистичен израз на изкуплението, с което жената се откупва от старата общност на мъжете и добива право да се отдава само на *един* мъж. Това изкупление се състои в едно ограничено отдаване: вавилонските жени е трябвало да се отдават един път в годината в храма на Мелита; други народи от Предна Азия са изпращали своите момичета за цели години в храма на Анаитис, където трябвало да се отдават на свободна любов с любимци по свой избор, преди да получат право да се омъжат; по-

добни обичаи, обвити в религиозно одеяние, са общи на почти всички азиатски народи между Средиземно море и Ганг. Изкупителната жертва става с течение на времето все по-лека, както забелязва вече Бахофен: „Повтарящото се всяка година отдаване отстъпва на еднократното изпълнение на задължението, хетеризмът на матроните бива заместен с този на момичетата, практикуването му през време на брака — с това преди брака, безразборното отдаване на всички — с това на определени лица“ (Mutterrecht [майчинско право], стр. XIX). У други народи липсва религиозното одеяние; у някои — траки, келти и др. в древността, у много коренни обитатели на Индия, у малайски народи, у тихоокеански островитяни, у много американски индианци и до днес — момичетата се радват преди омъжването си на най-голяма полова свобода. Така е почти навред в Южна Америка, което може да засвидетелствува всеки, който е проникнал там по-навътре. Така, Агасис („A Journey in Brazil“, [„Пътуване в Бразилия“], Boston and New-York, 1886, стр. 266) разказва за едно богато семейство от индиански произход; когато се запознал с дъщерята, той попитал за нейния баща, като мислел, че последният е мъжът на майката, който като офицер бил на война срещу Парагвай; но майката отговорила усмихнато: *nao tem pai, he filha da fortuna*, тя няма баща, тя е дете на случайността. „Така говорят винаги индианките или полуиндианките, без да се стесняват за своите извънбрачни деца; и това съвсем не е нещо необикновено, а по-скоро обратното изглежда да е изключение. Децата... познават често само своята майка, защото всяка грижа и отговорност пада върху нея; за своя баща те не знаят нищо; изглежда и на жената никога не идва на ум, че тя или нейните деца могат да имат някакви претенции към него.“ Това, което изглежда тук странно на цивилизования, чисто и просто е правило според майчинското право и в груповия брак.

У други народи пък приятелите и роднините на младоженика или сватбените гости изявяват във време на самата сватба претенции за онаследеното от стари времена право върху невястата, а младоженикът идва едва последен по ред; така е било на Балеарските острови и у африканските авгили в древността, у племето бареа в Абисиния и до днес. У други народи пък някакво длъж-

ностно лице, предводителят на племето или рода, касикът, шаманът, жрецът, кнзът или както и да се нарича той, е представител на общността и прилага спрямо невестата правото на първата нощ. Въпреки всички неоромантични старания да бъде омаловажено това *jus primae noctis* [право на първата нощ], то съществува като остатък от груповия брак и до ден днешен у понечетожители на Аляска (Банкрофт, „Native Races“ [„Туземни племена“], I, 81), у племето таху в Северно Мексико (так там, стр. 584) и други народи; и то е съществувало най-малко през цялото средновековие в първоначално келтски страни, напр. в Арагония, където то е било заимствувано направо от груповия брак. Докато в Кастилия селянинът никога не е бил крепостен, в Арагония е господствувало най-позорното крепостничество до декрета на Фердинанд Католика от 1486 год. В този документ се казва: „Ние постановяваме и обявяваме, че горепоменатите господа (*senyors*, барони)... също нямат право, когато селянинът се ожени, да спят при жена му първата нощ или в знак на господство, през сватбената нощ, след като жената си е легнала в леглото, да прекрачват последното и сломенатата жена; също така упоменатите господа не могат да си послужат с дъщерята или сина на селянина, със заплащане или без заплащане, против тяхната воля.“ (Цитирано по каталонския оригинал у Sugenheim, „Leibeigenschaft“, Petersburg [Зугенхайм, „Крепостничество“, Петербург], 1861, стр. 35).

Бахофен има по-нататък безусловно право, когато настойчиво твърди, че преходът от това, което той нарича „хетеризъм“ или „*Sumpferzeugung*“ [„блатно детерждане“], към еднобрачието се е извършил главно чрез жените. Колкото повече с развитието на икономическите условия на живот, т. е. с подкопането на стария комунизъм и с растящата гъстота на населението, древнонаследените отношения на половете губят своя първоначален горско-наивен характер, толкова повече е трябвало да се виждат те на жените унизяващи и угнетяващи; толкова по-настойчиво те трябвало да се домогват до правото на девственост, до временен или траен брак само с един мъж — като до спасение. Този прогрес и без друго не е могъл да произлиза от мъжете още и затова, защото на тях въобще никога, дори и до днес, не им е

идвало на ум да се откажат от приятностите на фактическия групов брак. Едва след като жените са извършили прехода към брака по двойки, мъжете са могли да въведат строгата моногамия — разбира се, само за жените.

Семейството по двойки е произлязло на границата между дивачеството и варварството, най-вече на висшата степен на дивачеството, а едва тук-там — на нисшата степен на варварството. То е характерна семейна форма за варварството, както груповият брак — за дивачеството, и моногамията — за цивилизацията. За да се развито по-нататък до устойчива моногамия, нужни му са били други причини освен тия, които ние намерихме като действащи досега. В съжителството по двойки групата е сведена вече до нейната последна единица, до нейната двуатомна молекула: до един мъж и една жена. Естественният подбор е извършил своята работа чрез все по-нататък провежданото изключване от брачната общност; за него вече не е останало да върши нищо друго в тая насока. Ако не са се проявили нови *обществени* двигателни сили, не щяло да има никаква причина да се развие нова форма на семейство от брака по двойки. Но тези двигателни сили са се проявили.

Ние напускаме сега Америка, класическата страна на семейството по двойки. Няма признак, който позволява да заключим, че там се е развила една по-висша форма на семейство, че там преди откриването и завоюването ѝ е съществувала някога и някъде трайна моногамия. Иначе стои този въпрос в Стария свят.

Тук опитомяването на домашните животни и отглеждането на стада е развивало един неочакван досега източник на богатство и е създавало съвсем нови обществени отношения. До нисшата степен на варварството постоянното богатство се е състояло почти само в къщата, облеклото, грубите украшения и сечивата за извоюване и приготвяне на храна: лодка, оръжия, домашни прибори от най-прост вид. Храната е трябвало отново да се извоюва ден след ден. Сега, със стадата от коне, камили, магарета, говеда, овци, кози и свини, проникващите напред пастирски народи — арийците в индийското Пето-речие и областта на Ганг, както през онова време и в много по-богатите с води степи по Аму-Дария и Сир-Дария, се

митите по Ефрат и Тигър — придобили едно имущество, което се нуждаело само от наглеждане и най-прости грижи, за да се размножава във все по-голям брой и да доставя най-обилна млечна и месна храна. Всички по-раншни средства за добиване на храна са отстъпили сега на заден план; ловът, по-рано необходимост, сега е станал лукс.

Но на кого е принадлежало това ново богатство? Несъмнено, че първоначално — на рода. Но частната собственост върху стадата трябва да се е развила още отрано. Трудно е да се каже дали за автора на така наречената първа книга на Мойсей патриарх Авраам е бил притежател на своите стада по силата на собственото си право като глава на семейна общност или по силата на качеството си като истински наследствен глава на един род. Сигурно е само това, че ние не бива да си го представяме като собственик в съвременния смисъл на думата. И сигурно е още и това, че на прага на достоверната история ние намираме стадата вече навсякъде в обособена собственост на главите на семействата, както и произведенията на изкуствата от варварската епоха, металически прибори, луксозни артикули и, накрай, човешкия добитък — робите.

И ето — сега било изнамерено и робството. Робът е бил без стойност за варваряна от нисшата степен. Затова и американските индианци са постъпвали с победените неприятели съвсем по друг начин, отколкото е ставало това на по-висша степен на развитие. Мъжете бивали убивани или пък приемани в племето на победителите като братя; за жените са се омъжвали или те са бивали също тъй приемани за членове на победилния род заедно с оцелелите деца. Човешката работна сила на тази степен още не дава един заслужаващ внимание превес над разносните за нейната издръжка. С въвеждането на скотовъдството, на обработката на металите, тъкачеството и най-после земеделието — положението се е изменило. Както по-рано тъй лесно постижимите съпруги са придобили сега разменна стойност и са бивали купувани, тъй е станало и с работните сили, особено след като стадата окончателно са преминали в семейно владение. Семейството не се е размножавало тъй бързо, както добитъкът. Повече хора са били нужни, за да го наглеж-

дат, а за това е могъл да бъде използван плененият неприятел, който освен това е могъл да бъде също тъй добре развъждан, както самият добитък.

Такива богатства, които веднаж са преминали в частно владение на семействата и там са се умножили бързо, нанасят мощен удар на обществото, основано на брака по двойки, и на рода с майчинско право. Бракът по двойки е въвел нов елемент в семейството. Редом с родната майка той е поставил достоверния роден баща, който при това е вероятно по-добре удостоверен отколкото мнозина „бащи“ днес. Според тогавашното разделение на труда в семейството, на мъжа се е падало доставянето на храната и на необходимите за това средства на труда, следователно и собствеността на тези последните; той ги е вземал със себе си в случай на раздяла, както и жената е запазвала домашните прибори. Според обичая на тогавашното общество мъжът значи е бил и собственик на новия източник на храна, добитъка и по-късно на новото средство на труда — робите. Но според обичая на същото това общество неговите деца не са могли да го наследяват, защото въпросът по това стои по следния начин:

Според майчинското право, значи, докогато произходът е бил пресмятан само по майчина линия, и според първоначалния обичай за наследяване в рода, отначало роднините на рода са наследявали умрелите членове на своя род. Имуществото е трябвало да остане в рода. При незначителността на предметите то може да е преминавало на практика към най-близките роднини на рода, следователно към кръвните роднини по майчина страна. Но децата на умрелия мъж са принадлежали не на неговия род, а на този на майката; те наследявали майката отначало заедно с останалите нейни кръвни роднини, а по-късно може би — на първо място; обаче те не са могли да наследяват от своя баща, защото не са принадлежали към неговия род, но неговото имущество е трябвало да остане в рода. И така, след смъртта на собственика на стада неговите стада трябвало да преминат преди всичко към неговите братя и сестри и към децата на сестрите му или към потомците на сестрите на неговата майка. А собствените му деца са бивали обезнаследявани.

И така, пропорционално на увеличаването на богатствата, последните са давали на мъжа, от една страна, по-важно положение в семейството отколкото на жената и са създавали, от друга страна, потика на бъде използвано това затвърдено положение, за да изменят традиционния ред на наследяване в полза на децата. Но това не е могло да стане, докато произходът се е определял според майчинското право. Значи последното е трябвало да бъде премахнато и то било премахнато. Това съвсем не е било тъй трудно, както ни изглежда днес. Защото за тази революция — една от най-коренните, които е преживяло човечеството — не е било нужно да бъде засегнат нито един единствен от живите членове на рода. Всички негови членове са могли да си останат това, което са били по-рано. Достатъчно е било простото решение — потомците на мъжките членове да остават занапред в рода, а тези на женските да бъдат изключвани, като са преминавали в рода на своя баща. С това е било премахнато определянето на родословието по женска линия и правото на наследяване по майка и е била въведена мъжка родствена линия и правото на наследяване по баща. Ние не знаем нищо върху това как и кога се е извършила тая революция у културните народи. Тя изцяло се отнася към предисторическата епоха. Но че такава революция *се е извършила*, това е повече от достатъчно доказано чрез събраните именно от Бахофен многобройни следи от майчинско право; колко леко става тя виждаме по цяла редица индиански племена, където била извършена едва неотдавна и още се извършва отчасти под влиянието на растящото богатство и на изменения начин на живот (преминаване от горите в прерията), отчасти на моралните въздействия на цивилизацията и мисионерите. От осем племена в поречието на Мисури шест имат мъжка, но две имат още женска родословна линия и съответно наследяване. У племената шоуни, миами, делавари се е вкоренил обичаят децата да бъдат приобщавани към рода на бащата с помощта на едно родово име, принадлежащо на неговия род, за да могат да наследяват бащата. „Вродена казуистика у човека — да изменя нещата, като им изменя имената! И да намери прелез, за да руши традицията, когато някой пряк интерес е давал

достатъчна подбуда!“ (Маркс.)¹ От това е произлязла една непоправима бъркотия, която е могла да бъде отстранена, и отчасти е била отстранена, само чрез прехода към бащинското право. „Това изглежда да е въобще най-естественият преход“ (Маркс)². По това какво могат да ни кажат специалистите по сравнителна юриспруденция за начина, по който се е извършил тоя преход у културните народи на Стария свят — разбира се, почти само хипотези, — сравни М. Ковалевски, „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété“ [„Очерк по произхода и развитието на семейството и частната собственост“, Stockholm, 1890].

Събарянето на майчинското право е било *световно-историческото поражение на женския пол*. Мъжът е посл кормилото и в къщи, жената е била унижена и потисната, става робиня на неговата похот и прост инструмент за създаване на деца. Това унижено положение на жената, както изпъква то особено явно у гърците от героичната и още повече от класическата епоха, е било постепенно разкрасявано и лицемерно възхвалявано, а на места и обвивано в по-мекки форми; но то в никой случай не е било отстранено

Първият резултат от тъй установилото се самовластие на мъжете се проявява в появяващата се сега междинна форма на патриархалното семейство. Това, което го характеризира главно, не е многоженството, за което ще стане дума по-нататък, а „организацията на известен брой свободни и несвободни лица в едно семейство под бащинската власт на главата на семейството. В семитската форма главата на семейството живее в многоженство, несвободните имат жена и деца и задачата на цялата организация е грижата за стадата в една определена област.“³ Същественото е присъединяването на несвободните в семейството и бащинската власт; ето защо, завършен тип на тази семейна форма е римското семейство. Думата *familia* означава първоначално не идеала на днешния фи-

¹ Виж *К. Маркс*: Конспект книги Л. Моргана „Древнее общество“. Архив Маркса и Энгельса, т. IX, стр. 111. *Моск. ред.*

² Иак там, стр. 112. *Моск. ред.*

³ Иак там, стр. 29. *Моск. ред.*

листер, съставен от сантименталност и домашни раздори; у римляните тя не се отнася първоначално дори и до брачната двойка и нейните деца, но само до робите. *Famulus* значи домашен роб, а *familia* е съвкупността на робите, които принадлежат на един човек. Още по времето на Гай *familia, id est patrimonium* (т. е. наследството) се е предавало по завещание. Изразът е бил измислен от римляните, за да бъде означен един нов обществен организъм, главата на който по силата на римската бащинска власт е бил господар на жена и деца и известен брой роби, с правото над живота и смъртта на всички. „И така, думата не е по-стара от обвитата в желязна броня семейна система на латинските племена, която се е появила след въвеждането на земеделието и законното робство и след отделянето на арийските италийци от гърците.“ Маркс прибавя: „Съвременното семейство съдържа в зародиш не само робството (*servitus*), но и крепостничеството, защото то от самото начало има отношение спрямо земеделските повинности. То съдържа в себе си в миниатюр всички противоположности, които по-късно широко ще се развият в обществото и в неговата държава.“¹

Такава форма на семейство означава прехода от брака по двойки към моногамията. За да се осигури верността на жената, значи и истинското бащинство на мъжа над децата, жената се поставя безусловно под властта на мъжа; а ако той я убие, упражнява само своето право.

С патриархалното семейство ние навлизаме в областта на писаната история, а заедно с това в една област, където сравнителната юриспруденция може да ни окаже значителна помощ. И действително, тя ни е донесла тук един съществен прогрес. Ние дължим на Максим Ковалевски („*Tableau etc. de la famille et de la propriété*“) [Очерк по произхода и развитието на семейството и собствеността], Stockholm, 1890, стр. 60—100) доказателството, че патриархалната домашна община (*patriarchalische Hausgenossenschaft*), каквато ние намираме и днес още у сърби и българи под името задруга² или братство (*Bruderschaft*)

¹ Виж *Карл Маркс*. Конспект Л. Моргана „Древнее общество“. Архив Маркса и Енгелса, т. IX, стр. 31. *Моск. ред.*

² На това място Енгелс обяснява, че задруга може да се преведе на немски приблизително с *Befreundung* — другарство, другаруване.

и във видоизменена форма у ориенталски народи, е образувала преходната степен между майчинско-правното семейство, произлязло от груповия брак, и единичното семейство на съвременния свят. Това изглежда доказано поне за културните народи на Стария свят — за арийците и семитите.

Южнославянската задруга дава най-добрия и жив още пример на такава семейна община. Тя обхваща няколко поколения от потомци на един баща заедно с техните жени, които живеят всички заедно в едно стопанство, заедно обработват своите нивя, хранят се и обличат от общи запаси и заедно владеят остатъка от добива. Общината се намира под най-висшето управление на домакина (*domacin*), който я представлява навън, може да отчуждава по-малки предмети, води касата и е отговорен за нея, както и за правилния ход на цялото домакинство. Той е избираем и съвсем не е нужно да бъде най-старият. Жените и техните работи са под ръководството на домакинята (*domacica*), която обикновено е жената на домакина. Тя има също тъй важен, често пъти решаващ глас при избора на съпруг за момичетата. Но върховната власт има семейният съвет, събранието на всички възрастни членове, жени и мъже. Пред това събрание домакинят дава сметка; то взема най-важните решения, раздава правосъдие на членовете, решава върху по-важните покупки и продажби, най-вече на земя и т. н.

Едва преди около десет години бе дсказано, че и в Русия още съществуват такива големи семейни задруги; сега всички признават, че те тъй дълбоко се коренят в руските народни обичаи, както и общината или селската община [*Dorfgemeinschaft*]. Те фигурират в най-стария руски законник, в „Правда“ на Ярослав, под същото име (вервь), както и в далматинските закони, а доказателства за тях могат да се намерят и в полските и чешки исторически източници.

И у германците според Хойслер („*Institutionen des deutschen Rechts*“ [„Институции на германското право“]) стопанската единица първоначално е не единичното семейство в съвременен смисъл, но „семейната община“ („*Hausgenossenschaft*“), която се състои от няколко поколения, респективно единични семейства, и наред с това доста често включва и несвободни в своя състав. И рим-

ското семейство е сведено към тоя тип и поради това в последно време е силно оспорвана абсолютната власт на домовладиката, както и безпавието на останалите членове на семейството по отношение на него. Изглежда, и у келтите са съществували подобни семейни общини в Ирландия; във Франция те се запазили до френската революция в Ниверне под името *parçonnepies*, а във Франш Конте те и досега не са съвсем изчезнали. В околността на Луан [Louhans] (Сона и Лоара) виждаме големи селски къщи с обща, висока, стигаща до стряхата централна зала и наоколо стаи за спане, до които се стига по шест до осем стъпала и в които живеят няколко поколения на същото семейство.

В Индия домашната община със съвместно обработване на земята се споменава още от Непрх във времето на Александър Велики и съществува и до днес в същата местност, в Пенджаб и целия северозападен край на страната. Сам Ковалевски е могъл да намери в Кавказ доказателства за нейното съществуване. В Алжир тя съществува още у кабилите. Дори изглежда да е съществувала и в Америка; искат да я открият в „*Calpullis*“¹, която Сурита описва в старо Мексико; а Куно („*Ausland*“, 1890, № 42—44), напротив, доста ясно е доказал, че в Перу по времето на завладяването му е съществувало устройство подобно на германската марка (по странен начин марката се е наричала също така *Marca*), с периодично разделяние на обработваемата земя, значи с индивидуална обработка.

Във всеки случай, патриархалната семейна община, със съвместно притежаване и съвместно обработване на земята, получава сега съвършено друго значение отколкото по-рано. Ние не можем повече да се съмняваме във важната преходна роля, която тя е играла у културните народи и някои други народи на Стария свят между майчинскоправното и отделното семейство. По-долу ние ще се върнем към направеното от Ковалевски по-нататъшно заключение, че тя е била също тъй преходната степен, от която се е развивала селската община или марката с поотделно обработване на земята и изпърво периодично, а след това окончателно разпределяне на нивите и ливадите.

¹ *Calpullis* -- семейната община на ацтеките. *Моск. Ред.*

Относно семейния живот в рамките на тази семейна община трябва да отбележим, че поне в Русия бащата на семейството има тая лоша слава, че силно е злоупотребявал със своето положение спрямо по-младите жени в общината, особено спрямо снахите, и често си е образувал от тях харем; руските народни песни са твърде красноречиви за това.

Преди да преминем към бързо развиващата се моногамия след падането на майчинското право, нека кажем още няколко думи за многоженството и многомъжеството. Двете форми на брак могат да бъдат само изключения, тъй да се каже, луксозни продукти на историята, освен ако биха могли да се срещнат в една страна успоредно една до друга, което, както е известно, не става. Но тъй като изключенията от многоженството мъже не могат да намерят утеха при жените, станали излишни чрез многомъжеството — броят на мъжете и жените без оглед на социалните институции досега е бил еднакъв, издигането на едната или другата от тези брачни форми до общовалидна е от само себе си изключено. В действителност, многоженството на един мъж очевидно е продукт на робството и е било ограничено с отделни изключителни положения. В семитско-патриархалното семейство в многоженство живее само патриархът и най-много още няколко негови синове, а останалите трябва да се задоволят с една жена. Така е и днес още в целия Ориент; многоженството е привилегия на богатите и знатните и се рекрутира главно чрез покупка на робини; масата на народа живее в моногамия. Също такава изключение е и многомъжеството в Индия и Тибет, чийто сигурно небезинтересен произход от груповия брак подлежи на по-подробно изследване. Впрочем, в своята практика то изглежда много по-кулантно от ревнивия порядък на мохамеданските хареми. У наирите в Индия поне всеки три, четири или повече мъже наистина имат една обща жена; но всеки от тях може, успоредно с това, заедно с три или повече други мъже да има съвместно една втора жена и по същия начин — и една трета, четвърта и т. н. Чудно е, че Мак-Ленан в тия брачни клубове, в повечето от които човек може едновременно да членува и които той сам описва, не е открил новата категория *клубен брак*. Впрочем,

тоя порядък на брачни клубове в никой случай не е многомъжество; напротив, то е, както вече забеляза Жиро-Телон, една специализирана форма на групов брак; мъжете живеят в многоженство, жените — в многомъжество.

4. *Моногамното семейство.* Както видяхме, то произлиза от семейството по двойки на граничната епоха между средната и висша степен на варварството; неговата окончателна победа е един от признаците на започващата цивилизация. То е основано върху господството на мъжа с изричната цел да произвежда деца с безспорно установени бащи, а тая установеност на бащата бива изисквана, защото тези деца занапред трябва да встъпят като кръвни наследници в бащиното имущество. То се различава от брака по двойки по много по-голямата устойчивост на брачната връзка, която сега не може вече да се разкъсва по желанието на коя да е от двете страни. По правило сега само мъжът може да я разкъсва и да натирва своята жена. Правото на брачна невярност му остава осигурено и сега, поне обичаят (*Code Napoléon* [Наполеоновият кодекс] му признава изрично това право, докато той не е довел своята любовница в семейния дом), и с растящото обществено развитие то се практикува все повече; спомни ли си жената старата полова практика и иска ли да я поднови, тя бива наказвана по-строго отколкото по-рано.

Новата форма на семейство ние срещаме у гърците в цялата ѝ суровост. Докато, казва Маркс¹, положението на богините в митологията ни представя един по-раншен период, когато жените са имали по-свободно, по-почитано положение, ние намираме жената в героичната епоха вече унижена от господството на мъжа и от конкуренцията на робините. Прочетете в *Одисеята* как Телемах отстранява майка си и я заставя да млъкне. Младите жени-пленнички у Омир са подхвърлени на похотливостта на победителите; военачалниците си избират по ред и според своя ранг най-красивите; цялата Илиада се върти, както е известно, около спора между Ахил и Агамемнон заради една такава робиня. При всеки по-значителен Омиров

¹ Виж К. Маркс. Конспект книги Л. Моргана „Древнее общество“. Архив Маркса и Енгелса, т. IX, стр. 32 — *Моск. ред.*

герой е спомената и пленената девойка, с която той дели палатката и леглото си. Тези девойки придружавали героите също в родината и в брачния дом, както постъпва Агамемном с Касандра у Есхил; създадените с такива робини синове получават малък дял от бащиното наследство и се смятат напълно свободни; Тевкър е такъв извънбрачен син на Теламон и може да носи името на баща си. От съпругата очакват, че тя търпеливо ще понася всичко това, но сама ще пази строго целомъдрие и съпругеска вярност. Гръцката жена от героичната епоха е наистина по-зачитана отколкото жената от периода на цивилизацията, но за мъжа тя е в края на краищата все пак само майка на неговите законни деца-наследници, негова главна домоуправителка и началница на робините, които той може да направи свои любовници, когато пожелае, и в действителност ги прави. Продължаващото съществуване на робството наред с моногамията, наличността на млади красиви робини, които принадлежат на мъжа с всичко, каквото имат, е това, което от самото начало придава на моногамията нейния специфичен характер — да бъде моногамия *само за жената*, но не и за мъжа. А този характер тя запазва и до днес.

За по-късните гърци ние трябва да правим разлика между дорийци и ионийци. Първите, чийто класически пример е Спарта, имат понякога още по-архаични брачни отношения, отколкото ги изобразява сам Омир. В Спарта съществува един видоизменен, според тамошните възгледи за държавата, брак по двойки, който в някои отношения напомня за груповия брак. Бездетни бракове биват разтрогвани; цар Анаксандрид (около 650 години преди нашето леточисление) е взел към своята бездетна жена втора и е водил две домакинства; около същото време цар Аристон е взел трета към двете си безплодни жени, но затова е освободил една от първите. От друга страна, няколко братя са могли да имат една обща жена; приятелят, на когото жената на приятеля се харесвала повече, можел да я разделя с него и се е смятало за прилично да бъде поставена жената на разположение на един як „жребец“, както би казал Бисмарк, дори ако той не е гражданин. От едно място у Плутарх, където една спартанка отправя обожателя, който я преследва с предложения, към своя мъж, може да се заключи — според

Шьоман — дори за една още по-голяма свобода на нравите. Затова и истинско нарушаване на брака, изневяра на жената зад гърба на мъжа, е било нещо нечувано. От друга страна, в Спарта, поне в най-доброто ѝ време, домашните роби са били непознати, крепостните илоти са живеели отделени в именията; затова изкушението да се забавляват с техните жени е било за спартиатите¹ по-малко. От само себе си се разбира, че при всички тия обстоятелства жените в Спарта са заемали едно много по-почитано положение отколкото у останалите гърци. Спартанските жени и елитът на атинските хетери са единствените жени в Гърция, за които старите говорят с респект и изказванията на които те намират достойни за отбелязване.

Съвсем иначе е у ионийците, за които е характерна Атина. Момичетата са се учили само да предат, тъкат и шият и най-вече — малко да четат и пишат. Те са били почти затворнички, общували са само с други жени. Женските покои са били една отделна част от къщата, в горния ѝ етаж или в задната ѝ част, където мъже, а особено чужди, не са прониквали лесно и където жените се оттегляли при посещение на мъже. Жените не са излизали въвн от къщи, без да бъдат съпроводени от една робиня; в къщи те са били буквално под стража: Аристофан говори за молоски кучета, които били държани, за да сплашват с тях нарушителите на брака, а в азиатските градове, поне за надзор на жените, са били държани евнуси, които са били фабрикувани в Хиос още в Херодотово време, а според Ваксмут — не само за варварите. У Еврипид жената е означена като *oikigeta*, като вещь за домашна употреба (думата е от среден род), и за атинянина, освен службата за създаване на деца, тя е била само старша домашна прислужница. Мъжът е имал своите гимнастически упражнения, своите публични събрания, от които жената е била изключена; освен това той е имал често още и робини на свое разположение. а в периода на разцвета на Атина — и една широко разпространена и поне покровителствуванa от държавата проституция. Тъкмо въз основа на тая

¹ Спартиати — класата на пълноправните граждани в древна Спарта, за разлика от илотите. — *Моск. ред.*

проституция се развиват единствените гръцки женски характери, които със своя ум и своя художествен вкус така се издигнали над общото равнище на жените в древността, както са се издигнали спартанките със своя характер. Но че атинянката е трябвало да стане хетера, за да стане жена, това е най-строгото осъждане на атинското семейство.

Това атинско семейство станало с течение на времето оня образец, по който не само другите ионийци моделират своите домашни отношения, но все повече и повече и всички гърци от метрополията и колониите. Но въпреки всякакво затворничество и надзор, гъркините често намирали случай да измамват своите мъже. Ония, които биха се срамували да издават каква да е обич към своите жени, са се забавлявали с всевъзможни любовни истории с хетерите; но унижението на жените си е отмъщавало на мъжете и ги е унижавало дотогава, докато те са потънали в отвратителността на педерастията и са унизили своите богове, както и сами себе си, чрез мита за Ганимеда.

Такъв е бил произходът на моногамията, доколкото можем да го проследим по най-цивилизования и най-високо развития народ на древността. Тя в никой случай не е била плод на индивидуална полова любов, с която е нямала нищо общо, защото както по-рано, така и сега браковете са си оставали бракове по сметка. Тя е била първата форма семейство, която е основана не на естествени, а на икономически условия, именно на победата на частната собственост над първоначалната саморасла обща собственост. Господство на мъжа в семейството и създаване на деца, които са могли да бъдат само негови и които са били определени да бъдат наследници на неговото богатство — само това са били единствените цели на еднобрачието, открито изказани от гърците. В останалото то е било за тях товар, дълг към боговете, държавата и прадедите, който трябвало да бъде изпълнен. В Атина законът е налагал не само встъпването в брак, но и изпълняване на един минимум от така наречените брачни длъжности от страна на мъжа.

По такъв начин еднобрачието съвсем не се появява в историята като помирение на мъжа и жената, още по-

малко като най-висша форма на брака. Напротив. То се явява като поробване на единия пол от другия, като прокламация на непознатия досега в цялата предистория антагонизъм на половете. В един стар, ненапечатан ръкопис, изготвен от Маркс и мене в 1846 год., аз намирам: „Първото разделение на труда е това между мъжа и жената за създаване на деца.“ И днес мога да прибавя: първата класова противоположност, която се появява в историята, съвпада с развитието на антагонизма между мъжа и жената в еднобрачието и първото класово потисничество — с това на женския пол от мъжкия. Еднобрачието е било голям исторически прогрес, но наред с робството и частната собственост, то едновременно открива онази и до днес продължаваща епоха, в която всеки прогрес е едновременно и относителен регрес, в който благополучието и развитието на едни се осъществяват чрез страданията и потискането на развитието на други. То е клетъчната форма на цивилизованото общество, по която ние можем да изучаваме природата на напълно развиващите се в неговите предели противоположности и противоречия.

Старата относителна свобода на половото общуване не изчезва в никой случай с победата на брака по двойки или дори на еднобрачието. „Старата брачна система, сведена до по-тесни граници чрез постепенното изчезване на пуналуалните групи, все още е обгръщала развиващото се по-нататък семейство и е висяла на полите му чак до първите проблясъци на цивилизацията... тя изчезва най-после в новата форма на хетеризма, която преследва хората и в периода на цивилизацията като мрачна сянка, разстлана над семейството.“ Под хетеризъм Морган разбира съществуващото *редом до еднобрачието* извънбрачно полово общуване на мъжете с неомъжени жени, което, както е известно, цъфти в най-различни форми през целия период на цивилизацията и все повече и повече се превръща в явна проституция. Този хетеризъм иде направо от груповия брак, от жертвеното отдаване на жената, чрез което тя си откупвала правото на девственост. Отдаването за пари било изпърво един религиозен акт, то е ставало в храма на богинята на любовта и парите са се стичали първоначално в съкровищницата на храма. Хиеродулите на Анаитис в Армения, на Афро-

дита в Коринт, както и аташираните към храмовете религиозни танцьорки в Индия, така наречените баядерки (думата е изопачена от португалската *bailadeira*, танцьорка), са първите проститутки. Отдаването, първоначално дълг на всяка жена, по-късно било практикувано само от тези жрици като застъпнички на всички останали жени. У други народи хетеризмът води началото си от позволената на момчетата полова свобода преди брака — значи също тъй остатък от груповия брак, само че стигнал до нас по друг път. С появата на имущественото различие, значи вече на висшата степен на варварството, наред с робския труд се появява спорадично и наемният труд и едновременно като необходим негов корелат, професионалната проституция на свободните жени наред с принудителното отдаване на робинята. По този начин наследството, което груповият брак е завещал на цивилизацията, е двустранно, както всичко, което създава цивилизацията е двустранно, двуезично, раздвоено в себе си, противоречиво; тук — моногамия, там — хетеризъм заедно с неговата най-крайна форма — проституцията. Хетеризмът е една обществена институция като всяка друга; той е продължение на старата полова свобода — в полза на мъжете. В действителност не само търпян, но и разгулно практикуван именно от господстващите класи, той бива осъждан на думи. Но в действителност това осъждане никак не засяга участващите в него мъже, а само жените: те биват заклеймявани и изхвърлени от обществото, за да бъде прокламирано безусловното господство на мъжете над женския пол още един път като основен обществен закон.

Но с това се развива една втора противоположност в рамките на самата моногамия. Редом с мъжа, украсяващ живота си с хетеризма, стои пренебрегнатата съпруга. А не можем да имаме едната страна на противоположността без другата, както не можем да имаме цяла ябълка в ръка, след като сме изяли половината. Въпреки това, изглежда, че такава е било мнението на мъжете, докато техните жени най-после са им дали един добър урок. С еднобрачието се появяват две постоянни, по-рано неизвестни характерни обществени фигури: постоянният любовник на жената и мъжът-рогоносец. Мъжете са

извоювали победата над жените, но победените са поели великодушно увенчаването на победителите. Наред с еднобрачието и хетеризма, изневярата в брака е станала неизбежна обществена институция — забранена под страх на наказание, жестоко наказвана, но неизкоренима. Сигурността за произхода на децата от законен баща починала, както и по-рано, най-вече върху морално убеждение и за да разреши неразрешимото противоречие, *Cod Napoléon* [Наполеоновият кодекс], чл. 312, е декретирал: „L'enfant conçu pendant la mariage a pour père le mari“ — „Заченатото през време на брака дете има за баща съпруга“. Това е последният резултат от три хиляди години еднобрачие.

По такъв начин в единичното семейство, в случаите, които остават верни на своя исторически произход и когато поради изключителното господство на мъжа ясно се проявява изричният антагонизъм между мъжа и жената — в това единично семейство ние имаме в миниатюр картината на същите противоположности и противоречия, в които се движи обществото, разделено на класи след настъпването на цивилизацията, без да може да ги разреши и преодолее. Аз говоря тук, разбира се, само за онези случаи на еднобрачие, дето брачният живот в действителност протича според предписанията на първоначалния характер на цялата институция, но където жената се бунтува против господството на мъжа. Че не всички бракове протичат така, това никой не знае по-добре от немския филистер, който не може да запази по-добре своето господство в къщи отколкото в държавата и чиято жена поради това с пълно право носи панталоните, които той не заслужава. Но затова пък той се мисли за много по-високо стоящ от своя френски другар по нещастие, на когото по-често отколкото на самия него се случва нещо много по-лошо.

Впрочем, отделното семейство не се явявало навсякъде и във всяко време в оная рязка класическа форма, каквато то е имало у гърците. У римляните, които като бъдещи завоеватели на света са имали по-широк, макар и по-малко изтънчен поглед от гърците, жената е била по-свободна и по-почитана. Римлянинът е вярвал, че брачната вярност е достатъчно гарантирана от властта му над живота и смъртта на неговата жена. И жената е

могла тук да разтрогва брака по своя воля, също както и мъжът. Но най-големият прогрес в развитието на еднобрачието е настанал несъмнено с встъпването на германците в историята и то защото изглежда — навярно поради бедността им, — че моногамията тогава още не се била напълно развила от брака по двойки. Ние правим това заключение от три обстоятелства, които Тацит споменава: Първо, при смятането на брака за голяма светиня — „те се задоволявали с една жена, жените живеели обградени от целомъдрие“ — за знатните и племенните вождове било позволено многоженството, значи — едно състояние, подобно на това у американците, у които съществувал брак по двойки. И второ, преходът от майчинско право към бащинско право трябва да е бил извършен едва скоро преди това, защото майчиният брат — най-близкият мъжки сродник на рода според майчинското право — е важел още почти като по-близък роднина от собствения баща, пак според гледището на американските индианци, у които Маркс, както той често казвал, е намерил ключа за разбиране на нашето собствено първобитно време. И трето, жените у германците са били високо почитани и влиятелни и в обществените работи, което е пряка противоположност на моногамното господство на мъжете. Всичко това са почти неща, по които германците не се различават от спартанците, у които, както видяхме, бракът по двойки също така не е бил напълно преодолян. И така, заедно с германците и в това отношение е дошъл до световно господство един съвсем нов елемент. Новата моногамия, която сега се е развила върху развалините на Римската империя от смещението на народите, е облякла господството на мъжете в по-мекки форми и е дала на жените едно поне външно много по-почитано и по-свободно положение, отколкото класическата древност е познавала някога. С това тепърва била създадена възможността, въз основа на която от моногамията в нея, редом до нея и против нея, според обстоятелствата — можал да се развие най-големият нравствен прогрес, който ѝ дължим: съвременната индивидуална полова любов, която е била непозната на целия по-раншен свят.

Но този прогрес е произлязъл несъмнено от обстоятелството че германците са живеели още в семейство по двойки и са вмъквали към моногамията (доколкото е

било възможно) съответното на това семейство положение на жената, но в никой случай не от приказното, чудесно-естественото предразположение на германците към чистота на нравите, която се ограничава в това, че бракът по двойки в действителност още не се движи в резките нравствени противоположности като моногамията. Напротив, германците в своите преселвания, особено на югоизток към степните номади на Черно море, са пропаднали дълбоко в нравствено отношение и са възприели от тях не само изкуството им да яздят, но и твърде противоестествени пороци, което Амиан изрично удостоверява за тайфалерите и Прокопий за херулите.

Но ако от всички познати семейни форми моногамията е била оная, при която единствено е могла да се развие съвременната полова любов, това не значи, че тя се е развила изключително или предимно в нея като любов на съпрузите един към друг. Самата природа на трайното еднобрачие под господството на мъжа е изключвала това. У всички исторически активни, т. е. у всички господстващи класи сключването на брак си оставало каквото е от времето на брака по двойки — сделка, която родителите са уреждали. И първата исторически появяваща се форма на полова любов като страст и като присъща на всеки човек (поне от господстващите класи) страст, като най-висша форма на половия нагон — което съставя тъкмо нейния специфичен характер, — тази нейна първа форма, рицарската любов на средновековието, в никой случай не е била брачна любов. А напротив. В своята класическа форма, у провансалците, тя с издути платна се носи към съпругеската изневяра и техните поети я възпяват. Цветът на провансалската любовна поезия са албите (*albas*) [т. е. песни на зарята], по немски *Tagelieder* — [песни на зората]. Те с ярки цветове описват как рицарят лежи в леглото при своята красавица — жената на друг мъж, — докато въвн стои назачът, който, щом сипне зората (*alba*), му дава знак, за да може той незабелязан да се измъкне; сцената на раздяла образува най-силния момент. Северните французи, а също и благонравните германци, са възприели тоя поетичен вид със съответния му маниер на рицарска любов и старият Волфрам фон Ешенбах е оставил върху последната привлекателна материя три чудно хубави *Tagelieder*.

lieder, които аз обичам повече от трите му дълги героически поеми.

Встъпването в брак в буржоазния свят от наши дни е от двояк вид. В католишките страни, както и по-рано, родителите се грижели да намерят за младия буржоазен син подходяща жена и последицата от това, разбира се, е най-пълното развитие на съдържащото се в моногамията противоречие: вихрен разцвет на хетеризма от страна на мъжа, вихрен разцвет на съпружеската изневяра от страна на жената. Католишката църква навярно и затова е отменила бракоразвода, защото се е убедила, че против съпружеската изневяра, както и против смъртта, не е намерен още лек. В протестантските страни, напротив, е правило да се позволява на буржоазния син по-голяма или по-малка свобода в избора на жена от своята класа, при което в основата на сключването на брака може да лежи до известна степен любов и заради благоприличието винаги се изисква тя да бъде предпоставка — нещо, което отговаря на протестантското лицемерие. Тук хетеризмът се практикува от мъжа по-флегматично и измяната на жената е по-малко правило. Но тъй като във всеки вид брак хората си остават такива, каквито са били преди брака, а буржоата в протестантските страни са повече филистери, то протестантската моногамия, взета средно в най-добрите случаи, довежда съпружеското съжителство до една оловнотежка скука, която наричат семейно щастие. Най-добро огледало на тия два метода за женитба е романът, за католишкия метод — френският роман, за протестантския метод — немският. Във всеки от двата „той ги получава“: в немския младият мъж — момичето, във френския съпругът — рогата. Кой от двамата е по-зле, не винаги е лесно да се каже. Поради това и скуката на немския роман причинява на френския буржоа същия ужас, какъвто „безнравствеността“ на френския роман причинява на немския филистер. При все това, в последно време, откогато „Берлин става световен град“, немският роман започва да говори по-малко боязливо за отдавна добре познатите тук хетеризъм и съпружеска изневяра.

Но и в двата случая женитбата се обуславя от класовото положение на участващите и затова е винаги брак по сметка. Този брак по сметка достатъчно често

се превръща и в двата случая в най-груба проституция — понякога за двете страни, много по-често за жената, която се различава от обикновената куртизанка само по това, че продава своето тяло не като наемна работничка на парче, но го продава веднаж завинаги в робство. И за всички бракове по сметка важат думите на Фурие: „Както в граматиката два пъти *не* означава *да*, така в брачния морал две проституции минават за една добродетел.“ Половата любов ще стане и може да стане действително правило по отношение на жената само всред угнетените класи, значи, в днешно време — всред пролетариата, независимо от това дали тия отношения са официално признати или не. Но тук са отстранени всички основи на класическата моногамия. Тук липсва всяка собственост, за чието запазване и наследяване тъкмо са били създадени моногамията и господството на мъжа, и тук липсва заедно с това и всеки потик за провеждане на господството на мъжа. Нещо повече — липсват и средствата; буржоазното право, което охранява това господство, съществува само за имотните и тяхното взаимоотношение с пролетариите; то струва пари и поради бедността на пролетариата няма никакво значение за отношението на работника към неговата жена. Тук решават съвсем други лични и обществени отношения. А след като едрата индустрия е пренесла жената от къщи на пазара на труда и във фабриката и често я прави на фактор за изхранване на семейството, напълно е отнета почвата на последния остатък от мъжкото господство в пролетарския дом, освен може би известна доза бруталност към жените, вкоренила се от времето, когато е била въведена моногамията. По този начин семейството на пролетария не е вече моногамно в строг смисъл, дори при най-страстна любов и най-постоянна вярност от страна на двамата и въпреки всякакви църковни и светски благословии. Затова и вечните спътници на моногамията, хетеризмът и съпружеската изневяра, тук играят съвършено нищожна роля; жената си е възвърнала фактически правото да разтрогва брака и когато страните не могат да се понасят, те предпочитат да се разделят. С една дума, пролетарският брак е моногамен в етимологическия смисъл на думата, но не в историческия смисъл.

Нашите юристи намират найстина, че прогресът на законодателството отнема на жените все повече и повече всяко основание за оплакване. Законодателните системи на съвременните цивилизовани страни признават все повече и повече, първо, че бракът, за да бъде валиден трябва да е доброволно сключен от двете страни договор и, второ, че и през време на брака двете страни трябва да имат еднакви права и задължения една към друга. А бъдат ли проведени двете тези изисквания последователно, жените биха имали всичко, каквото могат да поискат.

Тази чисто юридическа аргументация е тъкмо същата оная, с която радикалният републиканец-буржоа отблъсква пролетариите и ги приканва да мируват. Трудовият договор трябва да е доброволно сключен и от двете страни. Но той важи за доброволно сключен, щом постави на *хартия* и двете страни наравно. Властта, която различното класово положение дава на едната страна, гнетът, който тая власт упражнява върху другата страна — действителното икономическо положение на двете страни, — това не интересува закона. И през времетраенето на трудовия договор двете страни трябва да бъдат равноправни, доколкото едната или другата не се откаже изрично от него. Че икономическото положение на нещата принуждава работника да се откаже дори от последната привидност на равноправие, срещу това законът е също така безсилен.

По отношение на брака законът, дори и най-напредничавият, е напълно задоволен, щом участниците формално са вписали своето доброволно съгласие в протокола. Какво става зад юридическите кулиси, където протича действителният живот, как се стига до тая доброволност — това може да не е грижа на закона и юриста. И все пак най-простото сравнение на разни видове право трябва да покаже на юриста как стои въпросът с тая доброволност. В страните, където на децата законно е осигурена задължителна част от имуществото на родителите, значи, където те не могат да бъдат лишавани от наследство — в Германия, в страните с френско право и т. н., — при встъпване в брак децата са свързани със съгласието на родителите. В страните с английско право, дето законът не изисква родителското

съгласие за встъпване в брак, родителите имат и пълната свобода да се разпореждат със своето имущество, те могат при желание да лишат от наследство своите деца. Че въпреки това и тъкмо поради това свободата при встъпване в брак всред класите, където има какво да се наследява, в Англия и Америка, фактически ни на косъм не е по-голяма отколкото във Франция и Германия — това е свършено ясно.

Не по-добре стои въпросът с юридическото равнопоставяне на мъжа и жената в брака. Правното им равенство, което сме наследили от по-раншните обществени условия, не е причината, а следствието на икономическото угнетение на жената. В старото комунистическо домашно стопанство, което обхващало много брачни двойки и техните деца, предаденото на жените ръководство на домакинството било също така обществено, необходимо за обществото занятие, както и добиването на средства за прехрана от страна на мъжете. С появата на патриархалното семейство и още повече на моногамното единично семейство положението се изменяло. Ръководството на домакинството изгубвало своя обществен характер. То не засягало вече обществото. То ставало *частна служба*: жената станала първа прислужница, изтикана от участие в общественото производство. Едва едрата индустрия на наше време ѝ открива пак — и то само на пролетарката — пътя към общественото производство. Но така, че ако изпълнява своите длъжности в частна служба на семейството, тя остава изключена от общественото производство и не може да припечели нищо; и че ако иска да участва в обществената индустрия и самостоятелно да припечелва нещо, тя не е в състояние да изпълнява семейни задължения. И както във фабриката, такава е положението на жената и във всички други браншове, чак до медицината и адвокатурата. Съвременното единично семейство е основано на откритото или прикрито домашно робство на жената и съвременното общество е една маса, която се състои само от единични семейства като негови молекули. Мъжът днес трябва в повечето случаи да припечелва, да изхранва семейството, поне в имотните класи, и това му дава господстващо положение, което не се нуждае от никакви юридически специални привилегии. Той е в семей-

ството буржоата, жената представлява пролетариата. Но в индустриалния свят специфичният характер на тегнещото върху пролетариата икономическо потисничество се проявява в своята пълна заостреност едва тогава, когато са отстранени всички специални привилегии на капиталистическата класа и е възстановено пълното юридическо равенство на двете класи: демократическата република не премахва противоположността на двете класи, а, напротив, тя дава тепърва почвата, върху която ще се завърши борбата за разрешение на тая противоположност. И също така своеобразният характер на господството на мъжа над жената в съвременното семейство и необходимостта, както и начинът, за възстановяване на едно действително обществено равенство на двамата ще встъпят в пълна светлина едва тогава, когато двамата са юридически напълно равноправни. И тогава ще се види, че освобождението на жената има за първа предпоставка възвръщането на целия женски пол в общественото производство и че това пак изисква да се премахне свойството на единичното семейство като стопанска единица на обществото.

И така, ние имаме три главни форми брак, които изцяло и изобщо отговарят на трите главни стадии на човешкото развитие. За дивачеството — груповия брак, за варварството — брака по двойки, за цивилизацията — моногамията, допълнена със съпругеска изневяра и проституция. Между брака по двойки и моногамията на висшата степен на варварството се вмъква командата на мъжете над робините и многоженството.

Както доказва цялото наше изложение, прогресът, който се проявява в тая последователна смяна, е свързан с това своеобразно обстоятелство, че на жените, но не на мъжете, се отнема все повече и повече половата свобода на груповия брак. И действително, груповият брак за мъжете продължава да съществува и до днес. Това, което е престъпление за жената и води след себе си тежки законни обществени последици, се смята за мъжа почтено или в най-лошия случай — леко морално петно, косто човек носи с удоволствие. Но колкото повече традиционният хетеризъм в наше време се изменя

от капиталистическото стоково производство и се нагажда към него, колкото повече той се превръща в неприкрита проституция, толкова повече той действува деморализиращо. И при това той деморализира много повече мъжете отколкото жените. Проституцията деградира между жените само нещастните, които стават нейни жертви, но и тях — далеч не в тая степен, в каквата обикновено някои вярват, а, напротив, тя унизява характера на целия мъжки свят. По този начин, особено дългото годеничество в девет случая от десет е една истинска предварителна школа за брачна изневяра.

Но ние вървим към един обществен преврат, когато досегашните икономически основи на моногамията ще изчезнат също тъй сигурно, както и нейното допълнение — проституцията. Моногамията е възникнала от концентриране на по-големи богатства в една ръка — в ръката на един мъж — и от нуждата тия богатства да бъдат наследявани от децата на тоя мъж и от никого друго. За това била нужна моногамия на жената, не на мъжа, така че тази моногамия на жената съвсем не пречела на откритата и прикрита полигамия на мъжа. Но предстоящият обществен преврат, превръщайки в обществена собственост поне извънредно по-голямата част на трайните, подлежащи на наследяване богатства — средствата за производство, — ще сведе до известен минимум цялата тази грижа за онаследяване. Но тъй като моногамията е произлязла от икономически причини, дали ще изчезне и тя, когато изчезнат тия причини?

Човек би могъл не без право да отговори: тя не само няма да изчезне, а, напротив, тепърва ще бъде напълно осъществена. Защото с превръщането на средствата за производство в обществена собственост изчезва и наемният труд, пролетариатът, значи и необходимостта за известен — статистически доловим — брой жени да се отдават за пари. Проституцията ще изчезне, моногамията, вместо да изчезне, ще стане най-сетне действителност — и за мъжете.

И така, положението на мъжете се изменя значително. Но и това на жените, на *всички* жени, претърпява значителна промяна. С преминаването на средствата за производство в обществена собственост единичното семейство престава да бъде стопанска единица на обще-

ството. Честното домакинство се превръща в обществено производство. Грижата за децата и тяхното възпитание става обществено дело; обществото се грижи еднакво за всички деца, били те брачни или извънбрачни. С това отпада грижата заради „последниците“, която образува днес най-съществения обществен — морален и икономически — момент, спъващ момичето да се отдаде безогледно на любимия мъж. Не ще ли бъде това достатъчна причина за постепенния възход на едно по-непринудено полово общуване, а заедно с това и едно снизходително обществено мнение относно моминската чест и женския свян? И най-последно, не видяхме ли, че в съвременния свят моногамията и проституцията са наистина противоположности, но неразделими противоположности, полюси на един и същ обществен порядък? Може ли проституцията да изчезне, без да повлече със себе си в пропастта и моногамията?

Тук влиза в действие един нов момент, един момент, който на времето, когато се създавала моногамията, е съществувал най-много в зародиш: индивидуалната полова любов.

Преди средновековието не може да става и дума за индивидуална полова любов. Че личната красота, близкото общуване, еднаквите наклонности и т. н. у хора от различен пол са подбудили стремеж към полово общуване, че за мъжете, както и за жените, съвсем не било безразлично с кого са влизали в такова интимно отношение — това се разбира от само себе си. Но оттук до нашата полова любов е още безкрайно далече. През цялата древност браковете биват сключвани от родителите за сметка на младите и последните се примиряват с това. Малкото брачна любов, която познава древността, не е субективна наклонност, а обективен дълг — не основа, а корелат на брака. Любовни отношения в съвременен смисъл се срещат в древността само въвн от официалното общество. Пастирите, чиито любовни радости и мъки ни възпяват Теокрит и Мосх, Дафнис и Хлоя на Лонг са истински роби, които нямат никакво участие в държавата — жизнената сфера на свободния гражданин. Но освен у робите, ние намираме любовни връзки само като продукт на разложението на залязващия стар свят и с жени, които стоят също така въвн от официалното общество, с хетери. значи с чужденки или освободени робини: в

Атина — в навечерието на нейния залез, в Рим — във времето на империята. Ако действително са се случвали любовни истории между свободни граждани и гражданки, то е било само като брачна изневяра. А на класическия поет на любовта в древността, на стария Анакреон, половата любов в наш смисъл била толкова безразлична, че за него дори и полът на любимото същество бил различен.

Нашата полова любов се различава съществено от простото полово желание, от ероса на древните. Първо, тя приема, че любимото същество отговаря също с любов; в това отношение жената стои сега наравно с мъжа, докато при античния ерос съвсем не я питат всякога. Второ, половата любов има една степен на интензивност и трайност, при която непритежаването и разлъката изглеждат, на двете страни като голямо, ако не най-голямо нещастие; за да се притежават взаимно, те залагат на карта много нещо, дори и живота си — нещо, което в древността се случвало най-много при нарушаване на съпружеската вярност. И най-сетне, възниква ново нравствено мерило за преценката на половата връзка; запитват се не само дали е тя брачна или извънбрачна, но и произтича ли тя от любов и взаимна любов или не? Разбира се от само себе си, че с това ново мерило във феодалната и буржоазна практика положението не става по-добро отколкото с всички други мерки на морала — то бива пренебрегнато. Но пък с него положението не става по-зле. То бива признато също тъй като другите — на теория, на хартия. А засега не може и да се иска повече.

Където спира древността със своите набегни към половата любов, там наново започва средновековието: с изневяра в брака. Ние вече описахме рицарската любов, която е създала песните на зазоряването. От любовта, която се стреми да наруши брака, до любовта, която трябва да положи неговите основи — това е дълъг път, който рицарството никога не изминава докрай. Дори ако преминем от лекоправните романски народи към добродетелните германци, намираме в песента за Нибелунгите, че Кримхилда наистина тайно, но не по-малко е влюбена в Зигфрид отколкото той в нея, но въпреки това, на съобщението на Гунтер, че той я обрекъл за жена на един рицар, когото той не назовава, тя отговаря просто: „Вие няма защо да ме молите; както ми заповядате,

така ще постъпя; когото вие, господарю, ми дадете за съпруг за него на драго сърце ще се омъжа.“ И на ум не ѝ идва, че нейната любов въобще може да се вземе тук под внимание. Гунтер праща сватове за Брунхилда, Ецел за Кримхилда, без те да са ги виждали някога; също тъй и в „Гутрун“ Зигебант ирландски за норвежската Ута, Хетел от Хегелинген за Хилда ирландска, най-после Зигфрид морландски, Хартмут ормански и Хервиг зеландски за Гутрун; и едва тук се случва последната да решава доброволно в полза на Хервиг. По правило невястата на младия княз избират неговите родители, ако те са живи, иначе той прави това сам, като се съвещава с най-големите ленни владетели, които във всички тия случаи произнасят тежката си дума. Но и не може да бъде другояче. За рицаря или барона, както и за самия княз на страната, женитбата е политически акт, случай за усиляване на властта чрез нови съюзи; решават интересите на *дома*, не личните желания. Как може при тия условия любовта да има последната дума при сключването на брак?

Не другояче е и с цеховия жител на средновековните градове. Тъкмо охраняващите го привилегии, изпълнените с много уговорки и ограничения цехови наредби, изкуствените гранични линии, които го отделят законно тук от другите цехове, там от неговите собствени цехови съжители, по-нататък от неговите калфи и чираци, вече достатъчно стесняват кръга, в който той можел да си търси подходяща съпруга. И коя измежду тях била най-подходящата — при тая забъркана система това решават безусловно не неговите лични желания, а интересите на семейството.

По такъв начин, в безкрайното множество случаи сключването на брак си оставало до края на средновековието това, каквото е било отначало — въпрос, който не се решавал от участващите. В началото човек се явявал на света вече оженен — оженен за цяла група от другия пол. В по-късните форми на груповия брак се запазило вероятно същото положение, само че при растящо стесняване на групата. В брака по двойки е правило майките да уговарят браковете на своите деца; и тук решават съображения за нови родствени връзки, които трябва да създадат на младата двойка едно по-твърдо положение в рода и племето. А когато бащинското право и моногамията, заедно с превеса на частната собственост над

обществената и със заинтересоваността в наследяването, сигнали до господство, едва тогава сключването на брак станало напълно зависимо от икономически съображения. *Формата* на брака чрез откуп изчезва, но същината му бива все повече практикувана, така че не само жената, но и мъжът добива цена — не според личните си качества, а според имуществото си. Че преодоляващото всичко друго основание за сключването на брака е трябвало да бъде взаимното влечение на участващите — това е останало в практиката на господстващите класи нещо нечувано от самото начало. Такова нещо се срещало само в романтиката или у потиснатите класи, които не влизали в сметката.

Това било положението, което заварило капиталистическото производство, когато то, от времето на географските открития насам, чрез световната търговия и мануфактура започнало да се приготвя за световно господство. Бихме могли да мислим, че този начин на сключване на брак му допадало най-добре — и така е било в действителност. И при все това — иронията на световната история е неузнаваема — тъкмо капиталистическото производство е направило в него решителен пробив. Като превърнало всички неща в стоки, то разложило всички онаследени, традиционни отношения и на мястото на завещания обичай, на историческото право, то поставило покупката и продажбата, „свободния“ договор; и както английският юрист Х. С. Мен вярвал да е направил едно велико откритие, когато казал, че целият наш прогрес по отношение на по-раншните епохи се състоял в прехода ни from status to contract — от онаследени към доброволно контракувани състояния, което — доколкото е правилно — е казано още в Комунистическия манифест.

Но договор могат да сключват хора, които свободно разполагат с личността си, със своите постъпки и имуществва и са равноправни един спрямо друг. Да създаде такива „свободни“ и „равни“ хора било тъкмо едно от главните дела на капиталистическото производство. Макар в началото това да е ставало полусъзнателно, освен това и по религиозно маскиран начин, все пак от Лютеровата и Калвинова реформация насам било твърдо установено положението, че човек е само тогава напълно отговорен за своите постъпки, когато ги е извършил при

пълна свобода на волята, и че е нравствен дълг да се оказва съпротива против всяка принуда към безнравствено деяние. Но как се съгласувало това с досегашната практика за сключване на брак? По буржоазно схващане бракът бил договор, правна сделка, и то най-важната от всички, защото е разпореждал с тялото и духа на двама души за цял живот. Тогава тя наистина се е сключвала формално доброволно; без съгласието на участниците тя не е могла да се състои. Но много добре е било известно как се стигало до съгласие и кой сключвал брака фактически. Но ако за всички други договори се искало действителна свобода на решението, защо да не се искало и за този? Нима двамата млади хора, които трябвало да бъдат събрани, не са имали правото да разполагат свободно със себе си, със своето тяло и неговите органи? Нима половата любов не е била въведена в мода чрез рицарството и нима в противоположност на рицарската любов — свързана с изневяра в брака — любовта на съпрузите не е била нейната правилна буржоазна форма? Но ако е било дълг на съпрузите да се обичат един друг, не е ли било също така дълг на обичащите се да се женят само помежду си и за никого друго? Не е ли стояло това право на обичащите се по-високо от правото на родителите, роднините и другите обичайни посредници за женитба и сводници? Ако правото на свободен личен избор се промъквало безцеремонно в църква и религия, как може то да се спре пред непоносимата претенция на по-старото поколение да се разпорежда с тялото, душата, имуществото, щастието и нещастieto на по-младото поколение?

Тези въпроси трябвало да се повдигнат в едно време, което разслабвало всички стари връзки в обществото и разклащало всички онаследени представи. Светът станал изведнаж десет пъти по-голям; вместо един квадрант от полукълбото, сега цялото земно кълбо се намирало пред погледа на западноевропейците, които бързали да завладеят и другите седем квадранта. И както са паднали старите тесни граници на родината, така падат и хилядогодишните граници на предписания от средновековието начин на мислене. Пред външния и вътрешен поглед на човека се откривал безкрайно широк хоризонт. Какво е значело доброто име на достопочтеността, какво е значела наследената от редица поколения почтена це-

хова привилегия за младия човек, когото са примамвали богатствата на Индия, златните и сребърни мини на Мексико и Потози? Това било времето на странствуващото рицарство на буржоазията; то имало също своя романтика и свои любовни мечти, но на буржоазна нога и в последна сметка — с буржоазни цели.

Станало е така, че възхождащата буржоазия, особено в протестантските страни, където съществуващият порялък бива най-много накърнен, е признавала и за брака все повече и повече свободата за сключване на договор и го провеждала по гореописания начин. Бракът си оставал класов брак, но в рамките на класата е била призната на участниците известна степен свобода на избор. И на хартия, в моралните теории и поетическите описания, нищо не е било по-твърдо установено от това, че всеки брак, който не почива върху взаимна полова любов и върху действително свободното съгласие на съпрузите, е безнравствен. Накратко, бракът по любов се прокламира като право на човека и то не само като *droit de l'homme* [право на мъжа], но и, по изключение, като *droit de la femme* [право на жената].

Но това право на човека се различавало по една точка от всички останали така наречени права на човека. Докато последните останали ограничени на практика само за господстващата класа — буржоазията, а за потиснатата класа — пролетариата, са били пряко или непряко сведени до нищо, тук пак се проявява иронията на историята. Господстващата класа си остава под господството на известните икономически влияния и ние срещаме в нея само като редки изключения действително свободно сключени бракове, докато, както видяхме, у потиснатата класа последните са правило.

И така, пълната свобода при сключване на брак може да бъде всеобщо проведена само тогава, когато отстранението на капиталистическото производство и на създадените от него отношения на собственост не премахне всички странични икономически събражения, които и сега още оказват тъй силно влияние при избора на съпрузите. Тъкмо тогава не ще остане повече друг мотив освен взаимното влечение.

Тъй като половата любов по своята природа е изключителна — макар че тази изключителност днес се осъществява напълно само у жената, — бракът, основан

върху половата любов, е по своята природа еднобрачие. Ние видяхме колко е бил прав Бахофен, когато смятал напредъка от груповия брак към еднобрачието като дело предимно на жените; само развитието от брака по двойки до моногамията може да се припише на мъжете; и той исторически се е състоял по същество във влошаване на положението на жените и улесняване на неверността на мъжете. Отпаднат ли още и икономическите съображения, поради които жените са понасяли привичната невярност на мъжете — грижата за своето собствено съществуване и още повече тая за бъдещето на децата, — то придобитото с това равенство на жената, като съдим по целия досегашен опит, ще действа в безкрайно по-силна степен в такава посока, че мъжете ще станат действително по-моногамни отколкото жените — полиандрични.

Но това, което решително ще отпадне от моногамията, са ония характерни черти, които е отпечатал върху нея произходът ѝ от отношенията на собствеността, а те са, първо, господството на мъжа и, второ, неразривността на брака. Господството на мъжа в брака е проста последица от неговото икономическо господство и то пада от само себе си заедно с последното. Неразривността на брака е отчасти последица от икономическото положение, при което е възникнала моногамията, отчасти традиция на времето, когато взаимната връзка на това икономическо положение с моногамията не е била още добре разбрана и се преувеличавала от религията. Днес тя се нарушава вече хилядократно. Ако само основаният върху любов брак е нравствен, такъв е и само оня, в който любовта продължава да съществува. Но трайността на пристъпа на индивидуалната полова любов е твърде различна у разните индивиди, особено у мъжете, и ако влечението действително престане или бъде заместено от нова страстна любов, разводът става благодеяние както за двете страни, така и за обществото. На хората ще бъде спестена само необходимостта да газят през ненужната кал на един бракоразводен процес.

Това, което днес можем да предположим за формата на половите отношения след предстоящото премахване на капиталистическото производство, е предимно от отрицателно естество и се ограничава най-вече с това, което ще отпадне. Но какво ще бъде прибавено? Това ще се

реши, когато израсте едно ново поколение: едно поколение от мъже, които никога в своя живот не са изпадали в положение да закупуват отдаването на една жена с пари или други средства на социалната власт, и — от жени, които никога не са били в положение нито да се отдават на един мъж от други съображения освен от действителна любов, нито да отказват да се отдават на любимия си от страх пред икономическите последици. Когато се появят тези хора, те няма да дават пет пари за това, което мислят хората днес, че те са длъжни да правят; те ще си създадат сами своята собствена практика и съобразно с това сами ще си изработят свое обществено мнение върху практиката на всекиго поотделно — точка.

Но да се върнем към Морган, от когото значително се отдалечихме. Историческото изследване на обществените институции, които са се развили в периода на цивилизацията, излиза извън рамките на неговата книга. Поради това съдбините на моногамията през този период го занимават много малко. И той вижда в по нататъшното развитие на моногамното семейство един прогрес, едно приближаване до пълното равноправие на половете, без да смята тая цел за достигната. Но, казва той, „ако бъде признат фактът, че семейството е претърпяло последователно четири форми в своето развитие и сега се намира в пета, възниква въпросът дали тая форма може да се задържи за дълго в бъдещето. Единственият възможен отговор е, че тя трябва да се развива и по-нататък, както се развива обществото, трябва да се изменя в тая степен, в която се изменя обществото, тъкмо тъй, както досега. То е продукт на обществената система и ще отразява степента на нейното развитие. Тъй като моногамното семейство се е усъвършенствувало за времето от началото на цивилизацията, а особено забележимо — в най-ново време, човек може поне да предположи, че то е способно да се усъвършенствува по-нататък, докато бъде достигнато равенството на двата пола. Ако в далечно бъдеще моногамното семейство не бъде в състояние да изпълнява изискванията на обществото, не може да се предскаже какъв характер ще има неговият наследник.“

III

ИРОКЕЗКИЯТ РОД

Ние идваме сега до едно друго откритие на Морган, което има най-малко същото значение, както реконструкцията на първобитната форма на семейство от роднинските системи. Изтъкването, че означаваните с имена на животни родови съюзи в рамките на едно племе на американски индианци са по същество идентични с *genea* на гърците, с *gentes* на римляните; че американската форма е първичната, а гръцко-римската по-късната, производната; че цялата обществена организация на гърците и римляните от първобитно време в род, фратрия и племе намира своя верен паралел в американо-индианската; че родът е обща институция (доколкото може да се съди по досегашните ни източници) на всички варвари чак до тяхното встъпване в цивилизацията, дори и по-късно, това изтъкване изведнаж изясни най-мъчните места на най-старата гръцка и римска история и едновременно ни даде неподозирани разкрития върху основните черти на общественото устройство в първобитно време — преди възникването на *държавата*. Това откритие — колкото и просто да изглежда то, след като го знаем вече — Морган направи едва в последно време; в своето предишно съчинение, излязло в 1871 год., той още не бе разгадал тая тайна, чието разкритие накрая да замлъкнат за известно време инак тъй много самоуверените английски историци.

Латинската дума *gens*, която Морган навсякъде употребява за този родов съюз, както и гръцката равнозначеща дума *genos*, произлиза от общоарийския корен *gan* (по немски, дето по правило вместо арийско *g* трябва да стои *k* — *kan*), който означава създавам. *Gens*, *genos*, санскритски *dschanas*, готски (според горното правило) *kipi*, староскандинавски и англосаксонски *куп*, английски *kin*, средногорнонемски *künne* означават еднакво род, произход. Но *gens* в латински, *genos* в гръцки, се употребява за означаване специално на онзи родов съюз,

който се слави с общ произход (тук от един общ родоначалник) и посредством известни обществени и религиозни институции е свързан в една отделна общност, произходът и природата на която въпреки всичко са останали и досега неясни за нашите историографи.

Ние видяхме по-горе, при разглеждането на пуналуалното семейство, какъв е съставът на един род в първоначалната му форма. Той се състои от всички лица, които чрез пуналуалния брак и според необходимо господстващите в него представи образуват признатото потомство на една определена прамайка, основателка на рода. Тъй като в тая семейна форма установяването на бащата е несигурно, важи само майчината линия. Тъй като братята не бива да се женят за своите сестри, а само за жени от друг произход, създадените с тези чужди жени деца остават според майчинското право въвн от тоя род. В рамките на родовия съюз остават значи само потомците на *дъщерите* от всяко поколение; тези на синовете преминават в родовете на своите майки. А какво става с тази кръвносродна група, щом тя се конституира като отделна група по отношение на подобни групи в рамките на едно племе?

Като класическа форма на тоя първоначален род Морган взема тая на ирокезите, специално на племето сенека. У последното има осем рода, носещи имена на животни: 1) Вълк, 2) Мечка, 3) Костенурка, 4) Бобър, 5) Елен, 6) Бекас, 7) Чапла, 8) Сокол. Във всеки род съществуват следните обичаи:

1. Той избира свой сахем (старейшина за мирно време) и главатар (пълководец). Сахемът трябва да се избира измежду членовете на самия род и неговата длъжност била наследствена в рода, доколкото тя, след като се освободи, веднага трябвало отново да се заеме; пълководецът можел да бъде избран и въвн от рода, а за известно време е можело и без пълководец. За сахем никога не бивал избран синът на предишния, защото у ирокезите господствувало майчинското право, значи синът принадлежал на друг род; обаче братът или сестриният син можел да се избира и често бивал избран. При избора гласували всички — мъже и жени. Но изборът е трябвало да бъде потвърден от останалите седем рода и едва тогава избраният бивал тържествено въведен в

длъжност и го от общия съвет на целия ирокезки съюз. Значението на това ще проличи по-нататък. Властта на сахема в рамките на рода била бащинска от чисто морален характер; принудителни средства той не употребявал. При това той по длъжност бил член на съвета на племето сенека, както и на съюзния съвет на всички ирокези. Пълководецът имал известна власт само във време на военни походи.

2. Родът сваля от длъжност пълководеца, когато намери за добре. Това пак се решавало съвместно от мъжете и жените. Свалените от длъжност са след това прости воини като другите — частни лица. Племенният съвет може, впрочем, да сваля и сахемите, дори против волята на народа.

3. Никой член не може да се жени в рамките на рода. Това е основното правило на рода, връзката, която го държи заедно; това е отрицателен израз на твърде положителното кръвно родство, по силата на което и обхванатите от него индивиди тепърва стават род. Чрез откритието на този прост факт Морган за пръв път разкри природата на рода. Колко малко е бил разбираан досега родът доказват по-раншните сведения за диваци и варвари, лето различните, образуващи родовия строй групировки, неразбрани и неразграничени, биват безразборно смесвани и наричани с най-различни имена, като племе, клан, тум и т. н., и за последните казват понякога, че женитбата била забранена в рамките на една такава групировка. И с това е била създадена оная безнадеждна бъркотия, всред която господин Мак-Ленан можа да излезе на сцената като Наполеон и да създаде ред, като декретира: Всички племена се делят на такива, в рамките на които бракът е забранен (екзогамни), и такива, в които той е позволен (ендогамни). И чак след като по тоя начин е объркал въпроса тъй основно, той можал да се впусне в най-дълбокомислени изследвания по това, коя от неговите две нелепи категории е по-стара: екзогамията или ендогамията. След откриването на рода, основан на кръвното родство и на произтичащата от това невъзможност за брак между неговите членове, тая безсмислица се разсея от само себе си. — Разбира се, че на тая степен, на която ние намираме ирокезите, забраната на брака в рамките на рода бива спазвана ненарушимо.

4. Имуществото на умрелите преминавало към останалите членове на рода, то трябвало да остане в рода. Поради незначителността на предметите, които един ирокез можел да остави след смъртта си, наследството са разделяли помежду си най-близките му родови роднини; при смъртта на мъж — роднините, братя и сестри и майчиният брат; при смъртта на жена — нейните деца и родни сестри, но не и нейните братя. Също тъй не можели да наследяват един от друг мъж и жена или деца от баща.

5. Членовете на рода били длъжни да си оказват един на друг помощ, защита, а особено и съдействие при отмъщение за оскърбление от външни хора. Индивидът се уповавал за своята сигурност на защитата на рода и можел да разчита на нея; който го оскърбявал, оскърбявал е целия род. Оттук, от кръвните връзки на рода произтичало задължението за кръвно отмъщение, което ирокезите признавали безусловно. Ако някой от чуждия род убие един член на рода, целият род на убития се обвързвал със задължението за кръвно отмъщение. Най-напред са опитвали посредничество; родът на убиеца се събирал на съвет и правел на родовия съвет на убития предложения за прекратяване на конфликта, най-често изказвайки съжаление и предлагайки значителни подаръци. Ако се приемали последните — работата бивала уредена. В противен случай оскърбеният род назначавал един или няколко отмъстителни, които били задължени да преследват и да убият убиеца. Случело ли се това, родът на убития нямал право да се оплаква, случаят бил уреден.

6. Родът има определени имена или редица имена, които само той може да употребява в цялото племе, тъй че името на отделния човек подсказва едновременно на кой род принадлежи той. Родовото име по начало носи със себе си и родови права.

7. Родът може да осиновява чужденци и чрез това да ги приема в цялото племе. Военнопленниците, които не са били убивани, ставали по тоя начин, чрез осиновяването в един род, членове на племето сенека и получавали с това пълни родови и племенни права. Осиноряването ставало по предложение на отделни членове на рода — на мъже, които приемали чужденеца като брат, респ. сестра, и на жени, които го приемали като свое дете; за потвърждаване на такова осиновяване било нужно тър-

жествено приемане в рода. Често отделни родове, омаломощени поради изключителни условия, бивали отново подсилвани по тоя начин чрез масово осиновяване от някой друг род, със съгласие на тоя последния. У ирокезите тържественото приемане в рода се извършвало в публично заседание на племенния съвет, с което осиновяването станало фактически религиозна церемония.

8. Трудно можем да посочим у индианските родове специални религиозни празненства; но религиозните церемонии на индианците са повече или по-малко свързани с родовете. При шестте годишни религиозни празници на ирокезите, сахемите и военачалниците на отделните родове бивали по длъжност причислявани към „пазителите на вярата“ и изпълнявали функции на жреци.

9. Родът има едно общо място за погребение. У ирокезите от щата Ню-Йорк, стеснени отвед между белите, тия гробища сега са изчезнали, но по-рано са съществували. У други индианци те съществуват още; така е у близко родствените на ирокезите тускарора, които, макар и християни, имат за всеки род определена редица в гробищата, така че именно майката бива погребвана в същата редица, в която погребват и децата, но не и бащата. Също и у ирокезите целият род на покойника отива на погребение, грижи се за гроба, за надгробните реч и т. н.

10. Родът има съвет — демократическо събрание на всички възрастни мъжки и женски членове на рода, всички с еднакво право на глас. Този съвет избирал и свалял сахемите и военачалниците; също тъй — и останалите „пазител на вярата“; той решавал върху откупа (Wergeld) или кръвното отмъщение за убити родови членове; той осиновявал чужденци в рода. С една дума, той бил суверенната власт в рода.

Такива са правата на един типичен индиански род. „Всички негови членове са свободни хора, задължени да пазят свободата един на друг; равни в личните права — нито сахемите, нито военачалниците не претендират за някакви предпочитания; те образуват едно братство, свързано с кръвна връзка. Свобода, равенство и братство, макар и никога неформулирани, били основните принципи на рода и последният от своя страна бил единичката от една цяла обществена система — основата на

организираното индианско общество. Това обяснява непреклонното чувство на независимост и личното достойнство в държането, които всеки признава у индианците.

По време на откриването на Америка всички индианци от цяла Северна Америка били организирани в родове според майчинското право. Само в няколко племена, както у дакота, родовете са се разпаднали и в някои други — оджибва, омаха — те били организирани според бащинското право.

У твърде много индиански племена с повече от пет или шест рода намираме по три, четири или пет рода, обединени в една особена група, която Морган във верен превод на индианското име нарича според нейното гръцко подобие фратрия (братство). Така племето сенека има две фратрии; първата обхваща родовете 1—4, втората — родовете 5—8. По-подробното изследване показва, че тези фратрии в повечето случаи представляват първоначалните родове, на които отначало се разпадало племето; защото при забраната на женитби в рамките на рода всяко племе е трябвало по необходимост да обхваща най-малко два рода, за да може да съществува самостоятелно. В степента, в която се размножавало племето, всеки род пак се разделял на два или повече рода, които сега се явяват като отделни родове, докато първоначалният род, обхващащ всички родове-дъщери, продължава да съществува като фратрия. У племето сенека и у повечето други индианци родовете от една фратрия са братски родове, докато тези на друга фратрия са братовчедски родове — означения, които, както видяхме в американската родствена система, имат един твърде реален и изразителен смисъл. Първоначално никой сенека не можел да се жени в рамките на своята фратрия, но този обичай отдавна е излязъл из употреба и се е ограничил само за рода. Според преданието на племето сенека, Мечка и Елен били двата първоначални рода, от които са се отделили другите. След като се е вкоренила тази нова институция, тя се е изменяла според нуждата; ако са измирили родове на една фратрия, в нея са бивали пренасяни за изравнение цели родове от други фратрии. Затова ние намираме у различни племена еднородни родове, различно групирани във фратриите.

Функциите на фратриите у ирокезите са отчасти обществени, отчасти религиозни. 1. Играта на топка играят фратриите една срещу друга; всяка изпраща своите най-добри играчи, останалите стоят и гледат, всяка фратрия заема отделно място и всяка от тях се обзалага, че ще спечелят нейните. — 2. В племенния съвет сахемите и военачалниците на всяка фратрия седят заедно, двете групи една срещу друга, всеки оратор говори към представителите на всяка фратрия като към обособена организация. — 3. Ако в племето е ставало убийство, при което убиецът и убитият не принадлежат към една и съща фратрия, оскърбеният род често апелирал към братските родове; последните се събирали на съвет на фратрията и се обръщали към другата фратрия като към една цялост, за да се събере последната също тъй на съвет за уреждане на работата. Значи тук фратрията пак се явява като първоначален род и има по-големи изгледи за успех отколкото по-слабия отделен род, неин брат. — 4. В случай че умирали видни хора, срещуположната фратрия поемала грижата по погребението и погребалните тържества, докато фратрията на покойника участвувала в последните като опечалена. Когато умирали сахемът, срещуположната фратрия съобщавала на съюзния съвет за овакантияването на длъжността. — 5. При избора на сахем съветът на фратрията пак излизал на сцената. Потвърждаването чрез братските родове се смятало за доста естествено, но родовете на другите фратрии могли да се възпротивят. В такъв случай се събирал съветът на тази фратрия; ако той намирал опозицията за правилна, изборът ставал недействителен. — 6. По-рано ирокезите са имали особени религиозни мистерии, наречени от белите *medicine-lodges* (събрание на знахарите). У племето сенека мистериите са били устройвани от две религиозни братства с редовни церемонии на посвещаване за нови членове; на всяка от двете фратрии е принадлежало по едно от тия братства. — 7. Ако, което е почти сигурно, четирите *linages* (рола), които са обитавали по време на завладяването четирите квартала на Тласкала, са били четири фратрии, с това е доказано, че фратриите както у гърците, така и подобните родови съюзи у германците са имали значение и на военни единици; тези четири *linages* (рода) са влизали в бой всеки един като отделен отред, със собствена униформа и знаме и със собствен вожд.

Както няколко рода образуват една фратрия, така и няколко фратрии в класическата си форма образуват едно племе; в някои случаи у много омаломощените племена липсвало средното звено — фратрията. И тъй, какво характеризира едно индианско племе в Америка?

1. Собствена област и собствено име. Всяко племе, освен мястото на своето действително селище, притежавало и една значителна област за лов и риболов. Вън от тая област имало една широка, достигаща до областта на съседното племе неутрална ивица земя, която била у езиковородствените племена по-малка, а у неезиковородствените — по-голяма. Това е пограничната гора на германците, пустинята, която създават около своята област Цезаровите свеви; това е *isarnholt* (по датски *jarnved*, *limes Danicus*) — между датчаните и германците; саксонската гора и *branibog* (на славянски защитна гора), от която носи своето име Бранденбург — между германци и славяни. Отделената от такива несигурни граници област била общата земя на племето, призната като такава от съседните племена, защитавана от самия него срещу нападения. Несигурността на границите се оказва практически неизгодна тогава, когато населението се е силно увеличило. — Племенните имена изглеждат в повечето случаи по-скоро случайно възникнали, отколкото нарочно избрани; с течение на времето често се случвало едно племе да бъде означавано от съседните племена с друго име, а не с употребяваното от самото него, както немците са получили от келтите своето първо, общо, историческо име — германци.

2. Един особен, присъщ само на това племе *диалект*. В действителност, племе и диалект си съвпадат по същина; новообразуване на племена и диалекти чрез разделяне е ставало до неотдавна в Америка и едва ли е спирало и досега. Където две омаломощени племена се претопили в едно, по изключение се случва да се говорят в същото племе два близко сродни диалекта. Средният брой на членовете на американските племена е под 2,000 души; ирокезите впрочем са към 26,000 души, най-големият брой индианци в Съединените щати, които говорят един и същ диалект.

3. Правото да въвежда тържествено в длъжност избраните от родовете *Сахеми* и военачалници и

4. Правото да ги сваля от длъжност, дори въпреки волята на техния род. Тъй като тия сахемии и военачалници са членове на племенния съвет, тези права на племето по отношение на тях се обясняват от само себе си. Където се е образувал един съюз от племена и където целият брой на племената е бил представен в съюзния съвет, горните права са преминавали върху последния.

5. Общи религиозни представи (митология) и култови обреди. „По своя варварски маниер индианците бяха религиозен народ.“ Тяхната митология още никак не е изследвана критично. Те си представяли въплъщенията на своите религиозни представи — духове от всякакъв вид — вече под човешки образ, но нисшата степен на варварството, на която те се намирали, не познава още образно изразяване, така наречените идоли. Това е култ на природата и стихииите, намиращ се в стадий на развитие към многобожество. Различните племена имали свои редовни празници, с определени форми на култа, а именно танци и игри; особено танцът е бил съществена съставна част на всички религиозни тържества; всяко племе уреждало отделно своите празненства.

6. Един племенен съвет за общи работи. Той се състоял от всички сахемии и военачалници на отделните родове, от техните действителни представители, защото те във всяко време са могли да бъдат сваляни. Той заседавал публично, обкръжен от останалите членове на племето, които имали право да вземат думата и да бъдат изслушвани; съветът решавал. По правило всеки присъстващ можел да се изказва по желание, също и жените чрез избран от тях оратор можели да излагат своето мнение. У ирокезите окончателното решение трябвало да бъде взето единодушно, както е ставало при някои решения и в германските общини — марки. Длъжностите на племенния съвет включвали и уреждането на отношенията с чужди племена; той приемал посланици и изпращал такива, той обявявал война и сключвал мир. В случай на война са воювали най-вече доброволци. По принцип, всяко племе се смятало в състояние на война с всяко друго племе, с което не е сключвало изричен мирен договор. Военни походи срещу такива неприятели организирали най-вече отделни изтъкнати воини; те устройвали един военен танц и всеки, който вземал участие в него,

обявявал с това участието си в похода. Отредът бивал веднага образуван и потеглял. Също тъй и защитата на нападнатата племенна област се водела най-вече от доброволчески опълчения. Потеглянето и връщането на такива отреди винаги давало повод за обществени празненства. Одобрение на племенния съвет за такива походи не било необходимо и никой не го искал, никой не го давал. Това са също частните походи и на германските дружини, както ни ги описва Тацит, само че у германците дружините са придобили постоянен характер, те образуват едно здраво ядро, което организирват още в мирно време и около което в случай на война се групирват останалите доброволци. Такива военни отреди бивали рядко многобройни; най-значителните експедиции на индианците, също и на големи разстояния, се извършвали от незначителни военни сили. Ако няколко такива дружини предприемели заедно един голям поход, всяка се подчинявала само на своя собствен вожд; единството на плана за поход се осигурявало добре или зле от един съвет на вождовете. По тоя начин аламаните са водили война в четвъртия век по горния Рейн — според това, което намираме в описанието на Амиан Марцелий.

7. У някои племена ние намираме един върховен главатар, чиито пълномощия са обаче твърде незначителни. Това е един от сахемите, който в случаите, когато се налага бързо действие, трябва да взема временни мерки, докато съветът може да се събере и да вземе окончателни решения. Това е един слаб, но останал в по-нататъшното си развитие най-често безплоден зачатък за създаването на един орган с изпълнителна власт; последният, напротив, както ще видим, в позечето случаи, ако не навсякъде, се е развивал от върховния пълководец.

Множеството от американските индианци не са отишли по-далече от обединението в племе. Разделени на многобройни племена, отделени едно от друго с широка гранична ивица земя, омаломощени от вечни войни, те с малко хора завзели грамадна област. Съюзи между родствени племена се сключвали тук-таме поради временна опасност и са се разпадали с преминаването на последната. Но в отделни местности разпокъсаните първоначално родствени племена се обединявали отново в трайни съюзи и по тоя начин са направили първата крачка към

образуване на нации. Най-развитата форма на такъв съюз намираме в Съединените щати у ирокезите. Потегляйки от своите селища западно от Мисисипи, където те вероятно са образували един клон от голямото семейство дакота, след дълго странстване се заселили в днешния щат Ню-Йорк, разделени на пет племена: сенека, койюга, онондага, онейда и мохоуки. Те се препитавали от риболов и примитивно градинарство, живеели в села, защитени най-често с ограда от колове. Те никога не надминавали 20,000 души; във всичките пет племена имали общо няколко рода; те говорили близкородствени диалекти на един и същ език и владели една обща област, която била поделена между петте племена. Тъй като тая област е била скоро завладяна, естествено било станалото обичай сплотяване на тия племена против племената, изтикани от тях. Най-късно в началото на XV век се развил един истински „вечен съюз“, една федерация, която, съзнавайки своите нови сили, веднага присла нападателят характер и на върха на своята мощ, около 1675 г., завоювала наоколо големи ивици земя, а жителите отчасти прогонила, отчасти задължила да плащат данък. Ирокезкия съюз представлява най-напредналата обществена организация, до която са стигнали индианците, доколкото те не са прекрачили нисшата степен на варварството (значи с изключение на мексиканците, новомексиканците и перуанците). Основните начала на съюза били следните:

1. Вечен съюз на петте кръвнородствени племена въз основа на пълно равенство и самостоятелност във всичките им вътрешни работи. Това кръвно родство съставляло основата на съюза. От петте племена три се наричали бащински племена и били братя помежду си; двете други се наричали синовни племена и били също тъй братски племена помежду си. Три рода — най-старите — били представени от живи още членове във всички пет, други три — в три племена; членовете на всеки от тия родове във всичките пет племена се смятали за братя. Общият, само по диалект различен език е израз и доказателство на общия произход.

2. Орган на съюза бил един съюзен съвет от 50 сакема, всички равни по ранг и почит. Този съвет решавал окончателно всички дела на съюза.

3. При основаването на съюза тези 50 сахема били разпределени между племената и родовете като носители на нови длъжности, изрично създадени за съюзни цели. При всяко овакантиане на длъжността те били наново избирани от съответните родове и могли да бъдат сменявани от тях във всяко време. Но правото на въвеждане в тяхната длъжност принадлежало на съюзния съвет.

4. Тези съюзни сахемии били и сахемии в своите съответни племена и имали достъп и глас в племенния съвет.

5. Всички решения на съюзния съвет трябвало да се вземат единодушно.

6. Гласуването ставало по племена, тъй че всяко племе и във всяко племе всички членове на съвета трябвало да дават съгласието си, за да се вземе едно валидно решение.

7. Всеки от петте племенни съвети можел да свиква съюзния съвет, но последният не можел да се свиква сам.

8. Заседанията ставали пред събрания народ; всеки ирокез можел да вземе думата; само съветът вземал решения.

9. Съюзът не се възглавявал от отделна личност, той нямал шеф на изпълнителната власт.

10. Но затова пък той имал двама върховни военачалници с равни пълномощия и равна власт (двамата „царе“ на спарганците, двамата консули в Рим).

Такова било общественото устройство, при което ирокезите са живели повече от четиристотин години и при което продължават да живеят и досега. Аз го описах по-подробно според Морган, защото тук ние имаме случай да изучим организацията на едно общество, което още не познава *държавата*. Държавата има за предпоставка една специална публична власт, отделена от съкупността на съставлящите я при всеки случай членове. И затова Маурер, който с верен инстинкт признава организацията на германската марка като една сама по себе си чисто обществена институция, съществено различна от държавата, макар да лежи по-късно до голяма степен в основата ѝ — затова Маурер изследва във всички свои трудове постепенното възникване на публичната власт от първоначалните организации на марките, селата, именията и градовете наред с тях. Ние виждаме у североамериканските индианци как едно първоначално единно по народност племе се разпространява постепенно върху един огромен континент, как племена чрез разпокъсване се

превръщат в народи, в цели групи от племена, как се изменят езиците, докато станат не само неразбираеми един за друг, но и загубят всяка следа от първоначалното единство; как наред с това и в племената отделните родове се разпокъсват на няколко други, старите майчински родове се запазват като фратрии и при все това имената на тия стари родове остават същите и у най-отдалечените и отдавна отделили се племена — вълк и мечка са още родови имена у по-голямата част на всички индиански племена. И на всички тях отговаря в общи черти гореописаното обществено устройство — с разликата, че много от тях не са стигнали до съюза на родствените племена.

Но ние виждаме също как — веднаж родът вече даден като обществена единица — от тази единица се развива с почти принудителна необходимост цялата структура на рода, фратрията и племето — защото това е естествено. Трите тия групи са различни степени на кръвно родство, всяка затворена в себе си и уреждаща своите собствени работи, но и всяка допълваща другата. И кръгът на въпросите, спадащи към техните задачи, обхваща всички обществени дела на варварина от нисшата степен. И така, където намерим рода като обществена единица у един народ, ние ще можем да потърсим и една подобна на тук описаната организация на племето; и където има достатъчни източници, както у гърците и римляните, ние не само ще я намерим, но и ще се убедим, че и когато ни липсват такива източници, сравнението с американското обществено устройство ще ни помогне да се справим и с най-трудните съмнения и догадки.

И каква чудесна организация е това родово устройство в цялата си непосредственост и простота! Без войници, жандарми и полицаи, без благородници, крале, наместници, префекти или съдии, без затвори, без процеси, всичко върви по своя установен път. Всички кавги и спорове решават заедно ония, които са засегнати — родът и племето или отделните родове помежду си, — само като крайно, рядко прилагано средство заплашва кръвното отмъщение, на което смъртното наказание е само цивилизованата форма, съдържаща всички предимства и недостатъци на цивилизацията. Макар общите работи да са много повече отколкото днес — на редица се-

мейства воденето на домакинството е общо и комунистическо, земята е владение на племето, само градинките са временно предоставени на домакинствата, — при все това няма и следа от нашия усложнен и забъркан апарат на управление. Решават засегнатите, а в повечето случаи вековният обичай е регулирал вече всичко. Бедни и нуждаещи се не може да има — комунистическото стопанисване и родът знаят своите задължения към стари, болни и военноинвалиди. Всички са равни и свободни — също и жените. За роби няма още място, за поробване на чужди племена, по правило — също не. Когато около 1651 год. ирокезите са победили ерите и „неутралната нация“, те им предложили да влязат като равноправни в съюза; едва след като победените отказали на това те били прогонени от тяхната област. А какви мъже и жени създава такова общество показва възхищението на всички ели, влезли в досег с морално запазени индианци, от достойнството, прямотата, силата на характера и храбростта на тези варвари.

Примери на храброст преживяхме съвсем неотдавна в Африка. Кафрите-зулуси преди няколко години и нубийците преди няколко месеца — две племена, у които родовите институции още не са изчезнали — извършиха нещо, което никоя европейска войска не може да извърши. Въоръжени само с пики и копия, без огнестрелни пушки, те под града от куршуми на въоръжената с пълнеци се отзад пушки английска пехота — призната като първа в света за групово сражаване — достигнали до щиквете ѝ и не един път я довеждали до безредие и дори я отхвърлили, въпреки колосалното неравенство на оръжията и въпреки че не отбиват военна служба и не знаят какво е строево обучение. Какво могат те да издържат и да извършат псказа оплакването на англичаните, че един кафър в 24 часа по-бързо изминавал по-дълъг път отколкото един кон — „най-малкият мускул изпъква напред, твърд и заякнал като връв на камшик“, казва един английски художник.

Тъй са изглеждали хората и човешкото общество, преди да е настанало разделението на различни класи. И ако сравним тяхното положение с положението на грамадното мнозинство от днешните цивилизовани хора, разликата между днешния пролетарий или малоимотния селянин и стария свободен член на рода се оказва колосална.

Това е едната страна. Но да не забравяме, че тази организация е била обречена на загиване. Тя не надхвърляла племето; съюзът на племената отбелязва началото на нейното подкопаване, както ще видим и както вече видяхме от опитите на ирокезите да поробят друга племена. Кое е било въвн от племето — било въвн от правото. Където нямало изричен мирен договор — имало война между племената и войната била водена с жестокост, която отличава човека от останалите животни и която едва по-късно била смекчена от интересите. Родовата организация в своя разцвет, каквато я видяхме в Америка, е имала за предпоставка едно извънредно неразвито производство, следователно — едно извънредно рядко население в обширна област; значи едно пълно подчинение на човека от противостоящата нему чужда, неразбрана външна природа, което се отразява в неговите детински религиозни представи. Племето оставало границата за човека както по отношение на чужденеца за племето, така и по отношение на себе си: племето, ролята и техните институции били свети и неприкосновени, били една дадена по природа по-висша власт, на която индивидът останал безусловно подчинен в чувство, мисъл и дело. Колкото и импозантни да ни се виждат хората от тая епоха, толкова те не се различават един от друг, те още не са откъснати, както казва Маркс, от пъпа на самородната общинна формация. Властта на тая самородна общинна формация трябвало да бъде сломена — и тя била сломена. Но тя била сломена от влияния, които по начало ни изглеждат като една деградация, едно грехопадение от простата нравствена висота на старото родово общество. Това са най-ниските интереси — груба алчност, брутална страст към наслади, мръсно скъперничество, егоистичен грабеж на общото владение, — които освещават новото, цивилизовано, класово общество; това са най-позорните средства — кражба, насилие, коварство, измяна, — които подкопават старото, безкласово родово общество и го довеждат до падение. И самото това ново общество през цялото време на своето две хиляди и петстотин годишно съществуване никога не е било нещо друго, освен развитие на едно нищожно малцинство за сметка на експлоатираното и потиснато голямо мнозинство, и днес то е повече такова, отколкото кога да е по-рано.

IV

ГРЪЦКИЯТ РОД

Гърците, както пелазгите и други родствени по племе народи, още от предисторическо време били устроени по същата органическа редица както американците: род, фратрия, племе, съюз на племена. Фратрията можела да липсва както у дорийците, а съюзът на племена можел да не е образуван навсякъде, но родът бил във всички случаи основната единица. По времето, когато гърците встъпват в историята, те стоят на прага на цивилизацията; между тях и американските племена, за които говорихме по-горе, лежат почти два цели големи периода на развитие, с които гърците от героичната епоха са изпреварили ирокезите. Затова и родът на гърците съвсем не е вече архаичният род на ирокезите, печатът на груповия брак почва значително да се заличава. Майчинското право отстъпило на бащинското право; с това възходящото частно богатство е направило пръв пробив в родовото устройство. Втори пробив бил естествена последица от първия: тъй като след въвеждането на бащинското право имуществото на една богата наследница би преминало чрез женитбата ѝ към нейния мъж, значи в друг род, била е нарушавана основата на цялото родово право и не само се позволявало, но е станало и задължително в този случай момичето да се омъжва вътре в рода, за да бъде запазено имуществото за рода.

Според гръцката история на Грот специално атинският род е бил свързан чрез:

1. Общи религиозни празненства и изключително право на жреците да извършват свещени обреди в чест на един определен бог — приетия родоначалник на рода; в това си качество този бог бил обозначаван с особено прозвище;

2. Общи гробища (ср. Демостеновия „Евбулид“);

3. Право на взаимно наследяване;

4. Взаимно задължение за помощ, защита и подкрепа в случай на насилие;

5. Взаимно право и задължение за женитба в рода в известни случаи, особено когато се отнася до осиротели дъщери и наследнички;

6. Владение, поне в някои случаи, на обща собственост със свой собствен архонт (старейшина) или пазител на съкровищата.

След това обединението във фратрия свързвало няколко племена, но не тъй тясно; но и тук ние намираме взаимни права и задължения от подобен вид, а особено — съвместно извършване на определени религиозни служби и правото на преследване, когато бивал убит някой член на фратрията. Всички фратрии на едно племе имали също така общи, редовно повтарящи се свещени празненства, начело с един избран из средата на благородниците (евпатриди) филобасилевс (старейшина на племето).

Това казва Грот. А Маркс прибавя: „Но и през гръцкия род ясно поглежда дивакът (ирокезът напр.)“ Ние ще го видим още по-ясно, като продължим нашето изследване.

За гръцкия род е характерно още и следното:

7. Родословие по бащинското право;

8. Забраняване на женитбата в рода освен при случая на наследничките. Това изключение и неговата формулировка като задължение доказват валидността на старото правило. Това правило следва също така от общо-важещото положение, че жената чрез женитбата се отказва от религиозните обреди на своя род и преминава в тия на своя мъж, в чиято фратрия тя бивала зачислена. Според това и според едно прочуто място у Дикеарх женитбата във от рода била правило и Бекер приема в „Харикъл“, че никой не можел да се жени в своя собствен род;

9. Правото на осиновяване в рода; то ставало чрез осиновяване в семейството, но с публични формалности и само по изключение;

10. Правото да избира и сменява старейшините. Ние знаем, че всеки род имал свой архонт, но никъде не е казано, че длъжността била наследствена в определени семейства. Винаги се предполага, че до края на варварството не е имало строго наследяване — съвсем несъвместимо с условията, при които богати и бедни са свършено равноправни в рамките на рода.

Не само Грот, но и Нибур, Момзен и всички други досегашни историографи на класическата древност са се проваляли по въпроса за рода. Колкото и вярно да са отбелязвали много негови признаци, те всякога са виждали в него една *група от семейства* и с това сами се поставяли в невъзможност да разберат същината и произхода на рода. При родовото устройство семейството никога не е било и не е могло да бъде организационна единица, защото мъжът и жената по необходимост принадлежали към два различни рода. Родът влизал изцяло във фратрията — в племето; семейството влизало наполовина в рода на мъжа и наполовина в рода на жената. И държавата не признава в публичното право семейството; то съществува и до днес само за частното право. И при все това цялата наша досегашна историография изхожда от абсурдната предпоставка, станала непрекословена особено в XVIII век, че отделното моногамно семейство, което едва ли е по-старо от цивилизацията, било ядрото, около което постепенно се били кристализирали общество и държава.

„На г-н Грот трябва да се каже по-нататък, прибавя Маркс, че макар гърците да извеждат своите родове от митологията, тия родове са по-стари отколкото *създадената от самите тях* митология с нейните богове и полубогове.“

Морган предпочита да цитира Грот, защото последният е все пак по-зачитан и заслужаващ повече доверие свидетел. Той разказва по-нататък, че всеки атински род имал едно изведено от неговия мним родоначалник име, че преди Солон изобщо, а и след Солон, при липса на завещание членовете на рода (*gennêtes*) на покойния наследяват неговото имущество и че в случай на убийство най-напред роднините, след това членовете на рода и най-после членовете на фратриите на убития имали правото и дълга да преследват престъпника пред съдилищата: „всичко, каквото научаваме за най-старите атински закони, е основано на делението на родове и фратрии“.

Произходът на родовете от общи прародители е създавал на „образованите филистери“ (Маркс) много главоболе. Тъй като смятат тия родоначалници за чисто митични, те просто никак не могат да си обяснят възникването на един род от съществуващи едно до друго,

първоначално съвсем несродени семейства, а трябва някак да се справят с това, за да обяснят поне съществуването на родовете. И за тази цел се използва един въртящ се в кръг поток от думи, който не излиза вън от положението: наистина, родословието е басня, но родът е действителност — и накрай се казва у Грот — вмъкнатите в скоби думи са от Маркс — както следва: „Ние чуваме да се говори за това родословие само рядко, защото въпросът за него се поставя публично само в известни, особено тържествени случаи. Но и по-незначителните родове имали свои общи религиозни служби (странно е това, г-н Грот!) и общ свръхчовешки родоначалник и родословие досущ както по-прочутите (колко странно е това, г-н Грот, *у по незначителните родове!*): основният план и идеалната основа (скъпи господине, не *идеална*, но карнална, просто плътска [*germanice fleischlich*]) били у всички една и съща.“

Маркс обобщава отговора на Мърган по тоя въпрос със следните думи: „Системата на кръвно родство, съответна на рода в неговата първобитна форма — а гърците, както и други смъртни, са имали някога такава форма, — е запазила сведения за роднинствата на всички родови членове помежду им. Те от детските си години чрез практика научавали това много важно за тях нещо. С появата на моногамното семейство това е потънало в забравата. Родовото име създавало едно родословие, при което това на единичното семейство изглеждало незначително. Това име трябвало сега да запази факта за общия произход на неговите носители; но родословието отивало толкова далеч в миналото, че членовете не могли вече да доказват своето взаимно действително роднинство, освен в ограничен брой случаи на по-нови общи прадеди. Самото име е доказателство на общия произход и то решително доказателство, независимо от случаите на осиновяване, напротив, фактическото отричане à la Грот и Нибур на всяко роднинство между родовете членове, което превръща рода в чисто измислен и съчинен продукт, е достойно за „идеалните“, т. е. за кабинетните книжни учени. Тъй като верижната връзка на поколенията, особено с появата на моногамията, е придвижена назад в далечното минало, а миналата действителност намира отражение в митологичното построение на фантазията, честните

филистери са правили и продължават да правят извода, че създаденото от фантазията родословие е сътворило действителните родове.

Фратрията била, както у американците, един разчленен на няколко дъщерински рода първоначален род, обединяващ ги и често още извеждащ ги от един общ родоначалник. Така, според Грот „всички едновременни членове на фратрията на Хекатей имали един и същ бог за родоначалник в шестнадесето поколение“; и тъй, всички родове на тая фратрия били буквално братски родове. Още у Омир фратрията се явява като военна единица, в прочутото място, където Нестор съветва Агамемнон: Нареди мъжете по племена и по фратрии, та фратрия на фратрия да помага и племе на племе. — Освен това тя има право и дълг да преследва за кръвно престъпление, извършено спрямо някой член на фратрията, значи от по-раншно време — и задължението за кръвно отмъщение. Тя има още и общи светини и празници, а и развитието на цялата гръцка митология и наследения от нея древно-арийски култ на природата е било съществено обусловено от родовете и фратриите и се извършвало в техните рамки. По-нататък тя имала един старейшина (*phratriarchos*), а според де Куланж — и свои събрания и задължителни решения, съдебна и административна власт. Дори по-късната държава, която игнорирала рода, оставила на фратрията някои обществени функции.

Няколко родствени фратрии съставяли племето. В Атика имало четири племена; във всяко племе — по три фратрии, всяка една от които броела по тридесет рода. Такова окръгляване на групите предпоставя съществена, планомерна намеса в самотитно възникналия строй. Как, кога и защо е станало то, по това гръцката история мълчи — за нея самите гърци са запазили спомен само до героичната епоха.

Отклонения в диалектите у гърците, струпани в относително малка област, били сравнително по-малко развити отколкото в широките американски гори; но и тук намираме само племена на едно и също наречие, обединени в едно по-голямо цяло, а дори в малката Атика намираме един особен диалект, който по-късно става господстващ като общ език на прозата.

В Омировите стихове¹ намираме гръцките племена, обединени вече в малки народности, в рамките на които родовете, фратриите и племената все пак напълно запазвали своята самостоятелност. Те живеели вече в укрепени със стени градове; броят на населението растял с разширението на стадата, земеделието и наченките на занаятите; заедно с това растели и имуществените различия, а заедно с тях и аристократическият елемент в пределите на старата, самобитно възникнала демокрация. Отделните малки народи водели непрекъснати войни за най-добрите местности, а също и за плячка; робството на военнопленниците било вече призната институция.

Устройството на тия племена и малки народи е както следва:

1. Постоянна власт е *съветът*, *bulê*, вероятно състоящ се първоначално от старейшините на родовете, по-късно, когато техният брой станал твърде голям — от един подбор, който давал възможност за развитието и засилването на аристократическия елемент; тъкмо тъй и Дионисий представя съвета от героическата епоха като състоящ се от знатните (*kratistoi*). Съветът решавал окончателно по-важните работи; така, у Есхил съветът на Тива взема за създаденото положение категоричното решение да устрои на Етеокъл тържествено погребение, а трупа на Полиник да изхвърли за плячка на кучетата. С учредяването на държавата този съвет е преминал в по-късния сенат.

2. *Народното събрание* (*agora*). Ние видяхме, че у ирокезите народът — мъже и жени — обкръжава събранията на съвета, участва в разискванията по установения ред и по тоя начин влияе върху решенията му. У омировските гърци този „Umstand“ (обкръжение), за да употребим един старогермански съдебен израз, вече се е развил в истинско народно събрание, както е бил случаят у старите германци. То се свиквало от съвета за решаване на важни въпроси; всеки мъж можел да вземе думата. Решение се вземало с дигане на ръка (у Есхил в „Пробителките“) или чрез вик. То било суверенно при последна сметка, защото, казва Шьоман („Griechische Altertümer“) [„Гръцки старини“], „отнася ли се до една работа, за чието изпълнение е необходимо съдействието на народа, Омир не ни посочва средство как може да

бъде принуден народът за това против неговата воля“. „Тъкмо по това време, когато всеки назрял мъж — член на племето, бил воин, не е имало още една отделна от народа публична власт, която би могла да му противостои. Самобитно възникналата демокрация била още в пълен разцвет и това трябва да остане изходната точка за преценка на властта и на положението както на съвета, така и на базилевса.

3. *Военачалникът* (basileus). Тук Маркс забелязва: „Европейските учени, в повечето случаи родени слуги на князете, правят от базилевса монарх в съвременен смисъл. На това се противопоставя янки-републиканецът Морган. Той казва твърде иронично, но вярно, за елейния Гладстон и за неговата „Juventus mundi“ [„Младост на света“]: „Господин Гладстон ни представя гръцките вождове от героичната епоха като царе и князе с прибавката, че те били и джентлмени; но той сам трябва да се съласи с това, че изглежда ние достатъчно често, но не в много рязко определен вид, срещаме обичая или закона на първородството.“ Навярно и на самия господин Гладстон едно право на първородство, съпроводено с такива уговорки, ще се види достатъчно, ако не и много рязко, лишено от всяко значение.

Ние видяхме как е стоял въпросът с онаследяването на старейшинството у ирокезите и другите индианци. Всички длъжности били изборни длъжности най-вече в рамките на един род и — дотолкова наследствени в него. При овакантиране постепенно почвали да предпочитат най-близкия роднина на рода — брата или сестриния син, — в случай че нямало основание той да бъде отминат. И така, ако у гърците, при господството на бащинското право, длъжността на базилевса по правило преминавала на сина или на единия от синовете, това е само доказателство, че тук вероятността за онаследяване чрез народен избор била в полза на синовете, но в никой случай не е доказателство на законно онаследяване без народен избор. Това, което намираме тук, е у ирокезите и гърците първият зачатък на особени благородни семейства в рамките на рода, а у гърците — още и първият зачатък на едно бъдещо наследствено водачество или монархия. Следователно трябва да предположим, че у гърците базилевсът бивал или избран от народа, или пък е тряб-

вало да бъде утвърден от неговите признати органи — съвета или агората, както това важи за римския „цар“ (rex).

В „Илиадата“ властващият над всички мъже Агамемнон се явява не като върховен цар на гърците, но като върховен главнокомандуващ на съюзна войска пред един обсаден град. И на това негово качество посочва Одисей, когато избухнал раздорът между гърците, в известното място: не е добре да командуват мнозина, един трябва да бъде военачалник и т. н. (след което иде като по-късна прибавка любимият стих със скиптѐра). „Одисей не държи тук лекция върху някаква форма на управление, а иска послушание към най-върховния пълководец във време на война. За гърците, които пред Троя са само войска, има в агората достатъчно демократичност. Ахил, когато говори за подаръците, т. е. за подялбата на плячката, не възлага тая подялба нито на Агамемнон, нито на някой друг базилевс, а на „синовете на ахейците“, т. е. на народа. Епитетите: създаден от Зевс, хранен от Зевс не доказват нищо, понеже *всски* род произхожда от един бог, а родът на главата на племето — от един „познатен“ бог — тук от Зевс. Дори лично несвободните, като свинарят Евмей и др., са „божествени“ (dīoi и theioi) и това в Одисеята, следователно в много по-късно време от това на Илиадата. В същата Одисея името херой е дадено и на херолда Милий, както и на слепия певец Демодокъл. Накратко, думата *basileia*, която гръцките писатели употребяват за омировската така наречена царска власт, редом до съвета и народното събрание, означава само — военна демокрация (защото военачалството е главният ѝ признак)“ (Маркс).

Базилевсът имал освен военни още и жречески и съдийски права; последните не са били точно определени; първите той имал в качеството си на най-висш представител на племето или на племенния съюз. За граждански, административни права не става и дума; но изглежда, че той по длъжност е бил член на съвета. И тъй, да се превежда базилевс с „König“ е етимологично свършено правилно, защото „König“ (Kuning) произлиза от Kuni, Künne и означава старейшина на един род. Но сегашното значение на думата König по никой начин не съответствува на старогръцката базилевс. Тукидид нарича ста-

рата *Basileia* изрично *patrike*, т. е. произлязла от родовете, и казва, че тя е имала точно установени, следователно ограничени права. И Аристотел казва, че *Basileia* от героичния период значела водачество над свободни, а базилевс — пълководец, съдия и върховен жрец; следователно той не е имал изпълнителна власт в по-късен смисъл.*

И така, в гръцкия обществен строй от героичния период ние виждаме старата родова организация още с жизнена сила, но виждаме и началото на нейното подкопаване; бащинско право с наследяване на имуществото от децата, чрез което било благоприятствувано натрупването на богатство в семейството и семейството е станало една сила по отношение на рода; обратно въздействие на имущественото различие върху общественото устройство чрез създаването на първите наченки за едно наследствено благородничество и царска власт; робство изпърво само от военнопленници, но откриващо възможността за поробване на собствените членове на племето и дори на рода; старата война между племе и племе, израждаща се вече в разбойничество по суша и море за придобиване на добитък, роби, съкровища и превръщаща се в редовен източник на доходи. Накратко — богатство, прославено и почитано като висше благо и злоупотреба със старите родови институции за оправдаване на насилствения грабеж на богатства. Липсвало още само едно нещо: институция, която не само да осигури новопридобитите богатства на отделни лица срещу комунистическите традиции на родовото устройство, която не само да освети тъй малко ценената по-рано частна собственост и да обяви това освещение за най-висша цел на всяка човешка общност, но и която да снабди развиващите се

* Както на гръцкия базилевс, така и на ацтекския военачалник са натрапили един по-съвременен княз. Морган за пръв път подхвърля на историческа критика изпърво основаните на недоразумение и преувеличение, по-късно чисто и просто лъжливи сведения на испанците и изтъква, че на средната степен на варварството мексиканците са стоели по-високо от новомексиканските индианци пуебло и че тяхното обществено устройство, доколкото то може да се узнае по изопачените сведения, е съответствувало на следното: един съюз от три племена, който е подчинил няколко други племена и ги е заставил да му плащат данък и който бил управляван от съюзен съвет и съюзен военачалник; от последния испанците са направили един „император“.

една след друга нови форми за придобиване на собственост, следователно и на постоянно ускоряващото се увеличение на богатството — с печата на всеобщо обществено признание; институция, която да увековечи не само започващото се разделяне на обществото в класи, но също и правото на имотните класи да експлоатират неимотните и господството на първите над вторите.

И такава институция се е появила. Била изнамерена *държавата*.

ВЪЗНИКВАНЕ НА АТИНСКАТА ДЪРЖАВА

Как се развила държавата, като органите на родовата организация били отчасти преобразувани, отчасти изместени чрез вмъкване на нови органи и най-после напълно заместени чрез действителна държавна власт, докато на мястото на действително „въоръжения народ“, защитаващ се сам в своите родове, фратрии и племена, се явила една въоръжена „публична власт“, подчинена на тая държавна власт, следователно употребима и против народа — поне началото на това ние никъде не можем да проследим по-добре отколкото в древна Атина. Превръщанията на формите са изложени в съществената си част от Морган, но икономическото съдържание, което ги създава — трябва в по-голямата част аз да прибавя.

В героичната епоха четирите племена на атиняните още заемали отделни области в Атика; дори съставлящите ги дванадесет фратрии изглежда още са имали отделни заселища в дванадесетте града на Кекропс. Общественият устройството било като това в героичната епоха: народно събрание, народен съвет, базилевс. Докъдето достигат сведенията на писаната история, земята била вече поделена и е преминала в частна собственост, както съответствува на стоковото производство, вече сравнително развито към края на висшето стъпало на варварството, и на съответната му стокова търговия. Наред със зърнени храни добивали вино и дървено масло; морската търговия по Егейско море все повече била изтръгвана от финикийците и преминавала в по-голямата си част в ръцете на атиняните. Поради покупката и продажбата на поземлена собственост, поради растящото разделяне на труда между земеделие и занаят, търговия и корабоплаване членовете на родовете, фратриите и племената трябвало много скоро да се смесят, в района на фратрията и племето се поселвали жители, които, макар сънародници, не принадлежали към тия организации и които били значи чужденци в своето собствено место-

жителство. Защото в спокойни времена всяка фратрия и всяко племе сами управлявали своите работи, без да прибягват до народния съвет или до базилевса в Атина. Но който живеел в областта на фратрията или на племето без да принадлежи към тях, не можел, разбира се, да взема участие в това управление.

Това така разстройвало правилното функциониране на органите на родовото устройство, че още в героичния период е станало необходимо да се поправят работите. Била въведена приписваната на Тезей конституция. Промяната се състояла преди всичко в това, че в Атина било учредено централно управление, т. е. част от работите, завещани досега самостоятелно от племената, били обявени за общи и прехвърлени на заседаващия в Атина общ съвет. С това атиняните отишли крачка по-напред, отколкото кой да е от туземните народи в Америка: на мястото на простия съюз на живеещите едно до друго племена настъпило тяхното претопяване в един единствен народ. С това се създадо общо атинско народно право, което стояло над правните обичаи на племената и родовете; атинският гражданин получил, като такъв, определени права и нова правна закрила и в области, където той бил чужд по племе. Но с това била направена първата крачка към подравяне на родовото устройство; защото това било първата крачка към по-късното допускане до гражданство на ония, които били чужди по племе на цяла Атика, които напълно стоели и оставали вън от атинското родово устройство. Едно второ, приписвано на Тезей, въведение се състояло в разделянето на целия народ — без оглед на род, фратрия или племе — ~~на три класа;~~ евнатриди или благородници, геомори или земеделци и демпурзи или занаятчии, и в прехвърлянето на изключителното право за заемане на длъжностите върху благородниците. Впрочем това разделяне, като се изключи заемането на длъжностите от благородните, останало без последствие, защото иначе то не установявало никакви правни различия между класите. Но то е важно, защото ни разкрива новите обществени елементи, които са се развивали незабелязано. То показва, че обичайното заемане на родовите длъжности от известни семейства се е превърнало в една малко оспорвана привилегия на тия семейства върху длъжностите, че тия семейства, и без

това силни чрез своето богатство, започвали да се обособяват вън от родовете в една собствена привилегирована класа и че тъкмо едва зараждащата се държава освещавала това присвояване. То показва още, че разделянето на труда между селяни и занаятчии било вече достатъчно засилено, за да оспори в обществен смисъл предимството на старото разчленяване по родове и племена. То прокламира, най-после, непримиримата противоположност между родовото общество и държавата; Първият опит за образуване на държава се състои в разкъсването на родовете, като разделя членовете на всеки един от тях на привилегировани и непривилегировани, а последните — още на две класи според занаята им, и така ги противопоставя едни на други.

По-нататъшната политическа история на Атина чак до Солон е недостатъчно известна. Длъжността на базилевса е загубила значение; начело на държавата застава архонти, избрани от благородниците. Господството на благородниците се усилва все повече и повече, докато към 600 год. преди нашата ера то е станало непоносимо. А главно средство за потискане на обикновената свобода били парите и лихварството. Главното седалище на благородниците било в и около Атина, където морската търговия, успоредно с все още от време на време по принуда понасяното морско разбойничество, ги обогатявала и концентрирала паричното богатство в свои ръце. Отгук развиващото се парично стопанство прониквало като разяждаща киселина в основания на натуралното стопанство — старият бит на селските общини. Родовото устройство е абсолютно несъвместимо с паричното стопанство. Разорението на парцелните селяни на Атика съвпадало с разслабването на свързващите ги старя родови връзки, които ги охранявали. Полицата и даването на земята в залог (защото атиняните са изнамерили вече и ипотеката) не зачитали нито род, нито фратрия. А старият родов строй не познавал нито пари, ниго аванс, нито паричен дълг. Все по-вихрено разрастващото се парично господство на благородниците създавало също ново обичайно право за осигуряване на кредитора против длъжника, за освещаване на експлоатацията на дребния селянин от притежателя на парите. По всички поля на Атика стърчали заложни стълбове,

на които било отбелязано, че даденият парцел е заложен на тоя и тоя за толкова и толкова пари. Нивята, които нямали такива надписи, били в по-голямата си част вече продадени поради пресрочени ипотези и лихви и преминали в собственост на благородника-лихвар; селянинът можел да бъде доволен, ако му било позволено да остане там като арендатор и да живее с една шеста от добива на своя труд, докато пет шест той трябвало да плаща като аренда на своя господар. Нещо повече. Ако сумата от продажбата на парцела не можела да покрие дълга или ако дългът е бил поет без гаранция със залог, длъжникът трябвало да продаде в робство своите деца в чужбина, за да се издължи на кредитора. Продажба на децата от бащата — това било първият плод на бащинското право и моногамията! И ако кръвопиецът още не е бил доволен след това, той можел да продава като роб и самия длъжник. Такава е била приятната утринна зора на цивилизацията у атинския народ.

По-рано, когато условията на живот на един народ още са отговаряли на родовия строй, такъв преврат бил невъзможен; и никой не знаел как е станал той тук. Нека се върнем за един миг към нашите ирокези. Там било невъможно такова състояние, каквото се натрапило сега на атиняните без тяхното съдействие и сигурно против тяхната воля. Там оставащият от година на година един и същ начин за произвеждане на средства за живот никога не можел да създаде такива, сякаш отвън наложени конфликти, такава противоположност между богати и бедни, между експлоататори и експлоатирани. Ирокезите били още далеч от господството над природата, но в рамките на важещите за тях природни граници те били господари на свое собствено производство. Независимо от лошите реколти в техните градинки, от изчерпването на запаса от риба в техните езера и реки, на дивеча в техните гори, те знаели какво ще се получи при техния начин за добиване на средства за живот. Каквото трябвало да се получи, това било средства за живот — кога по-оскъдни, кога по-изобилни; но това, което никога не можело да произлезе — били непредвидени обществени преврати, разкъсване на родовите връзки, разделяне на членовете на рода и племето на противоположни, борещи се помежду си класи. Производството се

движело в най-тесните граници; но — производителите господствували над своя собствен продукт. Това било огромното предимство на варварското производство; това предимство било загубено с настъпването на цивилизацията и неговото повторно завоюване ще бъде задачата на най-близките поколения, но въз основа на сега извоюваното от човека мощно господство над природата и на възможната сега свободна асоциация.

Другояче е било у гърците. Появилата се частна собственост на стада и луксозни предмети довело до размяна между отделни лица, до превръщането на продуктите в стоки. И тук е зародищът на целия следващ преврат. Щом производителите преставали вече да консумират непосредствено своя продукт, а са го изпущали из ръцете си чрез размяната, те загубвали господството си над него. Те не знаели вече какво става с него, а е била дадена и възможността продуктът да се използва понякога против производителя, за негова експлоатация и потисничество. Затова някое общество не може за дълго да запази господството над своето собствено производство и контрола над обществените последици от своя производствен процес, ако то не премахне размяната между отделните лица.

Но колко бързо след появата на размяната между отделни лица и с превръщането на продуктите в стоки продуктът проявява своето господство над производителя — това трябвало да изпитат атиняните. Със стоковото производство се появило обработването на земята от отделни лица за собствена сметка, а заедно с това дошла бързо и поземлената собственост на отделни лица. По-нататък се появили парите — всеобщата стока, срещу която могат да бъдат разменени всички други стоки; но като изнамерили парите, хората не мислели, че с това създават една нова обществена сила, една всеобща власт, пред която цялото общество е принудено да се прекланя. И тъкмо тази нова, без знанието и волята на своите собствени създатели внезапно възникнала власт, с всичката бруталност на своята младост, дала на атиняните да почувствуват нейното господство.

Какво трябвало да се направи? Старият родов строй се оказал не само безсилен срещу победоносния поход на парите; той бил абсолютно неспособен да намери

вътре в своите рамки дори само място за такива неща като пари, кредитори, длъжници, насилствено събиране на дългове. Но новата обществена сила вече е съществувала и благочестиви пожелания, копнеж по възвръщането на доброто старо време вече не могли да прогонят от света парите и лихварството. И отгоре на всичко в родовия строй били направени редица други, второстепенни пробиви. Размесването на членовете на родовете и фратриите из цяла Атика, особено в самия град Атина, ставало от поколение на поколение все повече, макар че и сега още атинянинът можел да продава на лица във от своя род земя, но не своето жилище. Разделянето на труда между различните отрасли на производството: земеделие, занаят, а в занаята пак безбройни подразделения — търговия, мореплаване и т. н., се развивало все по-напълно с напредъка на индустрията и съобщенията; населението се разделило сега според занятието си на доста устойчиви групи, всяка от които имала редица нови, общи интереси, за които нямало място в рода или фратрията и за обслужването на които следователно били нужни нови длъжности. Броят на робите значително се увеличил и още в онова време трябва значително да е надминавал броя на свободните атиняни; родовият строй не познавал първоначално никакво роство, значи — никакво средство да обуздава тази маса от несвободни. И накрай, търговията довела в Атина множество чужденци, които се заселвали там поради по-лесното печелене на пари и които според старото устройство били също така безправни и беззащитни, и въпреки традиционната толерантност, са оставали всред народа като смуцаващ чужд елемент.

Накратко, наближавал краят на родовия строй. Обществото с всеки ден все повече израствало от неговите рамки; то не можело нито да възспре, нито да премахне дори и най-страшните злини, които възниквали пред неговите очи. Но в това време държавата се развивала незабелязано. Новите групи, създадени чрез разделянето на труда изпърво между града и селото, след това между различните градски отрасли на труда, създали нови органи за защита на своите интереси; учредени били длъжности от различен вид. И след това младата държава се нуждаела преди всичко от собствена сила, която у мореплавателите-атиняни е могла да бъде отначало морска сила за

водене на отделни малки войни и за защита на търговските кораби. Неизвестно колко време преди Солон били учредени навкрариите, малки териториални окръзи, дванадесет във всяко племе; всяка навкрария ~~трябвало да~~ представи, въоръжи и снабди с екипаж един военен кораб и освен това да даде още и двама конника. Това въведение засягало двояко родовия строй. Първо — като създавало една публична власт, която не съвпадала повече напълно със съвкупността на въоръжения народ; и второ — като разделяло за пръв път народа за обществени цели не по роднински групи, а по териториално съжителство. Какво означава това — ще има да видим.

Ако родовата организация не е могла да даде на експлоатирания народ никаква помощ, това е могла да извърши само възникващата държава. И тя я давала със Солоновата конституция, като едновременно се засилвала отново за сметка на старата конституция. Солон — начинът, по който била проведена неговата реформа, извършена в 594 год. преди нашата ера, не ни интересува тук — открил редицата на така наречените политически революции, а то е посегателство на собствеността. Всички досегашни революции са били революции за защита на един вид собственост против друг вид собственост. Те не могат да защитават единия вид собственост, без да накърнят другия вид. Във Великата френска революция била пожертвувана феодалната собственост, за да се спаси буржоазната; в Солоновата революция трябвало да пострада собствеността на кредиторите в полза на собствеността на длъжниците. Дълговете бивали обявявани просто за недействителни. Подробностите не са ни точно познати, но в своите стихове Солон се хвали, че е отстранил заложените стълбове от обременените със задължение парцели земя и върнал продадените за дългове в чужбина и избягалите там хора. Това е било възможно само чрез открито нарушение на собствеността. И в действителност, всички тъй наречени политически революции, от първата до последната, били направени в защита на собствеността — от *един* вид, и проведени чрез конфискация, наречена също и кражба на собствеността — от *друг* вид. И истината е, че от две хиляди и петстотин години частната собственост е могла да бъде запазена само чрез нарушаване на собствеността.

Но сега било важно да се попречи на възвръщането на такова поробване на свободните атиняни. Това ставало преди всичко чрез общи мероприятия, например чрез забраната на договорни задължения, в които бивала залагана личността на длъжника. Бивал установяван още и максималният размер поземлена собственост, която можело да владее отделно лице, за да бъде ограничена поне до известна степен алчността на благородниците за селската земя. Но след това настъпили промените в общественото устройство; за нас най-важни са следните:

Членовете на съвета станали четиристотин, по сто от всяко племе; значи тук племето си оставало основата. Но това било единственото нещо от старото устройство, което се вмъкнало в новия държавен организъм. Защото в останалото Солон разделил гражданите на четири класи — всяка според нейната поземлена собственост и според дохода ѝ: 500, 300 и 150 медимни (1 медимн = около 41 литри) били минималните доходи за първите три класи; който имал по-малко или нямал никаква поземлена собственост, спадал в четвъртата класа. Всички длъжности можели да се заемат само от първите три класи, а най-високите — само от първата, а четвъртата имала само правото да взема думата и да гласува в народните събрания, но тук бивали избирани всички длъжностни лица, тук те давали отчет за дейността си, тук бивали съставяни всички закони и тук четвъртата класа образувала мнозинство. Аристократическите привилегии отчасти бивали подновявани във формата на привилегии на богатството, но народът запазвал решаващата власт. По-нататък, четирите класи образували основата на една нова организация на войската. Двете първи класи давали конницата; третата е служела като тежка пехота; четвъртата — като лека пехота без брони или служела във флотата, където вероятно е бивала заплащана.

И тъй, тук бива въведен един нов елемент в организацията — частната собственост. Според размера на поземлената собственост на гражданите биват отмерени и техните права и задължения и доколкото имотните класи печелят влияние, дотолкова биват измествани старите кръвнородствени групи; родовата организация е претърпяла ново поражение.

Но отмерването на политическите права според имуществото не било такова въведение, без което държавата не може да съществува. Колкото и голяма роля да е играло то в конституционната история на държавите, все пак много държави, и то тъкмо най-много развитите, не са имали нужда от него. И в Атина то играло само една преходна роля; от времето на Аристид всички длъжности били открити за всеки гражданин.

През следващите осемдесет години атинското общество постепенно се насочило в едно направление, в което то се развивало по-нататък през следващите векове. На разрасналото се лихварство на епохата преди Солон, а също и на безмерната концентрация на поземлената собственост, била сложена спирачка. Търговията и занаятът заедно с художествения занаят, които чрез робския труд се развиват във все по-голям мащаб, ставали господстващи поминъчни отрасли. Хората ставали по-просветени. Вместо да експлоатират по старите брутални начини собствените си съграждани, те експлоатирали предимно робите и купувачите неатиняни. Движимата собственост, паричното богатство и богатството в роби и кораби се разраствало все повече, но то сега не било вече просто средство за добиване на поземлена собственост, както в първите времена, когато хората били ограничени, а то става самоцел. С това, от една страна, срещу властта на старите благородници е израснала една победоносна конкуренция в лицето на новата класа от богати индустриалци и търговци, но, от друга страна, на остатъците на стария родов строй е била изтръгната и последната почва. Родовете, фратриите и племената, чиито членове сега живеели разпръснато и съвсем размесено по цяла Атика, станали с това съвсем негодни за политически организации; множество атински граждани не принадлежали на никакъв род, те били преселници, които наистина имали право на гражданство, но не били приети в някой от старите родови съюзи; успоредно с тях растял и броят на преселниците, които били само покровителствувани.

Между това партийните борби се засилвали; благородниците се опитвали да възвърнат предишните си привилегии и взели връх за момент, докато революцията на Клистен (509 год. преди нашата ера) ги провалила окон-

чателно, а с тях заедно — и последния остатък на родовия строй.

Клистен в своята нова конституция игнорирал четирите старя, основани върху родовете и фратриите племена. На тяхно място дошла съвсем нова организация въз основа на описаното още с навквариите деление на гражданите според самото местожителство. Решаваща била не вече принадлежността към родовете съюзи, а само местожителството; не народът, а областта била разделена и жителите са станали политически само принадлежност на областта.

Цяла Атика била разделена на сто общинни района — деми, всеки от които се управлявал сам. Живущите във всеки дем граждани (демоти) избирали свой старейшина (демарх) и пазител на съкровището, както и тридесет съдии, на които са подсъдни по малки дела. Те получавали също така и собствен храм с бог-покровител или герой, чийто жрец те си избирали. Най-висшата власт в дема имало събранието на демотите. Това е, както Морган правилно забелязва, праобразът на самоуправляващата се американска градска община. Със същата единица, с която завършва съвременната държава в своето най-висше развитие, е започнала възникващата държава в Атина.

Десет от тези единици, деми, образували еднопле ме, което обаче, за разлика от старото родово племе [Geschlechtsstamm], се нарича сега местно племе [Ortsstamm]. Местното племе не било само една самоуправляваща се политическа, но и военна организация; то избирало филарха, или старейшината, на племето, който командувал конницата, таксиарха, който командувал пехотата, и стратега, който командувал цялата войска, свикана от племенната област. То представляло още пет военни кораба с екипаж и комендант и получавало за свещен закрилник някой атически герой, по името на когото се наричало. Накрай, то избирало петдесет представители в атинския съвет.

Завършъкът на това е Атинската държава, управлявана от съвет, състоящ се от петстотинте избраници на десетте племена и, при последна сметка, от народното събрание, в което всеки атински гражданин имал достъп и право на гласуване; наред с това архонта и

други длъжностни лица са завеждали различните отрасли по управлението и правораздаването. Върховен представител на изпълнителната власт не е съществувал в Атина.

С тази нова конституция и с допускането на твърде голям брой жители под закрила, отчасти пришълци, отчасти освободени роби, органите на родовата организация бивали измествани от управлението на обществените работи; те изпадали до нивото на частни съюзи и религиозни дружби. Но моралното влияние, традиционните възгледи и начин на мислене на старото родово време са се онаследявали още дълго и са отмирили само бавно. Това проличавало при по-пататъшното държавно учредяване.

Ние видяхме, че съществен белег на държавата е отделената от масата на народа публична власт. Атина имала в това време само народна войска и флота, непосредствено доставена от народа; те защищавали границите на държавата и държали в подчинение робите, които още тогава съставляли мнозинството от населението. По отношение на гражданите публичната власт съществувала най-напред само като полиция, която е стара колкото държавата, поради което наивните французи от XVIII век и не са говорили за цивилизовани народи, а за полицизирани (*nations policées*). И така, атиняните учредявали едновременно с държавата си и полиция, истинска жандармерия от пеши и конни стрелци — ландегери, както ги наричат в Южна Германия и Швейцария. Но тая жандармерия била съставена от роби. Тази служба се виждала на атинския гражданин тъй унизителна, че той предпочитал да допусне да го арестува един вържен роб, отколкото сам да се отдаде на такова позорно дело. Това било още старото схващане на рода. Държавата не можела да съществува без полиция, но тя била още млада и още нямала достатъчно морален авторитет, за да направи почитан занаята, който е изглеждал позорен на хората от старите родове.

Колко много готовата вече в главните си черти държава била пригодена към общественото положение на атиняните проличава от бързото разцъфтяване на богатството, търговията и индустрията. Класовата противоположност, върху която почиват обществените и политическите институции, не е вече оная противоположност между

аристокрацията и простия народ, но противоположността между роби и свободни, между по-непълноправни и граждани. По времето на най-пълния разцвет цялото атинско свободно гражданство, включително жени и деца, се състояло от 90,000 души, наред с 365,000 роби от двата пола и 45,000 непълноправни — чужденци и освободени роби. На всеки възрастен гражданин-мъж се падали значи по 18 роба и повече от двама непълноправни. Големият брой на робите се дължал на това, че много от тях работели заедно в мануфактури, в големи помещения, всред надзиратели. Но с развитието на търговията и индустрията дошла акумулацията и концентрацията на богатствата в малко ръце, обедняването на масата на свободните граждани, на които оставал само изборът или да правят конкуренция на робския труд, работейки собствен занаят, което се смятало за нещо презряно, долно, а обещавало и малко успех, или пък да се лумпенизират. При такива обстоятелства те вършели по необходимост последното и понеже съставляли масата, те опропаствявали с това цялата атинска държава. Не демокрацията опропастила Атина, както твърдят европейските учени-педанти, които махат опашка пред князете, а робството, което заклеймявало труда на свободния гражданин.

Възникването на държавата у атиняните е особено типичен образец на образуване на държава изобщо, защото, първо, то става в съвсем чист вид, без намеса на външно или вътрешно насилие — заграбването на властта от Пизистрат не оставя никакви следи поради краткотрайността си — от друга страна, защото то създава непосредствено от родовото общество твърде високо развита форма на държава — демократическата република, и, най-после, защото ние сме достатъчно запознати с всички съществени подробности.

VI

РОД И ДЪРЖАВА В РИМ

От преданието за основаването на Рим проличава, че първото заселване последвало чрез известен брой обединени в едно племе латински родове (според преданието — сто), към които скоро се присъединило едно сабелско племе, което също броело сто рода, и, най-после, и едно трето, състоящо се от различни елементи племе, пак според преданието — от сто рода. Целият разказ показва на пръв поглед, че тук нищо не е било по-саморасло от рода и че той самият в някои случаи е само клонка от един майчински род, който продължава да живее в старата родина. Племената носят отпечатъка на изкуствено съставяне, но в повечето случаи — от родствени елементи и по образа на старите саморасли, а не изкуствено създадени племена; при това не е изключено, щото ядката на всяко от трите племена да е била едно действително, старо племе. Междинното звено, фратрията, се състояло от десет рода и се казвало курия; и така, куриите били тридесет.

Че римският род бил също такава институция, каквато и гръцкият — е признато; ако гръцкият род е по-нататъшно развитие на оная обществена единица, чиято първобитна форма ни дават американските червенокожи, това се отнася напълно и за римския. И така, ние можем да бъдем тук по-кратки.

Римският род, поне в най-старата епоха на града, е имал следното устройство:

1. Право на взаимно наследяване на членовете от рода; имуществото оставало в рода. Понеже в римския род, както и в гръцкия, господствувало бащинското право, потомците по женска линия бивали изключвани. Според закона на дванадесетте таблици — най-старото писано римско право, което познаваме — първи наследявали децата като преки наследници; при липса на такива — агнатите (роднини по мъжка линия); и при липса на такива — членовете на рода. Във всички случаи имуществото оставало в рода. Ние виждаме тук постепенно проникване в

родовия обичай на нови, породени от увеличеното богатство и моногамията правни норми; първоначалното еднакво право на наследяване за членовете на рода изпърво — и доста рано, както поменахме по-горе — бива ограничено на практика върху агнатите, най-после върху децата и техните потомци по мъжка линия; в деанадесетте таблици това се явява, разбира се, в обратен ред.

2. Притежаване на също място за погребение. Патрицианският род на Клавдиевци получил при преселването си от Регил в Рим един парцел земя, освен това и общо място за погребение в града. Още по времето на Август донесената в Рим глава на падналия в Тевтонската гора Вар бива погребана в *gentilitus tumulus* [родова могила]; родът (*Quinctilia* [Квинктилиевци]) имал следователно още една отделна могила-гробница.

3. Общи религиозни празненства. Последните, *sacra gentilitia*, са познати.

4. Задължение да не сключват брак в рода. Изглежда, че в Рим това никога не е било превръщано в писан закон, но обичаят си оставал. От грамадната маса на ония римски брачни двойки, чиито имена са ни запазени, няма нито едно-едничко еднакво родово име за мъж и жена. Правото за наследяване доказва също така това правило. Жената загубва чрез женитбата своите агнатични права, излиза из своя род и нито тя, нито нейните деца могат да наследяват от бащата или неговите братя, защото иначе би се загубил наследственият дял на бащиния род. Това може да има смисъл само при предпоставката, че жената не може да се омъжва за член от своя род.

5. Общо владение на земя. Последното е съществувало всякога в първобитната епоха, докато не е започнало разделянето на земята на племето. У латинските племена намираме земята отчасти във владение на племето, отчасти на рода, отчасти на домакинствата, които едва ли са били тогава единични семейства. На Ромул се приписва първото разделяне на земята между отделни лица, около един хектар (два югера) на всекиго. Но ние намираме и по-късно земи във владение на родовете, за да не говорим за държавата, около която се върти цялата история на републиката.

6. Дълг на членовете на рода за взаимна защита и помощ. От това задължение писаната история ни показва

само отломки; още от самото начало римската държава се появявала на сцената с такова надмощие, че правото на защита от несправедливости преминало върху нея. Когато бива арестуван Апий Клавдий, целият му род си слага траур, дори и тия, които били негови лични врагове. Във времето на втората пуническа война родовете се съюзявали, за да изкупват пленените членове на своите родове; държавата им *забранявала* това.

7. Право да се носи името на рода. То се запазило до времето на империята; на освободените се позволявало да приемат родовото име на своите бивши господари, но без родови права.

8. Право на осиновяване на чужди хора в рода. Това ставало чрез осиновяване в едно семейство (както у индианците), което водело със себе си приемането в рода.

9. За правото да се избира и сваля старейшината не се споменава никъде. Но тъй като в първия период на Рим всички длъжности от изборния цар надолу бивали заемани чрез избор или назначение, а също и жреците на куриите бивали избирани от куриите, ние трябва да приемем същото и за старейшините (*principes*) на родовете, колкото и изборът от едно и също семейство в рода да е станал правило.

Това били правата на римския род. С изключение на завършения вече преход към бащинското право те са вярно отражение на правата и длъжностите на ирокезкия род; и тук „очевидно прозира ирокезът“.

Каква бъркотия владее и до днес върху римското родово устройство, дори и у най-признатите наши историци — за това ще дадем само един пример. В труда на Момзен върху римските собствени имена от републиканския и августинския период (*Roemische Forschungen*, [„Римски изследвания“], Берлин, 1864, т. I) се казва: „Освен на всички членове на рода от мъжки пол, с изключение, разбира се, на робите, но включително и на приетите в рода и на намиращите се под негово покровителство, родовото име се полага и на жените... Племето (*Stamm*, както Момзен превежда тук *gens*) е... общинна формация на действителен или предполагаем, или дори измислен — произход, обединена чрез общи празненства, гробища и наследяване, към която могат и трябва да се числят всички лично свободни индивиди, следователно и жените.

Но определянето на родовото име на омъжените жени създава затруднение. Такова затруднение, разбира се, не е имало, докато жената не е могла да се омъжва другояче освен за член от рода и, както е доказано, за жените дълго време е било по-трудно да се омъжват вън от пределите на рода отколкото вътре в него, защото правото на встъпване в брак вън от рода, *gentis enuptio*, е било давано още в VI век като лична привилегия за награда... Но когато са се случвали такива бракове извън рода, жената в най-старо време трябва да е преминавала в племето на мъжа. Няма никакво съмнение, че в стария религиозен брак жената напълно влиза в правната и сакрална община на мъжа и излиза от своята. Кой не знае, че омъжената жена губи активно и пасивно наследственото право по отношение на своите съродови членове и, напротив, встъпва в наследствена връзка със своя мъж, своите деца и членовете на техния род въобще? И ако по отношение на своя мъж тя заема положение на негово дете и влиза в неговото семейство, как може да остане тя чужда на неговия род?" (Стр. 9—11.)

И тъй, Момзен твърди, че римските жени, ксито принадлежали на един род, можели първоначално да се омъжват само *вътре* в своя род; римският род следователно бил ендогамен, не екзогамен. Този възглед, който противоречи на всичко, което се знае по това за другите народи, се основава главно, ако не изключително, на едно-единствено многооспорвано място у Ливий (книга XXXIX, гл. 19), според което сенатът в 568 год. от основаването на града, т. е. 186 год. преди нашата ера, е решил *uti Fecenia Hispallae datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris optio item esset quasi ei vir testamento dedisset; utique ei ingenuo nubere liceret, neu quid ei qui eam duxisset, ob id fraudi ignominiaeve esset*, че Феценция Хиспала имала право да се разпорежда със своето имущество, да го намалява, да се омъжи вън от рода и да си избере опекун също както, ако нейният (умрял) мъж би ѝ дал това право чрез завещание; че тя можела да се омъжи за някой свободнороден и че на тоя, който я вземел за жена, това да не се смятало като лоша постъпка или безчестие.

И така, тук несъмнено се дава право на Феценция—една освободена робиня, да се омъжи вън от рода. А

също тъй и несъмнено се подразбира оттук, че съпругът имал право да предаде по завещание на своята жена правото да се ожени след неговата смърт въвн от рода. Но въвн от *кой* род?

Ако е трябвало жената да се омъжва в рамките на своя род, както приема Момзен, тя и след женитбата оставала в тоя род. Но, първо, трябва да се докаже тъкмо това твърдение за ендогамията на рода. И, второ, ако жената е трябвало да се омъжва в своя род, тогава, разбира се, и мъжът би трябвало да се оженва в своя род, защото иначе той не би намерил жена. Но излиза, че мъжът е могъл със завещание да предава на своята жена едно право, което сам той и за самия себе си не притежавал; ние стигаме до юридически абсурд. Момзен също чувствува това и ето защо предполага, че: „за женитбата въвн от рода юридически било нужно не само съгласието на имащите власт, но и на всички членове на рода“ (стр. 10, забележка). Това е, първо, много смело предположение и, второ, то противоречи на ясения текст на пассажа; сенатът ѝ дава това право *вместо мъжът*, той ѝ дава изрично ни повече, ни по-малко, отколкото би могъл да ѝ даде нейният мъж, но тсва, което той ѝ дава е *абсолютно* право, независещо от никакво друго ограничение; тъй че, ако тя се възползува от него, и нейният нов мъж не трябва да страда от това; той възлага дори на сегашните и бъдещи консули и претори да се погрижат това да няма никакви неприятности за нея. И така, предположението на Момзен изглежда съвсем недопустимо.

Или пък: жената вземала за мъж член от друг род, но сама оставала в рода, в който се родила. Тогава според горния цитат нейният мъж би имал право да позволи на жената да се омъжи въвн от своя собствен род. Това значи, че той би имал право да дава разпореждания, които се отнасят до един род, към който той съвсем не принадлежал. Това е толкова безсмислено, че не заслужава да хабим нито дума повече за него.

Значи остава само предположението, че жената в първия си брак е вземала мъж от друг род и чрез тоя брак тя чисто и просто е преминавала в рода на мъжа, както Момзен фактически приема това и за такива случаи. Жената, откъсната чрез брак от своя стар род и

приета в новия родов съюз на мъжа, има в него съвсем особено положение. Тя наистина е членка на рода, но не кръвно сродена; начинът на приемането ѝ я изключва предварително от всяка забрана за брак вътре в рода, тъкмо в който тя се е омъжила; тя, по-нататък, е приета в брачния съюз на рода, наследява при смъртта на своя мъж част от имуществото му, т. е. имущество на член на рода. Какво по-естествено от това, имуществото, паднало ѝ се в дял, да остане в рода, тя да бъде задължена следователно да се омъжи за член от рода на първия си мъж и за никого друго? И ако трябва да се направи едно изключение, кой е по-компетентен да я упълномощи за това от онзи, който ѝ е завещал това имущество — първият ѝ мъж? В момента, когато той ѝ завещава част от имуществото и едновременно ѝ позволява чрез брак или като последица от брак да пренесе тази част от имуществото в чужд род, имуществото е още негово, значи той разполага буквално само със своята собственост. Що се отнася до самата жена и до отношението ѝ към рода на нейния мъж, то той е онзи, който я е въвел в тоя род чрез акт на свободна воля — женитбата; затова изглежда също тъй естествено той да бъде подходящото лице, което тя упълномощава да излезе от тоя род чрез втора женитба. С една дума, въпросът изглежда прост и ясен, щом се откажем от чудноватата представа за ендогамността на римския род и заедно с Морган го схванем като първоначално екзогамен.

Остава още едно последно предположение, което е намерило също така своите представители и по всяка вероятност — най-многобройни: пасажът би показвал само, „че освободените прислужнички (*libertae*) не могат без особено разрешение е *gente e nubere* (да встъпват в брак вън от рода) или не могат да предприемат какъвто и да е друг акт, който, свързан с *capitis deminutio minima* (загубване на семейните права), би повлякъл със себе си излизане на *liberta* от родовия съюз“ (Lange, *Römische Altertümer* [„Римски старини“], Berlin 1856, I, стр. 195, който по повод на цитираното от нас място от Ливий се позовава на Хушке). Ако това предположение е правилно, цитатът не доказва решително нищо за отношенията на свободнородените римлянки и не може и дума

да става за някакво задължение на последните да встъпват в брак вътре в рода.

Изразът *enuptio gentis* се среща само на това място и никъде другаде в цялата римска литература; думата *enubere* — встъпвам в брак навън — само три пъти, пак у Ливий, и то не по отношение към рода. Фантастичната представа, че римлянките можели да се омъжват само вътре в рода, дължи съществуването си само на това място. Тя абсолютно не може да изтърпи никаква критика. Защото пасажът или се отнася до особени ограничения за освободените робини и в такъв случай той не доказва нищо за свободнородените жени (*ingenuae*); или пък важи и за свободнородените жени и в такъв случай той по-скоро доказва, че жената по правило се омъжвала вън от своя род, но с женитбата преминавала в рода на мъжа; следователно той говори против Момзен и за Морган.

Почти още триста години след основаването на Рим родовите съюзи били толкова силни, че един патрициански род, този на Фабиевци, със съгласието на сената можал да предприеме със собствени сили военен поход против съседния град Вейи. Казват, че 306 Фабиевци потеглили в поход и всички били избити в една засада; единственото останало живо момче продължило рода.

Десет рода образували, както бе казано, една фратрия, която тук се наричала курия и получавала по-важни публични права отколкото гръцката фратрия. Всяка курия имала свои собствени религиозни служби, светини и жреци; последните в своята съвкупност образували една римска жреческа колегия. Десет курии образували едно племе, което навярно, както останалите латински племена, е имало първоначално избран старейшина военачалник и върховен жрец. Съвкупността на трите племена съставяла римския народ — *populus romanus*.

И така, към римския народ е могъл да принадлежи само този, който е бил член на един род и чрез него на една курия и на едно племе. Първото обществено устройство на тоя народ е следното. Обществените работи изпърво се завеждали от сената, който, както Нибур първи вярно забелязва, бил съставен от старейшините на упоменатите триста рода; тъкмо затова те като родови старейшини се наричали бащи, *patres*, а тяхната съвкупност —

сенат (съвет на старейшините, от *senex*, стар). Обичайният избор все от едно и също семейство на всеки род създавал и тук първите племенни благородници; тези семейства се наричали патриции и претендирали за изключителното право да влизат в сената и да заемат всички други длъжности. Че народът с течение на времето се е примирил с тая претенция и че тя се е превърнала в действително право, това изразява и преданието, според което Ромул е дал на първите сенатори и техните наследници патрициата с неговите привилегии. Сенатът, като атинската *bulē*, вземал решение по много въпроси, предварително обсъждал по-важните и особено новите закони. Последните окончателно се приемали от народното събрание, наречено *comitia curiata* (събрание на куриите). Народът се събирал групиран в курии, във всяка курия вероятно — по родове, а при гласуването всяка от тридесетте курии имала един глас. Събранието на куриите приемало или отхвърляло всички закони, избирало всички по-висши длъжностни лица, включително и рекса (така наречения цар), обявявало война (но сенатът сключвал мир) и решавало като най-висш съд, по апелация от страните, във всички случаи, когато се отнасяло до смъртна присъда, засягаща някой римски гражданин. — Най-после, наред със сената и народното събрание стоял рексът, който съответствувал точно на гръцкия базилевс и съвсем не бил неограничен монарх, както го представя Момзен*. И той бил военачалник, върховен жрец и председател на някои съдилища. Права в областта на гражданските въпроси или власт над живота, свободата и собствеността на гражданите той съвсем не е имал, освен ако те не са произтичали от дисциплинарната власт на военачалника или от властта

* Латинската дума *rex* е келтско-ирландската *riġh* (племенен старейшина) и готската *reik's*; че тя е означавала родов или племенен старейшина също така, както първоначално и немската *Fürst* [княз] (т. е. както английската *first*, датската *förste*, първият) се вижда от това, че готите още в четвъртия век са имали особен думя за по-късната *König* [крал, цар], военачалника на един цял народ: *thiudans*. Артаксеркс и Ирд в Улфиловия превод на Библията никога не се наричат *reiks*, а *thiudans*, и империята на Тиберий — не *reiki*, а *thiudinassus*. В името на готския Тиудан, или, както неточно го превеждаме, крал Тиударейкс, Теодорих, т. е. Дитрих, двете тия наименования се сливат в едно.

на председателя на съда да туря в изпълнение присъдите. Длъжността на рекса не била наследствена; а, напротив, вероятно по предложение на предшественика му, той най напред е бил избран от събранието на куриите и след това — тържествено въвеждан в длъжност от второ събрание. Че той е могъл и да бъде свалян, това доказва съдбата на Тарквиний Горди.

Както гърците в героичния период, така и римляните във времето на така наречените царе живеели във военна демокрация, основана на родове, фракции и племена и развила се от тях. Макар куриите и племената да са отчасти изкуствени образувания, те все пак са били оформени според истинските, естествено възникнали образци на обществото, от които те са произлезли и които ги обгръщат от всички страни. Макар и естествено възникналото патрицианско благородничество да е спечелило почва, макар и рексовете да се стремели да разширяват постепенно своите пълномощия, това не изменя първоначалния основен характер на обществения строй, а тъкмо за това е и думата.

Между това населението на град Рим и на римската област, разширена чрез завоевания, се увеличавало отчасти от емиграция, отчасти от жителите на покорените, предимно латински области. Всички тия поданици на държавата (ние оставяме настрана тук въпроса за „клиентите“)¹ стоели извън старите родове, курии и племена, следователно не съставляли част от *populus romanus*, от същинския римски народ. Те били лично свободни хора, можели да притежават поземлена собственост, трябвало да плащат данъци и да отбиват военна служба. Но те не можели да заемат никакви длъжности и да участвуват нито в събранието на куриите, нито в подялбата на завоюваните държавни земи. Те образували плебса, изключен от всички публични права. Със своя постоянно растящ брой, със своята военна подготовка и въоръжение те станали заплашваща сила срещу стария популус, сега здраво обграден срещу всякакъв прираст отвън. Към това се прибавяло обстоятелството, че

¹ Клиент, лат. *cliens* — в древноримското право — подчиненият, в социално и правно отношение изоставен и стопански зависим беден римски гражданин. *Ред.*

владението на земята изглежда да е било доста равномерно разпределено между популуса и плебса, докато, разбира се, още не твърде развитото търговско и индустриално богатство е било в ръцете на плебса.

Поради дълбокия мрак, в който е обвита най-старата, напълно легендарна история на Рим — мрак, още значително засилен от рационалистично-прагматичните опити за тълкуване и от сведенията на по-късните юридически образовани автори на източници, — невъзможно е да се каже нещо определено нито за времето, нито за хода, нито за повода на революцията, която сложила край на старото родово устройство. Сигурно е само това, че нейната причина се крие в борбите между плебса и популуса.

Новата конституция, приписвана на рекса Сервий Тулий, която се основава на гръцки образец, а именно на Солон, създава ново народно събрание, което без разлика включва или изключва популус и плебси в зависимост от това дали те имали или нямали военни задължения. Всички задължени за носене на оръжие били разделени според състоянието им на пет категории. Минималното имущество на всяка от петте класи е било: I. 100,000 аса, II. 75,000, III. 50,000, IV. 25,000, V. 11,000 аса — според Дюро де ла Мал равно на около 14,000, 10,500, 7,000, 5,600 и 1570 марки. Шестата категория, пролетариите, се състояла от малоимотните, свободни от служба и данъци. В новото събрание на центуриите (*comitia centuriata*) гражданите се явявали по военному, по групи в своите центурии от по сто души и всяка центурия имала един глас. Но сега първата категория поставяла 80 центурии, втората — 22, третата — 20, четвъртата — 22, петата — 30; шестата категория, заради приличие, поставяла също една. Към това се прибавяла и образуваната измежду най-богатите конница от 18 центурии; всичко 193 центурии; мнозинството на гласовете: 97. А конницата и първата категория имали заедно 98 гласа, значи — мнозинство; когато те бивали единни, останалите не бивали и питани, валидното решение се вземало.

Към това ново събрание на центуриите преминавали сега всички политически права на предишното събрание на куриите (без няколко номинални); с това куриите и

съставлящите ги родове, както в Атина, били деградирани до прости частни и религиозни организации и продължавали още дълго да вегетират като такива, докато събранието на куриите скоро съвсем угаснало. За да бъдат отстранени от държавата и старите три родови племена, били въведени четири племена по места, всяко от които живеело в отделен квартал на града и имало редица политически права.

Така и в Рим, още преди отмяната на така наречената царска власт, било разрушено старото обществено устройство, което почива на лични кръвни връзки, и вместо него било създадено истинско държавно устройство, основано върху деление по области и имуществено различие. Публичната власт се състояла тук от гражданството с военни задължения и била насочена не само срещу робите, но и срещу така наречените пролетарии, изключени от военната служба и въоръжението.

В рамките на това ново устройство, което било усъвършенствувано по-нататък след прогонването на рекса Тарквиний Горди, узурпиращ действителната царска власт, и чрез заместването на рекса от двама военачалници (консули) с еднаква служебна власт (както у ирокезите) — в рамките на това устройство се движи цялата история на римската република с всички нейни борби между патриции и плебеи за достъп до длъжностите и подялбата на държавните земи и с това, че в края на краищата патрицианската аристокрация се претапя в новата класа на едрите поземлени и парични магнати, които постепенно поглъщали цялата поземлена собственост на разсипаните от военната служба селяни и обработвали възникналите по този начин граматни селски стопанства с помощта на роби, обезлюдявали Италия и с това отваряли вратите не само на империята, но и на нейните наследници — германските варвари.

VII

РОДЪТ У КЕЛТИТЕ И ГЕРМАНЦИТЕ

Мястото не ни позволява да разглеждаме подробен родовете институции, съществуващи и до днес в повече или по-малко чиста форма у най-различните диви и варварски народи, и техните следи в най-старата история на азиатските културни народи. Едните или другите се срещат навсякъде. Само няколко примера. — Още преди да е бил познат родът, Мак-Ленан, който направил най-големи усилия да го разбере погрешно, доказал неговото съществуване и изобщо правилно го описал у калмиците, черкезите, самоедите и у три индийски народа — варали, магари и мунипури. Неотдавна М. Ковалевски го откри и описа у ишавите, хевсурите, сванетите и други кавказки племена. Тук ще дадем само няколко кратки бележки за съществуването на рода у келтите и германците.

Най-старите запазени келтски закони ни показват рода още в пълен живот; в Ирландия той и до днес живее поне инстинктивно в народното съзнание, след като англичаните насилствено са го разрушили; в Шотландия той бил още в пълен разцвет в средата на миналия век и тук бил унищожен от оръжията, законодателството и съдилищата на англичаните.

Староуелските закони, записани много векове преди английското завоевание — най-късно в единадесетия век, показват още общото обработване на земята от цели села, макар и като рядък остатък от по-предишен общ обичай; всяко семейство имало пет акра за собствено обработване; наред с това един парцел се обработвал общо и добивът се поделял. По аналогия на Ирландия и Шотландия не подлежи на съмнение, че тия селски общини представлявали родове или поделения на родове, дори и ако едно ново изследване на уелските закони, за което ми липсва време (моите извадки са от 1869 год.), не би доказало това пряко. Това, което пряко доказват уелските източници, а с тях и ирландските, е, че в единадесетия

век бракът у келтите по двойки съвсем не е бил още изместен от моногамията. В Уелс бракът ставал неразтрогаем или, по-вярно, чак след седем години съпрузите изгубвали правото да го разтрогнат. Ако не достигали само три нощи до седемте години, съпрузите можели да се разделят. Тогава се състояла подялбата: жената деляла, мъжът избирал своя дял. Мебелите бивали поделяни съгласно известни, твърде хумористични правила. Ако мъжът разтрогвал брака, той трябвало да върне на жената нейната зестра и някои други неща; ако жената е разтрогвала брака, тя получавала по-малко. От децата мъжът получава две, жената — едно и то средното. Ако след развода жената е вземала друг мъж, но първият ѝ мъж отново я повиквал при себе си, тя била длъжна да го последва, ако и да е стъпила вече с *единия* крак на новото съпружеско легло. Но ако двамата са били седем години заедно, те ставали мъж и жена и без бракът да е бил предварително оформен. Девствеността на момичетата преди женитбата съвсем не се спазвала или строго изисквала; отнасящите се до това правила са от крайно фриводен характер и съвсем не отговарят на буржоазния морал. Ако жената изневеряла, мъжът можел да я набие (един от трите случаи, в които това му било позволено, инак той подлежал на наказание), но след това не можел вече да иска друго удовлетворение, защото „за една и съща простъпка може да има или изкупление или отмъщение, но не и двете заедно“. Причините, поради които една жена може да поиска развод, без да губи от своите права при раздялата, били твърде многообразни: лошият дъх на мъжа бил достатъчно основание. Откупът за правото на първата нощ, който трябвало да се плаща на главатаря или краля (*gobt megh*, оттук средновековното име *marcheta*, френски *marquette*), играе голяма роля в законника. Жените имали право на гласуване в народните събрания. Прибавим ли към това, че в Ирландия са засвидетелствувани подобни отношения, че и там също така били много разпространени бракове за определено време и че на жената при раздялата били гарантирани точно установени, големи предимства и дори обезщетение за домашната ѝ длъжност; че там се среща „първа жена“ наред с други жени и че при подялбата на наследство не се прави никаква разлика между брачни и из-

вънбрачни деца — така ние имаме една картина на брака по двойки, в сравнение с която съществуващата в Северна Америка форма на брак изглежда строга — нещо, което за XI век може да ни учудва за един народ, който още във времето на Цезар е живял в групов брак.

Ирландският род (sept, племето се казва clainne, клан) е потвърден и описан не само от старите законници, но и от английските юристи от XVII век, изпратени в Ирландия да превърнат земите на клановете във владение на английския крал. Земята е била до това последно време обща собственост на клана или рода, доколкото тя не е била вече превърната от главатарите в техни частни владения. Когато умираше някой член на рода, значи когато престанело да съществува някое домакинство, старейшината (caput cognationis го наричали английските юристи) предприемал ново разделяне на цялата земя между останалите домакинства. Това разделяне трябва да е ставало изобщо според правила, каквито са били валидни и в Германия. И днес се срещат няколко — а преди четридесет или петдесет години твърде многобройни — селски земи в така наречените Rundale. Селяните, единични арендатори на земята, общо принадлежаща по-рано на рода, заграбена след това от английския завоевател, плащат всеки поотделно арендата за своя парцел, но събират нивите и ливадите на всички парцели заедно, разделят ги според положението и качеството им на „Gewapp“ *, както се казва на Мозел, и дават на всеки дял във всеки Gewapp; блатистата земя и пасбищата се използват общо. Още преди петдесет години от време-навреме, понякога годишно, се предприемало ново разделяне. Картата на землището на такова село [Rundale-Dorf] изглежда точно както картата на една немска кооперирана селска община (Gehöferschaft) на Мозел или в Хохвалд.

Родът продължавал да живее и в „factions“ (партиите). Ирландските селяни се делели често на партии, които почивали привидно на съвсем нелепи и безсмислени различия, съвсем неразбираеми за англичаните и които,

* „Gewapp“ — старогерм. наименование на правилен парцел земя, който от своя страна бивал поделен на еднакви по размер части, разпределяни с жребие между членовете на една община. — *Ред.*

изглежда, нямали друга цел освен обичното тържествено сбиване между партиите. Това е изкуствено съживяване, по-сетнешен ерзац на унищожените родове, в които онаследеният родов инстинкт продължава да се проявява по свой начин. Впрочем, в някои местности членовете на рода още продължават да живеят заедно по старите си места; така, още в 30-те години значително мнозинство жители на графството Монеген имало само четири фамилни имена, т. е. произлязло от четири рода или клана.*

В Шотландия залезът на родския строй датира от потушаването на въстанието в 1745 год. Какъв член от този строй представлява специално шотландският клан — предстои още да се изследва; но че той е такъв, е несъмнено. В романите на Валтер Скот ние виждаме този клан на Висока Шотландия жив пред нас. Той по своята организация и по своя дух е, казва Морган, „прекрасен образец на рода, убедителен пример за господството на родовия живот над членовете на рода... В своите вражди и в своето кръвно отмъщение, в разделянето на областта по кланове, в тяхното общо ползуване от земята, във верността на членовете на клана към главатаря и един към друг, ние намираме появяващите се отново признаци на родовото общество... Произходът се смятал по бащинското право, така че децата на мъжете

* *Към четвъртото издание.* През няколкото дни, които прекарах в Ирландия, отново изпъкна живо в съзнанието ми колко много селяни там още живеят с представите на родовата епоха. Земевладелецът, чийто арендатор е селянинът, е за последния все още един вид вожд на клана, който трябва да управлява земята в интереса на всички, на когото селянинът плаща налог във форма на аренда, но от когото той трябва да получи подкрепа в случай на нужда. Всеки по-заможен човек се смята също така задължен да подкрепя своите по-бедни съседи, щом те изпаднат в нужда. Такава помощ не е милостиня, тя по право се пада на по-бедния, дадена от по-богатия член на рода или от вожд на клана. Ние разбираме жалбите на икономистите и юристите от невъзможността да се втълни на ирландския селянин понятието за съвременната буржоазна собственост; такава собственост, която има само права, но не и задължения, чисто и просто не може да влезе в главата на ирландеца. Но човек разбира също тъй как ирландците, попаднали с такива наивни родови представи в големите английски или американски градове, сред население със съвсем други морални и правови възгледи — как такива ирландци съвършено се объркват там по отношение на морала и правото, загубват всяка опора и се деморализират масово.

оставали в клановете, докато тия на жените преминавали в клановете на своите бащи“. Но че в Шотландия по-рано е господствувало майчинското право, доказва фактът, че в кралското семейство на пиктите, според Беда, наследяването ставало по женска линия. Дори един остатък от пуналуално семейство се е запазил чак до средните векове както у уелците, така и у скотите в правото на първата нощ, от което — доколкото то не е било изкупено — можел да се възползува главатарят на клана или кралят като последен представител на предишните общи мъже по отношение на всяка невеста.

Няма никакво съмнение, че до преселението на народите германците са били организирани в родове. Вероятно само няколко века преди нашата ера те са заели областта между Дунав, Рейн, Висла и северните морета; кимврите и тевтонците са били още в процес на преселване, а свевите са оседнали в постоянни селища едва в Цезарово време. За тях Цезар казва изрично, че са се заселвали на родове и родствени групи (*gentibus cognationibusque*), а в устата на един римлянин от рода на Юлиевци думата *gentibus* има съвсем определено и безспорно значение. Това важело за всички германци; дори заселването в завоюваните римски провинции, изглежда, е ставало по родове. В аламанското народно право се потвърждава, че народът се е заселвал в завоюваната южно от Дунав земя на родове (*genealogiae*); *genealogia* се употребява съвсем в същия смисъл, както по-късно марка или селска община. Неотдавна Ковалевски изказа възгледа, че тези *genealogiae* били големи семейни общини, между които е била разпределена земята и от които едва по-късно се развила селската община. Това ще да важи тогава и за *faqa*, с който израз у бургундите и лангобардите — следователно у едно готско и едно хермионско или горнонемско племе — приблизително, ако не точно, се означава същото както с *genealogia* в аламанския законник. Какво имаме в действителност тук: род или семейна община — трябва да се изследва по-отблизо.

Езиковите паметници не ни дават сигурни указания дали у всички германци е имало един общ израз за род

и ако е имало — какъв е бил той. Етимологично на гръцкия *genos*, на латинския *gens* отговаря готският *kunī*, средногорнонемският *künne* и се употребява в същия смисъл. Към времената на майчинското право ни насочва и това, че името за жена е от същия корен: гръцкия *gune*, славянски *zēna*, готски *qvinō*, староскандинавски *kona*, *kuna*. — У лангобардите и бургундите ние намираме, както бе казано, думата *faga*, която Грим извежда от хипотетичния корен *fisan* — създавам. Аз бих предпочел да отнеса тая дума към по близката *fagan* [*fahren*], пътувам, странствувам, като означение на определена част от странствуващата маса, състояща се, разбира се, само от роднини, едно означение, което през времето на многовековните скитания изпърво на изток, после на запад постепенно се е пренесло и върху родовата общност. По-нататък, готската дума *sibja*, англосаксонската *sib*, старогорнонемската *sipria*, *sipra*, *sipre* [родство]. В староскандинавски се среща само множественото число *sifjar*, роднини; а в единствено число — само като име на богиня — *Sif*. — И най-после се среща още един израз в песента за Хилдебранд, където Хилдебранд пита Хадубранд: „Кой е твоят баща сред мъжете в народа... или от кой род си ти?“ (*eddo huēlihhes snuosles du sīs*). Доколкото е съществувало общо германско име за рода, то ще е гласяло на готски *kunī*; за това говори не само идентичността със съответния израз на родствениите езици, но и обстоятелството, че от него се извежда думата *kuning*, *könig* [крал], която първоначално е означавала старейшина на род или на племе. *Sibja*, *Sipre* [роднини], изглежда, не бива да се взема под внимание, поне в староскандинавски *sifjar* означава не само кръвни роднини, но и сродени, значи обхваща членовете най-малко на *два рода*; и така *sif* не е могло да бъде израз на род.

Както у мексиканците и гърците, така и у германците боевият ред — ескадронът на конницата и клиновидната колона на пехотата — са се построявали по родствени групи; когато Тацит казва: по семейства и родствени групи, този неопределен израз се обяснява с това, че по негово време в Рим родът отдавна престанал да бъде едно живо обединение.

Решаващо е едно място у Тацит, където се казва: майчиният брат гледа на племенника си като на свой син, някои дори смятат кръвната връзка между вуйчо и племенник за още по-света и тясна отколкото тази между баща и син, така че, когато трябва да се дадат заложници, сестриният син се смята по-голяма гаранция отколкото собственият син на оня, когото искат да обвържат. Тук имаме жив пример от организирания според майчинското право — следователно от първоначалния род, и то като нещо, което особено много отличава германците.* Ако членовете на такъв род дадели собствения син в залог на тържествен обет и ако поради нарушение на договора от страна на бащата синът станел жертва, бащата трябвало сам да се справи със случая. Но ако жертвата се окажела сестриният син, в такъв случай бивало накърнено най-свещеното родово право; най-близкият роднина на рода, задължен да защитава момчето или младежа пред всички други, ставал виновен за неговата смърт; или той не е трябвало да го залага, или е трябвало да изпълнява договора. Дори и да нямахме никаква друга следа от родово устройство у германците, само това място щеше да е достатъчно.

Още по-решаващо, защото е с около 800 години покъсно, е едно място от староскандинавската „Песен за залеза на боговете и края на света“, „Völuspá“. В това „Видение на пророчицата“, в което, както доказаха сега Банг и Буге, са преплетени и християнски елементи при

* Произхождащата от времето на майчинското право особено тясна връзка между вуйчо и племенник, която се среща у много народи, гърците познават само в митологията на героичния период. Според Диодор (IV, 34) Мелеагър убива синовете на Тестий — братята на своята майка Алтеа. Последната вижда в това дело толкова неизкупимо престъпление, че тя проклиня убиеца, своя собствен син, и призовава над него смъртта. „Боговете чуха, както се разказва, нейните желання и отнеха живота на Мелеагър.“ Според същия Диодор (IV, 44) аргонаутите, под предводителството на Херакъл, слизат в Тръкия и намират там, че Финий, подстрекаван от своята нова жена, позорно изтезва двамата си сина, родени от неговата отблъснатата съпруга бореада Клеопатра. Но между аргонаутите има и бореади, братя на Клеопатра, следователно майчини братя на изтезаваните. Те веднага се застъпват за своите племенници, освобождават ги и убиват стражата.

описанието на общото израждане и поквара, което предхожда страшната катастрофа, се казва:

Broedhr munu bérjask
munu *systrungar*

ok at bönum verdask,
sifjum spilla

„Братя ще почнат да враждуват и убийци един на друг ще станат, *децата на сестрите* ще разкъсат роднинските връзки.“ *Systrungar* се казва синът на майчината сестра и това, че тия синове отричат взаимното кръвно родство, за поета е още по-голямо престъпление от братоубийството. Това усилване на престъплението се крие в думата *systrungar*, която подчертава роднинството по майчина линия; ако вместо това стоеше *syskina-börn*, деца на братята и сестрите, или *syskina-synir*, синове на братята и сестрите, в такъв случай вторият ред не би означавал усилване по отношение на първия, а едно отслабване по понижаване. И така, дори и във времето на викингите, когато е възникнала „*Völuspá*“, споменът за майчинското право в Скандинавия не е бил още заличен.

Впрочем, във времето на Тацит, поне у по-отблизо познатите на него германци, майчинското право е отстъпило на бащинското право; децата наследявали бащата; където е нямало деца, наследници бивали братята, чичовците и вуйчовците от бащина и майчина страна. Допущането на майчиния брат до наследство е във връзка с току-що упоменатия обичай и доказва също колко младо е било още бащинското право тогава у германците. Следи от майчинско право се намират до късно в средновековието. Изглежда, че тогава още не са се доверявали достатъчно на произхода по баща, особено у крепостните; така, когато някой феодален господар е поисквал от един град да му се върне избягалия крепостен, например в Аугсбург, Базел и Кайзерслаутерн, крепостното състояние на обвиняемия е трябвало да бъде потвърдено под клетва от шест най-близки негови кръвни роднини и то изключително от майчина страна (Mauger, „*Städteverfassung*“ [„Устройство на градовете“], т. I, стр. 381).

Друг остатък от току-що започналото отмиране на майчинското право е неразбираемостта за римлянина уважение на германците към женския пол. Девойки от благородни семейства били смятани за най-обвързващи заложници при договори с германците; мисълта, че тех-

ните жени или дъщери могат да попаднат в плен или робство, е страшна за тях и повече от всичко разпалва смелостта им в боя; те виждат у жената нещо свещено и пророческо, те се вслушват в нейния съвет и при най-важните въпроси, както например Веледа, бруктерската жрица при Липе¹, била душата, която движела цялото въстание на батавите, в което Цивилис начело на германци и белги разклатил цялото римско господство в Галия. В къщи господството на жената изглежда безспорно; тя, старите и децата трябва да извършват наистина цялата работа, а мъжът ходи на лов, пие или лентяйствува. Така казва Тацит; но понеже той не казва кой обработва нивята и определено заявява, че робите давали само даждия, а не отбивали никаква ангария, масата възрастни мъже ще да са вършили навярно малкото работа, която изисквало земеделието.

Формата на брака била, както бе казано по-горе, постепенно приближаващ се към моногамията брак по двойки. Това не е било още строга моногамия, защото се позволявало многоженството за знатните. Изобщо се държало строго на девствеността на момичетата (в противоположност на келтите), а и Тацит говори с особена топлина за ненарушимостта на брачната връзка у германците. Той посочва като основание за развод само изневярата в брака от страна на жената. Но неговото изложение в това отношение страда от непълноти, а и много силна е тенденцията му то да послужи на развратените римляни като огледало на добродетелта. Несъмнено е едно: ако и германците в своите гори да са били такива рицари на добродетелта, достатъчен е бил незначителен досег с външния свят, за да ги принизи до равнището на останалите обикновени европейци; и последната следа от чистотата на нравите е изчезнала всред римския свят много по-бърже, отколкото германският език. Достатъчно е само да прочете човек Григорий Турски. Че в девствените германски гори не е могла да господствува рафинираната развихреност на сладострастието както в Рим, това се разбира от само себе си, тъй че за германците и в това отношение остава достатъчно пре-

¹ Липе [Lippe]: приток на Рейн. Областта на реката Липе била населена към началото на нашата ера от германското племе бруктери.—
Р е д.

димство пред римския свят, без да е нужно да им приписваме в плътските неща въздържаност, каквато никога и никъде не е господствувала у цял един народ.

От родовия строй е произлязло задължението да се наследяват както приятелските връзки на бащата или роднините, така и неприятелските; наследявал се също и откупът, изкупителната глоба, вместо кръвното отмъщение за убийство или наранявания. Този откуп, на който още преди едно поколение се гледало като на специфично германска институция, сега е доказано установен у стоици народи като обща смекчителна форма на произтичащото от родовата уредба кръвно отмъщение. Него, както и задължението за гостоприемство, ние намираме между другото и у американските индианци; описанието как било практикувано гостоприемството според Тацит („Germania“ [„Германия“] гл. 21) е почти до подробности същото, каквото ни дава Морган за своите индианци.

Горещият и безкраен спор за това дали германците на Тацит са поделили окончателно орната земя или не и как трябва да се тълкуват съответните места принадлежи вече на миналото. След като е доказано, че почти у всички народи орната земя се обработвала общо от рода и по-късно от комунистическите семейни общности, каквито Цезар намира още у свевите, и че след това настъпило разделянето на земята между единичните семейства с периодично преразпределение, след като е установено, че това периодично преразпределение на орната земя е запазено на места в Германия дори и до наши дни, безпредметно е да говорим повече по това. Ако германците в 150-те години до Тацит са преминали от общото обработване на земята, което Цезар изрично приписва на свевите (разделена или частна земя почти няма у тях, казва той), към единично обработване с годишно преразпределение на земята, това е наистина в достатъчна степен прогрес; преходът от това стъпало към пълна частна собственост върху земята през тоя къс промеждутък от време и без всяка чужда намеса е чисто и просто невъзможен. И така, аз чета у Тацит само това, което той казва със сухи думи: те разменят (или отново разделят) обработената земя всяка година и пак остава свободна достатъчно обща земя. Това е онова стъпало на зе-

меделие и на присвояването на земята, което точно съответствува на тогавашната родова организация на германците.

Горният последен пасаж оставям непроменен, както е в по-раншните издания. А в това време въпросът взе друг обрат. След като Ковалевски (ср. по-горе стр. 62) доказва широкото, ако и не повсеместно разпространение на патриархалната семейна община като междинна степен между майчинскоправното комунистическо и съвременното изолирано семейство, не се пита вече, както става между Маурер и Вайц, за обща собственост или частна собственост върху земята, а за *формата* на общата собственост. Че във времето на Цезар у свевите е съществувала не само обща собственост, но и общо обработване на земята за обща сметка — в това няма никакво съмнение. Дали стопанската единица е бил родът или семейната община или една намираща се между тях комунистическа роднинска група; или пък дали в зависимост от теренните условия са се срещали и трите тия групи — върху това може да се спори още дълго. Но Ковалевски твърди сега, че описаното от Тацит състояние имало за предпоставка не „марката“, или селското общинно сдружение, а семейната община; тепърва от тази последната се развило много по-късно като последица от нарастването на населението селското общинно сдружение.

Според тоя възглед селищата на германците в земите, заети от тях във времето на римляните, както и в тия, които те по-късно отнемат от римляните, са се състоели не от села, а от големи семейни общини, които обхващали няколко поколения, заемали съответно землище за обработване и се ползували заедно със съседите от запустялата наоколо земя като обща „марка“. Така че мястото у Тацит за сменяване на обработваната земя трябва да се разбира в агрономски смисъл: всяка година общността е разоравала нов парцел, а орната земя от изминалата година е оставала под угар или пък — съвсем да пустее. При рядкото население всякога оставало достатъчно запустяла земя, за да стане безполезен всеки спор за земепризежание. Едва след векове, когато броят на членовете на семейната община нараства толкова много, че общото стопанисване е ставало вече невъзможно при тогавашните

условия на производство, те са се разпаднали; общите досега ниви и ливади бивали поделени по познатия начин между образуващите се вече единични домакинства, изпърво за известно време, по-късно завинаги, докато горите, пасищата и водите са оставали общи.

За Русия тоя ход на развитие изглежда исторически напълно доказан. Що се отнася до Германия и, на второ място, до останалите германски страни, не може да се отрече, че това предположение в много отношения по-добре обяснява източниците и по-леко разрешава трудностите отколкото досегашното, което свежда селската общност чак до времето на Тацит. Най-старите документи, например Codex Laurehamensis [поземлената книга на града Лорх], се обясняват изобщо много по-добре с помощта на семейната община отколкото на селско-общинното сдружение. От друга страна, това обяснение пак открива нови трудности и нови въпроси, които тепърва трябва да се разрешат. Само нови изследвания могат да доведат тук до окончателно решение; впрочем, аз не мога да отрека, че междинната степен на семейната община е твърде вероятна и за Германия, Скандинавия и Англия.

Докато у Цезар германците току-що са преминали отчасти към постоянни местожителства, отчасти още дърели такива, във времето на Тацит те вече имали зад себе си цял век уседнал живот; съответно на това прогресът в производството на средства за живот е несъмнен. Те живеят в къщи от греди; тяхното облекло е още твърде много от горски произход; грубо вълнено наметало, животински кожи, за жените и знатните — ленени долни дрехи. Храната им е мляко, месо, диви плодове и, както прибавя Плиний, овесена каша (и днес още келтска национална храна в Ирландия и Шотландия). Богатството им се състои от добитък; но той е от недобра порода, говедата — дребни, невзрачни, без рога; конете — малки пони и лоши бегачи. Парите се употребявали рядко и малко и то само римски. Злато и сребро те не обработвали и не го ценели, желязото било рядкост и изглежда, поне у племената по Рейн и Дунав, то е било само внасяно, а не добивано от тях. Руническото писмо (подражание на латинските и гръцки букви) било известно само като тайно писмо и се употребявало за религиозни чаро-

действия. Човешки жертви били още обичайни. Накратко, ние имаме тук пред себе си народ, който току-що се е издигнал от средното стъпало на варварството до висшето. Но докато у племената, граничещи непосредствено с римляните, развитието на самостоятелна метална и текстилна индустрия е било възпрепятствувано от улеснения внос на римски индустриални продукти, такава индустрия се развила несъмнено на североизток, край Балтийско море. Намерените в тресавищата на Шлезвиг предмети за въоръжаване — дълъг железен меч, ризница, сребърен шлем и т. н., заедно с римски монети от края на II век — и разпространените от преселението на народите германски метални вещи показват един напълно собствен тип от не по-малко усъвършенствуване, дори и тогава, когато те подражават на първоначално римски сбразци. Преселването в цивилизованата Римска империя слага навсякъде край на тая собствена индустрия освен в Англия. Как тази индустрия се появила и развила навсякъде еднакво показват например бронзовите чапрази; чапразите, намерени в Бургундия, в Румъния, при Азовско море, биха могли да произлизат от същата работилница, както английските и шведските, и са също тъй несъмнено от германски произход.

На горното стъпало на варварството съответствува и общественото устройство. Според Тацит навсякъде съществувал съветът на старейшините (*prinzipes*), който решавал по-маловажни неща, а по важните подготвял за решение в народното събрание; последното съществува на нисшата степен на варварство поне там, където го знаем, у американците, изпърво само за рода, не още за племето или съюза от племена. Старейшините (*prinzipes*) се различават още рязко от военачалниците (*duces*), точно както у ирокезите. Първите живеят още отчасти от почетните дарове в добитък, жито и т. н. от страна на членовете на племето; те, както в Америка, най-много се избират от едно и също семейство; преходът към бащинското право благоприятствува, както в Гърция и Рим, за постепенното превръщане на избираемостта в наследственост, а заедно с това и за създаването на едно знатно семейство във всеки род. Тази стара, така наречена племенна аристокрация загива в по-голямата си част в преселението на народите или наскоро след него. Военачал-

ниците били избирани без оглед на произход, а само според годността им. Те имали малко власт и трябвало да влияят чрез личен пример; истинската дисциплинарна власт във войската Тацит приписва изрично на жреците. Действителната власт принадлежала на народното събрание. Председателствува кралят или племенният старейшина; народът решава — не: чрез роптание, да: чрез акламация и дрънкане на оръжия. Народното събрание е едновременно и съд; тук се поднасяли жалби и се вземали съдебни решения по тях, тук се произнасяли смъртните присъди и то само за страхливост, народна измяна и извратено сладострастие. Също така и в родовете и другите поделения съди целият колектив от членовете под председателството на старейшината, който, както във всеки германски първоначален съд, може само да ръководи разискванията и да поставя въпроси; съдия у германците е бил открай време и навсякъде целият колектив.

Съюзи от племена са се образували от времето на Цезар; у някои от тях е имало вече крале; върховният пълководец, както у гърците и римляните, вече се стремил към тираническа власт и понякога я достигал. Такива щастливи узурпатори в никой случай не били неограничени владетели; но те почвали вече да ломят веригите на родовия строй. Докато иначе освободените роби са заемали подчинено положение, защото не могли да принадлежат към никой род, такива фаворити при новите крале често стигали до висок ранг, богатство и почести. Същото ставало и след завоюването на Римската империя с пълководците, станали сега крале на големи страни. У франките кралските роби и пуснатите на свобода ивреи голяма роля най-напред при двора, а след това и в държавата; новите благородници произхождат в по-голямата си част от тях.

Една институция благоприятствувала за появата на кралската власт — дружините. Ние видяхме още у американските червенокожи как наред с родовата организация се образуват на самостоятелна нога частни сдружения за водене на война. Тези частни сдружения у германците станали вече постоянни съюзи. Военачалникът, който вече си е спечелил име, събирал около себе си отред от жадни за плячка млади хора, задължени към

него с вяжност, както и той към тях. Водачът ги издържал и възнаграждавал, подреждал ги иерархически; един отред телохранители и готова за бой войска служили за по-малки походи, един готов офицерски кадър— за по-големи. Колкото и слаби да са били тия дружини и колкото и слаби да се оказват, например по-късно при Одоакър в Италия, все пак те са образували зародиша на упадъка на старата народна свобода и се утвърждавали като такива през и след преселението на народите. Защото, първо, те благоприятствували за появата на кралската власт. А, второ, те могли, както забелязва още Тацит, да бъдат запазени единни само чрез постоянни войни и грабежнически набегни. Грабежът станал цел. Ако предводителят на дружината нямал какво да прави наблизо, той потеглял със своя отред към други народи, у които имало война и изгледи за плячка; спомагателните германски войски, които се биели на големи маси под римско знаме дори против германци, били съставени отчасти от такива дружини. Системата на военно наемничество, позорът и проклятието на германците бил тук вече налице в своята първична форма. След завоюването на Римската империя тия кралски дружини, заедно с несвободните и с римската придворна прислуга, образували втората главна съставна част на по-късната аристокрация.

И така, обединените в народи германски племена имат изобщо същото устройство, каквото имали гърците от героичната епоха и римляните от епохата на така наречените крале: народно събрание, съвет на родовите старейшини, военачалник, който вече се стреми към действителна кралска власт. Това било най-съвършената организация, която родовият строй изобщо можал да създаде; това било образцовото устройство на висшата степен на варварството. Ако обществото прекрещавало границите, в които това устройство е бивало задоволително, настъпвал е краят на родовия строй; той бивал разрушаван, на неговото място се появявала държавата.

VIII

ОБРАЗУВАНЕТО НА ДЪРЖАВА У ГЕРМАНЦИТЕ

Според Тацит германците били доста многоброен народ. Приблизителна представа за числеността на отделните германски народи ни дава Цезар; той изчислява броя на появилите се на левия бряг на Рейн узипети и тенктери на 180,000 души, включително жените и децата. Значи около 100,000 на отделен народ*, значително повече от колкото например всички ирокези във времето на своя разцвет, когато те, не повече от 20,000 души, са станали ужасът на цялата страна — от Великите езера до Охайо и Потомак. Такъв отделен народ заема на картата — ако се опитаме да групираме добре познатите ни по разказите народи, заселили се близо до Рейн — средно приблизителното пространство на един пруски административен окръг, т. е. около 10,000 квадратни километра или 182 географски квадратни миля. Но *Germania Magna* [Велика Германия] на римляните, чак до Висла, обхваща кръгло 500,000 квадратни километра. При средна численост за всеки отделен народ от 100,000 общият брой на населението за *Germania Magna* ще е достигал до пет милиона. За една варварска група народи — значителен брой; за нашите условия — 10 души на квадратен километър или 550 на географска квадратна миля — крайно незначително. Но с това съвсем не се изчерпва броят на живеещите тогава германци. Ние знаем, че по дължината на Карпатите, чак до устието на Дунав, са живеели германски народи от готско племе, бастарни, певкини и други, толкова многобройни, че Плиний съставя от тях петото главно племе на германците и че те, които

* Приетата тук цифра се потвърждава от едно място у Диодор върху галските келти: „В Галия живеят много народности с нееднаква численост. Най-многобройните достигат приблизително до 200,000; най-малобройните — до 50,000“ (*Diodorus Siculus*, V, 25). Значи средно по 125,000; за галските единични народи, при по-високото им стъпало на развитие, трябва безусловно да приемем, че са били по-многобройни от германските.

се явяват още 180 години преди нашата ера като наемници при македонския цар Персей, още през първите години от царуването на Август проникнали чак до местностите на Одрин. Ако ги сметнем само на един милион, имаме като вероятен брой на германците в началото на нашето летоброение най-малко шест милиона.

След заселването си в Германия населението трябва да се е увеличавало с възрастваща бързина; само горепоменатият индустриален прогрес би бил достатъчен, за да докаже това. Находките в шлезвигските тресавища според намерените там римски монети са от третия век. Така, към това време при Балтийско море е имало развита метална и текстилна индустрия, оживени съобщения с Римската империя и известен лукс у по-богатите. — Всичко това са доказателства за по-голяма гъстота на населението. Но около това време започва и общата нападателна война на германците по цялата линия на Рейн, на граничния римски вал и Дунав, от Северно немско чак до Черно море — пряко доказателство за все повече увеличаващия се, стремящ се към разширение на границите брой на населението. Триста години е продължавала борбата, през време на която всички главни племена от готските народи (с изключение на скандинавските готи и бургундите) потеглили на югоизток и образували лявото крило на голямата нападателна линия, в центъра на която горногерманците (херминоните) проникнали до Горни Дунав, а в нейното дясно крило — истевоните, сега наречени франки — до Рейн; на ингевоните се пада завладяването на Британия. В края на петия век Римската империя — обезсилена, обезкръвена и безпомощна — бе открита за нахлуващите германци.

По-горе ние стояхме до люлката на античната гръцка и римска цивилизация. Тук стоим до нейния саркофаг. Над всички страни на средиземноморския басейн е минало нивелиращото ренде на римското световно господство и това — векове наред. Където гръцкият език не е оказвал съпротива, всички национални езици е трябвало да отстъпят пред един развален латински език; нямало национални различия, нямало вече гали, ибери, лигури, норичи, те всички са станали римляни. Римското управление и римското право са разложили навсякъде старите родови съюзи и заедно с това — и последния остатък от

местна и национална самостоятелност. Новоизпеченото римско гражданство не дало нищо в замяна; то не изразявало никаква националност, а само липса на националност. Елементите на нови нации били навсякъде налице; латинските диалекти на различните провинции се отдалечавали все повече и повече един от друг; естествените граници, които направили по-рано самостоятелни области от Италия, Галия, Испания, Африка, съществували още и ставали все повече осезаеми. Но никъде не била налице силата, която да обособи тия елементи в нови нации. Никъде нямало още и следа от способност към развитие, от съпротивителна сила, а за творческа способност — и да не говорим. Грамадната човешка маса на грамадната област имала само една връзка, която я обединявала: римската държава, а последната е станала с течение на времето нейн най-лош враг и потисник. Провинциите унищожили Рим; сам Рим станал провинциален град като другите — привилегирован, но вече не господстващ, не вече център на световна империя, не дори и седалище на императори и техни наместници, които живеели вече в Цариград, Трир, Милано. Римската държава е станала гигантска, сложна машина изключително за изсмукване на поданиците. Данъци, държавни повинности и давнини от всякъкъв вид тласкали масата на населението към все по-голямо обедняване, потисничеството се увеличавало до непоносимост чрез изнудванията на наместниците, събирачите на данъци, войниците. Римската държава със своето световно господство е стигнала дотам, че тя основавала своето право на съществуване върху запазването на реда вътре и защитата от варварите навън. Но нейният ред бил по-лош от най-страшното безредие и варварите, срещу които тя се показвала, че пази гражданите, били очаквани от последните като спасители.

Състоянието на обществото не било по-малко отчаяно. Още от последните времена на републиката римското господство се основавало върху безогледна експлоатация на завоюваните провинции; империята не премахнала тази експлоатация, а, напротив, тя я узаконила. Колкото повече западала империята, толкова повече се увеличавали данъците и повинностите, толкова чиновниците по-безсрамно грабели и изсмуквали. Търговията и

индустрията никога не са били занятие на римляните, господстващи над народите; само в лихварството те са превъзхождали всичко, каквото е било преди тях и след тях. Каквото е било заварено и запазено от търговията, е загинало от изнудвачеството на чиновниците; каквото още се крепяло, спадало към източната, гръцката част на империята, което излиза извън рамките на нашето разглеждане. Всеобщо обедняване, упадък на съобщенията, на занаятите, на изкуството, намаляване на населението, западане на градовете, възвръщане на земеделието към по-нисша степен — това е крайният резултат на римското световно господство.

Земеделието, решаващият отрасъл на производството в целия стар свят, отново ставало сега повече решаващо, отколкото кога и да е. Огромните комплекси земевладения (латифундии) в Италия, обхващащи от края на републиката цялата област, бивали използвани по два начина: или като пасища за добитък, където населението било заместено с овце и волове, чийто надзор изисквал малък брой роби, или като вили, където с маса роби се занимавали в голям размер с градинарство, отчасти за лукса на собственика, отчасти за пласмент на градските пазари. Големите пасища са се запазили и дори още повече се разширили; именията-вилли и тяхното градинарство западнали с обедняването на притежателите им и с упадъка на градовете. Основаното на робски труд стопанство на латифундиите не се рентирило повече; но тогава то било единствено възможната форма на едро земеделие. Дребното земеделие става отново единствено доходната форма. Вилите бивали една след друга раздробявани на малки парцели и раздавани на наследствени арендатори или *partiarii*, които плащали известна сума, т. е. били повече управители отколкото арендатори, които получавали за своя труд шестата или дори само деветата част от годишния продукт. Но тия малки парцели земя се раздавали предимно на т. н. колони, които плащали за това определена годишна сума, бивали закрепявани за земята и можели да бъдат продавани заедно със своя парцел; те наистина не били роби, но не и свободни, не можели да встъпват в брак със свободни и на техните бракове се гледало не като на напълно валидни бракове, а като на браковете на робите — като на просто полово

съжителство (contubernium). Те били предтечите на средновековните крепостни селяни.

Античното робство надживяло себе си. Нито на село в едрото земеделие, нито в градските мануфактури то не давало вече доход, който си струвал усилията — пазарът за неговите продукти изчезнал. Но при дребното земеделие и дребния занаят, до които е спаднало грамадното производство от времето на разцвета на империята, нямало място за многобройни роби. Само за робите, обслужващи домакинствата и лукса на богатите, имало още място в обществото. Но отмиращото робство все още било достатъчно основание, за да накара всеки производителен труд да се проявява като робска дейност, недостойна за свободните римляни — а такива били сега всички. На това се дължи, от една страна, растящият брой на освобождаването на излишни, станали товар роби, а от друга — тук увеличаването на колоните, там на лумпенизираните свободни (подобни на poor whites [бели бедняци], на бившите робовладелски щати на Америка). Християнството няма никаква вина за постепенното отмиране на античното робство. Векове наред то е живяло с робството в Римската империя, а по-късно никога не е попречило на християните да търгуват с роби — нито на германците на Север, нито на венецианците в Средиземно море, нито на по-късната търговия с негри^{*}. Робството престава да се рентира. затова — и отмира. Но отмиращото робство оставило своето отровно жило в презирането на производителния труд на свободните. Тук била безизходната задънена улица, в която попаднал римският свят: робството било икономически невъзможно, трудът на свободните бил морално презрян. Първото не можело вече да съществува, вторият не можел още да стане основна форма на общественото производство. Единственото, което можело да помогне тук—било една цялостна революция.

Положението в провинциите не било по-добро. Най-много сведения ние имаме за Галия. Наред с колоните тук имало и свободни дребни селски стопани. За да се осигури

* Според епископ Лиутпранд Кремонски през X век във Вердюн, значи в Свещената германска империя, главен индустриален отрасъл била фабрикацията на евнуси, които бивали експортирани с голяма печалба в Испания за харемите на маврите.

гурят от насилията на чиновници, съдии и лихвари, колоните често прибягвали до защитата, патронажа на някое властно лице; и това правели не само единични лица а цели общини, тъй че императорите в четвъртия век много пъти издавали забрани срещу това. Но какво помагало то на дирещите защита? Патронът им поставял условието да прехвърлят върху него собствеността на своите парцели земя, срещу което той им осигурявал жизненото ѝ използване — една уловка, която светата църква добре си забелязва и през IX и X век усърдно ѝ подражава за разширяване на царството божие и на своите собствени земевладения. Наистина тогава, към 475 год., епископ Салвиан Марсилски, вече възмутен от такъв грабеж, въстава и разказва, че гнетът на римските чиновници и едри земевладелци е станал толкова непоносим, че много „римляни“ бягали във вече завзетите от варварите области и че заселилите се там римски граждани не се боели повече от нищо друго освен от попадане пак под римско господство. Че тогава родители често продавали поради бедност децата си в робство — доказва един издаден против това закон.

За това, че германските варвари освобождавали римляните от собствената им държава — те вземали от тях две трети от всичката им земя и я разделяли помежду си. Дялбата ставала според родовия ред; при сравнително незначителния брой на завоевателите големи ивици земя оставали неподелени, отчасти владение на целия народ, отчасти на отделните племена и родове. Във всеки род нивите и ливадите се раздавали по жребие на еднакви части между отделните домакинства. Ние не знаем дали в това време са ставали периодични преразделяния, но във всеки случай те скоро се преустановили в римските провинции и единичните дялове станали отчуждаема частна собственост — алод. Горите и пасищата оставали неподелени, за общо ползуване; това ползуване, както и начинът на обработването на поделените нивя, се уреждало по стар обичай и по решение на всички заедно. Колкото по-дълго е живеел родът в своето село и колкото повече постепенно са се сливали германци и римляни, толкова повече родственият характер на връзката отстъпвал пред териториалния; родът изчезвал всред селско-общинното сдружение, в което, впрочем, още доста често

се забелязвали следите от роднинския произход на членовете му. По тоя начин тук, поне в страните, където общинното сдружение се запазило — Северна Франция, Англия, Германия и Скандинавия, — организацията по родове незабелязано преминавала в организация по територия и с това добивала способността да се приспособява към държавата. Но тя все още съхранявала самораслия демократичен характер, който отличавал целия родосъстав, и по тоя начин запазвала, дори и в налсженото и покъсно израждане, част от родовото устройство, а заедно с това и едно оръжие в ръцете на потиснатите, доживяло чак до най-ново време.

Ако по тоя начин кръвната връзка в рода скоро е загубвала значение, причината за това е била, че и в племето, и в целия народ неговите органи се израждали вследствие на завсеваниято. Ние знаем, че господството над покорени е несъвместимо с родовото устройство. Тук виждаме това в голям мащаб. Германските народи, господари на римските провинции, трябвало да организират това свое завоевание. Но масите на римляните не са могли нито да бъдат вметени в родовите организации, нито да бъдат овладени чрез последните. Начело на органите на местното римско управление, продължаващи отначало да съществуват в по-голямата си част, трябвало вместо римската държава да се постави някакъв заместителен орган, а той можел да бъде само друга държава. По такъв начин органите на родовото устройство трябвало да се превърнат в държавни органи и това, съответно на тогавашните обстоятелства, трябвало да стане много бързо. Но най-близкият представител на народа-завоевател бил военачалникът. Вътрешното и външно осигуряване на завоюваната област изисквало засилването на нейната власт. Настъпил моментът за превръщането на властта на военачалника в кралска власт: и това превръщане се извършило.

Да вземем Франкската държава. Тук на победоносния народ на салическите франки се падало пълното овладяване не само на обширните римски държавни домени, но и на всички доста големи пространства земи, които че са били разделени между по-големите или по-малки областни или селскообщинни сдружения — именно на всички по-големи комплекси гори. Първата работа, която извършва

франкският крал, превърнал се от прост върховен военачалник в действителен владетелен княз, е да превърне тая народна собственост в кралско владение, да го открадне от народа и да го раздаде на своята дружина като дар или като пожизнено владение. Тая дружина — първоначално неговите лични бойни сподвижници и останалите нисши началници във войската — се засилила скоро не само чрез римляни, т. е. романизувани гали, които скоро му станали необходими със своето умение да пишат, със своето образование, със своето познаване на романския народен език и латинския писмен език, както и на местното право, но и чрез роби, крепостни и пуснати на свобода, които съставляли неговия придворен щат и от които той избирал своите любимци. На всички тях отначало били кай често подарявани части от народната земя, а по-късно — давани на ползуване във форма на бенефиции, отначало най-вече за времето, докогато е жив кралят, и по тоя начин за сметка на народа била създадена основата на нова аристокрация.

Но това не било достатъчно. Обширно разпространената се държава не можела да се управлява със средствата на старото родово устройство; съветът на старейшините, ако не бил отдавна изчезнал, не би могъл да се събира и скоро бил заместен от постоянното обкръжение на краля; старото народно събрание продължавало да съществува привидно, но и то ставало също тъй все повече и повече престо събрание на нисшите началници на войската и на новопоявяващите се благородници. Свободните, владеещи земя селяни — масата на франкския народ — поради вечните граждански и завоевателни войни, особено във времето на Карл Велики, били съвсем изтощени и разорени, както по-рано римските селяни през последните времена на републиката. Те, които първоначално са образували цялата войска, а след завоюването на франкската земя — нейното ядро, в началото на деветия век били така обеднели, че едва всеки пети човек е могъл да потегли на поход. На мястото на свикана направо от краля войска от свободни селяни се появила войска, съставена от служителите на новосъздадените благородници, между тях и зависими селяни, потомците на ония, които по-рано не знаели друг господар освен краля, а още по-рано — никакъв господар, дори не и крал. При наследниците на

Карл се довършило разорението на франкското селско съсловие чрез вътрешни войни, чрез слабост на кралската власт и съответни посегателства на благородниците, към които се прибавяли сега и назначените от Карл и стремящи се към наследственост на длъжността си областни графове, а накрай — и от нападенията на норманите. Петдесет години след смъртта на Карл Велики държавата на франките, неспособна за съпротива, лежала в нозете на норманите също тъй, както четиристотин години по-рано — Римската империя в нозете на франките.

И не само външното безсилие, но и вътрешният обществен порядък, или по-добре — вътрешният обществен безпорядък, бил почти все същият. Свободните франкски селяни били поставени в такова положение, в каквото били техните предтечи — римските колони. Разорени от войните и грабежите, те трябвало да се поставят под покровителството на нововъзникналите благородници или на църквата, защото кралската власт била много слаба, за да ги защитава; но те скъпо трябвало да изкупват това покровителство. Както по-рано галските селяни, сега и те трябвало да прехвърлят собствеността върху своя парцел земя на господаря-покровител и, обратно, да я получават от него в аренда под различни именяващи се форми, но винаги само срещу отбиване на повинности и даждия; поставени в тази форма на зависимост, те малко по малко загубвали личната си свобода; след няколко поколения те били вече в по-голямата си част крепостни селяни. Колко бързо пропадало свободното селско съсловие показва книгата на Ирминон за поземлените владения на абатството на Сен Жермен де Пре, тогава край Париж, а сега в него. В обширните, пръснати по цялата околност земевладения на това абатство са се намирали тогава, още когато бил жив Карл Велики, 2788 домакинства, почти изключително на франки с германски имена. Между тях 2080 колони, 35 лити, 220 роби и само 8 свободни полуимотни. Практиката, която Салвиан обявява за безбожна — господарят-покровител да принуждава селянина да му прехвърля земята си в собственост и да му я връща само за пожизнено ползуване, сега навсякъде се практикувала от църквата по отношение на селяните. Принудителните повинности, които се прилагат сега все повече и повече, имали за свой образец както рим-

ските ангари, принудителния труд за държавата, така и повинността на членовете на германската марка [селска община] за строеж на мостове и пътища и за други обществени цели. Значи наглед масата на населението след четиристотин години отново се върнала пак там, откъдето е започнала.

Но това доказва само две неща: първо, че общественото разчленение и разпределението на собствеността в залязващата Римска империя са съответствували напълно на тогавашната степен на производството в земеделието и индустрията, следователно то е било неизбежно; и, второ, че степента на производството през следващите четиристотин години не се е съществено понизила, нито повишила, следователно със същата необходимост отново е създавала същото разпределение на собствеността и същите класи на населението. В последните столетия на Римската империя градът е загубил своето предишно господство над селото и в първите столетия на германското господство той повече не го придобил. Това има за предпоставка една ниска степен на развитие както на земеделието, така и на индустрията. Цялото това положение по необходимост създава господстващи едри земевладелци и зависими дребни селски стопани. Колко малко е било възможно да се обнови такова общество, от една страна — римското латифундийно стопанство с роби, от друга — по-новото едро земеделие с принудителна повинност, доказват огромните, но почти безследно преминалите експерименти на Карл Велики с прочутите императорски вили. Те били продължени само от манастирите и били плодотворни само за тях; но манастирите били аномални обществени организми, основани на безбрачието; те можели да създадат нещо изключително, но тъкмо затова трябвало да си останат изключения.

И все пак през тия четиристотин години човек е отишъл по-напред. Ако и да намираме в края почти същите главни класи както в началото, то хората, които съставяли тия класи, са станали други. Изчезнало античното робство, изчезнали са лумпенизираните свободни бедняци, които презирали труда като робски. Между римския колон и новия крепостен селянин е стоял свободният франкски селянин. „Безполезният сломен и напразната борба“ на разпадащия се римски свят били

мъртви и погребани. Обществените класи на деветия век са се създали не в тинята на залязваща цивилизация, а в родилните мъки на нова цивилизация. Новото поколение, господари и слуги, било поколение от мъже в сравнение с неговите римски предшественици. Отношението между могъщи земевладетели и служещи селяни, което е било за последните безизходната форма на залез на античния свят, сега било за първите изходна точка за ново развитие. И друго, колкото и безплодни да изглеждат тия четиристотин години, те оставят *един* велик резултат след себе си: съвременните националности, новото оформяване и структура на западноевропейското човечество за бъдещата история. Германците действително отново са съживили Европа и затова разложението на държавите в германския период не е завършило с норманско-сарацинско иго, а с по-нататъшното развитие на бенефициите и на командацията (Kommandation [покровителство]) във феодализъм и с такова грамадно нарастване на населението, че силното кръвопускане на кръстоносните походи било понасяно без вреда, дори и двеста години след това.

Но какво е било това тайнствено вълшебно средство, с което германците са вдъхнали нова жизнена сила на стмираща Европа? Било ли е това някаква вродена на германското племе чудотворна сила, както съчинява нашата шовинистична историография? Съвсем не. Германците, особено тогава, били високо надарено арийско племе, което при това се намирало в стадий на пълно жизнено развитие. Но не техните специфични национални качества подмладили Европа, а просто — тяхното варварство, техният родов строй.

Тяхната лична способност и храброст, тяхното свободлюбие и демократичният инстинкт, който във всички обществени дела виждал свое собствено дело, накратко, всички тия качества, които е загубил римлянинът и които единствено са били в състояние да образуват нови държави от тинята на римския свят и да създадат нови националности — какво друго са били те, освен характерните черти на варварина от висшето стъпало, плодове на неговия родов строй?

Ако те преобразували античната форма на моногамията, ако смекчавали господството на мъжете в семей-

ството, ако давали на жената по-високо положение от това, което е познавал някога класическият свят — какво ги правело способни да извършат всичко това, ако не тяхното варварство, техните родови навици, тяхното още живо наследство от времето на майчинското право?

Ако те, поне в три от най-важните страни — Германия, Северна Франция и Англия, — са спасявали и внасяли във феодалната държава малко от истинския родов строй във форма на селски общинни сдружения и с това са дали на потиснатата класа, на селяните, дори и при най-тежкото средновековно крепостничество, локална сплотеност и някакво средство за съпротива, каквито не намират готови нито античните роби, нито съвременните пролетарии — на какво се дължи това, ако не на тяхното варварство, на техния изключително варварски начин на заселване по родове?

И най-после, ако те са могли да доразвият и да издигнат до изключителност практикуваната вече в родината им по-мека форма на подчиненост, в която все повече и повече преминавало робството и в Римската империя; форма, която, както изтъкна за пръв път Фурие, дава на потиснатите средството за постепенно освобождаване *като класа* (*fournit aux cultivateurs des moyens d'affranchissement collectif et progressif*) — форма, която поради това стои високо над робството, при която само е възможно незабавното и без преходно състояние освобождение на отделния човек (премахване на робството чрез победоносен бунт древността не познава) — докато в действителност крепостните селяни на средновековието постепенно са провеждали освобождаването си като класа — на кого имаме да благодарим за това, ако не на тяхното варварство, по силата на което те не достигнали нито до напълно развитото робство, нито до античното трудово робство, нито до ориенталското домашно робство?

Всичко жизнено и животворно, каквото насаждали германците в римския свят, е варварство. И действително, само варварите са способни да обновят един свят, разяждан от умираща цивилизация. И най-висшата степен на варварството, до която и в която германците се издигат преди преселението на народите, била тъкмо най-благоприятната за този процес. Това обяснява всичко.

IX

ВАРВАРСТВО И ЦИВИЛИЗАЦИЯ

Ние проследихме разлагането на родовия строй по трите големи единични примера — на гърците, римляните и германците. Да изследваме накрай общите икономически условия, които вече подравяли родовата организация на обществото на висшето стъпало на варварството и напълно я премахнали с появата на цивилизацията. Тук ще ни бъде необходим както Марксовият „Капитал“, така и Моргановата книга.

Възникнал на средното стъпало на дивачеството, продължил развитието си на висшето му стъпало, родът достига, доколкото нашите източници ни позволяват да съдим за това, своя разцвет на нисшата степен на варварството. С тая степен на развитие започваме и ние.

Тук, където трябва да ни служат като пример американските червенокожи, ние намираме родовия строй напълно развит. Едно племе се е разчленило на няколко, най-често на два рода; всеки от тия първоначални родове се разпада с нарастващия брой на населението на няколко родове-дъщери, по отношение на които родът-майка се явява като фратрия; самото племе се разделя на няколко племена, във всяко от които ние откриваме в повечето случаи старите родове; един съюз свързва поне в отделни случаи роднинските племена. Тази проста организация напълно задоволява обществените условия, от които тя е произлязла. Тя не е нищо друго освен тяхна собствена, саморасла групировка, тя е в състояние да изглажда всички конфликти, които могат да произлязат в рамките на така организираното общество. Външните конфликти изглажда войната; тя може да свърши с унищожението на племето, но не и с неговото подчинение. Величието, но и ограничеността на родовия строй се състои в това, че в него няма място за господство и подчинение. Вътре в него няма още никаква разлика между права и задължения; въпросът дали участието в обществените работи, в кръвното отмъщение и неговото изкупване е

право или дълг не съществува за индианеца; той би му се сторил тъй абсурден, както тоя дали яденето, спането, ловът са право или дълг. Също така не може да става разцепление на племето и на рода в различни класи. И това ни води до изследване на икономическата основа на това състояние.

Населението е извънредно рядко; то е съгъстено само в местожителството на племето, около което в широк кръг се простира преди всичко ловната зона, след това неутралната защитна гора, която го отделя от други племена. Разделението на труда е станало по чисто самобитен път; то съществува само между двата пола. Мъжът води войната, отива на лов за дивеч и риба, доставя суровия материал за храната и нужните за това сечива. Жената се грижи за къщата и приготвянето на храната и облеклото, готви, тъче, шие. Всеки от двамата е господар в своята област: мъжът в гората, жената в къщи. Всеки е собственик на приготвяните и употребяваните от него сечива; мъжът на оръжията, на съоръженията за лов на дивеч и риба, жената на покъщината. Домакинството е комунистическо за няколко, често за много семейства.* Каквото е общо направено и използвано — то е обща собственост: къщата, градината, лодката. Тук и само тук е още в сила измислената от юристите и икономистите на цивилизованото общество „придобита със собствен труд собственост“, последното лъжливо правно основание, на което се опира днешната капиталистическа собственост.

Но хората не останали навсякъде на това стъпало на развитие. В Азия те намерили животни, които можели да се опитомяват и, опитомени — да се развъждат. Дивата биволица трябвало да се придобива чрез лов; опитомената давала годишно едно малаче, а отгоре на всичко — и мляко. Няколко от най-напредналите племена — арийци, семити, може би вече и туранци — превърнали в свой главен отрасъл на труда изпърво опитомяването, а покъсно само развъждането и отглеждането на добитък. Пастирските племена се отделили от останалата маса на

Особено на северозападния бряг на Америка — виж Банкрофт. У [племето] хайда на остров Кралица Шарлота има домакинства със 700 души под една стряха. У нуткайците цели племена живеели в една стряха.

варварите: първото значително обществено разделение на труда. Пастирските племена произвеждали не само повече средства за живот отколкото останалите варвари, но тези средства за живот са били други. Те имали в сравнение с последните не само мляко, млечни продукти и месо в големи количества, но и кожи, вълна, козина и увеличаващите се заедно с масата на суровия материал преди и тъкани. С това за пръв път е станала възможна редовната размяна. На по-раншните стъпала на развитие могли да стават само случайни размени особената сръчност в изготвянето на оръжия и сечива може да доведе до преходно разделение на труда. Така например, намерени са на много места останки от работилници за каменни сечива от по-късния каменен период; майсторите, които усъвършенствували тук своята сръчност, работели вероятно за сметка на всички, както работят и до днес постоянните занаятчии на индуската родова общинна формация. На това стъпало на развитие в никой случай не било възможно да възникне друга размяна, освен тази в рамките на племето, но и тя си оставала изключително явление. Тук, напротив, след обособяването на пастирските племена ние намираме готови всички условия за размяна между членовете на различни племена, за нейното развитие и укрепване като редовна институция. Размяната ставала първоначално между племената, чрез техните родови старейшини, но когато сталата почнали да преминават в единична собственост, размяната между отделни лица надделявала все повече и повече и най-после тя станала единствена форма. Но главният артикуд, който пастирските племена давали на своите съседи в размяната, бил добитъкът; добитъкът ставал оная стока, в която се оценявали всички други стоки и която се вземала навсякъде с удоволствие в размяна срещу последните — накратко, добитъкът придобивал функцията на пари и още на тая степен на развитие играл ролята на пари. С такава необходимост и бързина се развивала нуждата от парична стока още от самото начало на стоковата размяна.

Градинарството, вероятно чуждо на азиатските варвари от нисшето стъпало, се е появило у тях най-късно на средната степен като предтеча на земеделието. Климатът на Туранската висока равнина не допуска пастирски живот без запаси от фураж за дългата и сурова

зима: значи фуражна и зърнена култура тук били необходимо условие. Същото важи и за степите на север от Черно море. Но ако най-напред зърнените храни са се добивали за добитъка, те скоро станали и храна за човека. Обработената земя оставала още собственост на племето, предавана за използване най-напред на рода, по-късно от последния на задругите, а най-после на отделните лица; те можели да имат върху нея известни права на владение, но нищо повече.

От индустриалните придобивки на тая степен особено важни са две. Първата е стъкачният стан, втората е топенето на металните руди и обработката на металите. Медта и калаят и съставеният от тях бронз били най-важните; бронзът давал годни сечива и оръжия, но не можел да измести каменните сечива; това можело да извърши само желязото, но хората още не умеели да добиват желязо. Златото и среброто почвали да се употребяват като украшения и накити и имали вероятно много по-висока стойност от медта и бронза.

Увеличаването на производството във всички отрасли — скотовъдство, земеделие, домашни ръчни занаяти — давало на човешката работна сила способността да произвежда повече продукти отколкото били необходими за нейната издръжка. То увеличавало едновременно и всекидневното количество труд, което се падало на всеки член на рода, на семейната община или на отделното семейство. Ставало желателно вмъкването на нови работни сили. Войната ги доставяла: военнопленниците бивали превръщани в роби. Обстоятелството, че първото значително обществено разделение на труда е увеличавало производителността на труда, значи и на богатството, и че е разширявало полето на производството при съвкупността на дадените исторически условия, е довело с необходимост след себе си и робството. От първото значително обществено разделение на труда възникнало първото значително разделение на обществото на две класи: господари и роби, експлоататори и експлоатирани.

Как и кога са преминали стадата от общо владение на племето или на рода в собственост на отделните глави на семействата — върху това ние досега не знаем нищо. Но по съществуването трябва да е станало на това стъпало на развитие. Обаче със стадата и другите нови богатства

се извършва революция в семейството. Припечелването е било всякога дело на мъжа, а средствата за припечелването са били произвеждани от него и са били негова собственост. Стадата били нови средства за припечелване, а тяхното първоначално опитомяване и по-по-слешно отглеждане е негово дело. Затова на него принадлежал добитъкът, на него принадлежали и разменените срещу добитък стоки и роби. Целият превес, който давал сега трудът за припечелване, се паднал на мъжа: жената се ползувала заедно с мъжа от него, но нямала дял в собствеността. „Дивият“ воин и ловец се задоволявал с второ място в къщи след жената; „по-кроткият“ пастир, гордеейки се със своето богатство, се добрал до първо място, а жената отстъпила на второ място. И тя не можела да се оплаква. Разделението на труда в семейството регулирвало разпределението на собствеността между мъжа и жената; то си оставало същото и при все това превърщало досегашните домашни отношения с главата надолу само защото разделението на труда във семейството е станало друго. Същата причина, която осигурявала на жената по-раншното ѝ господство в къщи — ограничаването ѝ с домашната работа, — същата причина осигурявала сега господството на мъжа в къщи — домашната работа на жената сега изгубвала своето значение в сравнение с труда на мъжа за припечелване; последният бил всичко, а жената — незначителна прибавка. Още тук проличава, че освобождаването на жената, нейното приравняване с мъжа е и остава една невъзможност, докато жената е изключена от обществения производителен труд и ограничена с частния домашен труд. Освобождаването на жената ще стане възможно тогава, когато тя ще може да участва в голям обществен масщаб в производството и когато домашната работа ще я ангажира само до незначителна степен. И това става възможно едва сега чрез съвременната едра индустрия, която не само допуска женския труд в големи размери, но и формено го изисква и се стреми да превърне и частната домашна работа в обществена индустрия.

С фактическото господство на мъжа в къщи падат последните прегради на неговото самовластие. Това самовластие се потвърждавало и увековечавало чрез отпадането на майчинското право, въвеждането на бащинското

право, постепенния преход на брака по двойки в моногамия. Но с това се появила нуждата в стария родо-строй: отделното семейство ставало сила и се повдигало застрашително срещу рода.

Следващата крачка ни води към висшата степен на варварството, периода, в който всички културни народи преживяват своята героична епоха: времето на железния меч, но също така и на железния палешник и железната брадва. В услуга на човека дошло желязото — последен и най-важен суров материал, който е играл революционна роля в историята, последен — с изключение на картофите. Желязото създавало земеделието върху големи площи, превръщало обширни пространства гори в обработваема земя; то давало на занаятчията сечиво тъй твърдо и остро, че никакъв камък, никакъв друг познат метал не можел да му противостои. Всичко това ставало постепенно; първото желязо бивало често по-меко от бронза. По тоя начин каменното оръжие изчезвало съвсем бавно; не само в песента за Хилдебранд, но и при Хастингс в 1066 год. каменните брадви още се появявали в боя. Но прогресът вървял сега неудържимо, с по-малкے прекъсвания и по-бързо. Градът, който със своите каменни стени, кули и зъбци е обкръжавал каменни или тухлени къщи, станал централно седалище на племето или на съюза от племена — огромен прогрес в строителното изкуство, но и знак на увеличена опасност и нужда от защита. Богатството растяло бързо, но като богатство на отделни лица; тъкачеството, металообработването и другите все повече обособяващи се занаяти разгъвали повишаващо се разнообразие и похватност в производството; сега земеделието доставяло наред със зърнени храни, бобови растения и овощия също така растително масло и вино, приготвянето на които хората вече изучили. — Такава разнообразна дейност не можела повече да се извършва от едно и също лице; настъпвало второто значително разделение на труда: занаятът се отделил от земеделието. Растящото увеличаване на производството, а заедно с него и на производителността на труда, повишавало стойността на човешката работна сила; робството, още зараждащо се и спорадично на предишното стъпало, сега става съществена съставна част на съществената система: робите престават да бъдат прости

помощници, те биват на дузини подкарвани на работа по полето и в работилницата. С разделението на производството на два големи главни отрасли — земеделие и занаят — възниква производството направо за размяната, стоковото производство, а с него — и търговията, — не само във вътрешността и на границите на племето, а вече и през море. Но всячко това е още твърде неразвито; благородните метали почват да стават преобладаваща и всеобща парична стока и те се разменят съобразно с незамаскираното им тегло, без още да бъдат сечени на монети.

Разликата между богати и бедни се явява редом с разликата между свободни и роби — с новото разделение на труда става ново разделение на обществото на класи. Имуществените различия на отделните глави на семейството разрушават старата комунистическа домашна община навсякъде, където тя се е задържала досега, а с нея — и общото обработване на земята за сметка на тая община. Орната земя се предоставя на използване от отделните семейства най-напред за известно време, покъсно завинаги; преходът към пълна частна собственост се извършва постепенно и паралелно с прехода на брака по двойки в моногамия. Единичното семейство почва да става стопанската единица в обществото.

По-гъстото население принуждава към по-тясно сплотяване с оглед на вътрешни и външни условия. Съюзът от роднински племена става навсякъде необходимост; скоро става и тяхното сливане, а заедно с това и сливането на разделените племенни територии в една целокупна територия на народа. Военачалникът на народа — *gex, basileus, thiudans* — става необходимо, постоянно длъжностно лице. Появява се народното събрание там, дето не е съществувало по-рано. Военачалник, съвет, народно събрание образуват органите на развитото се във военна демокрация родово общество. Военна — защото войната и организацията за война са станали сега редовни функции на народния живот. Богатствата на съседите възбуждат алчността на народи, у които придобиване на богатства е станало една от първите цели на живота. Те са варвари: грабежът им се струва по-лек и дори по-почтен от производителния труд. Войната, водена по-рано само като отмъщаване за нападения или за разширяване на станалата недостатъчна територия, сега се води заради самия грабеж

става постоянно занятие за доходи. Не напразно стърчат заплашителните каменни зидове около новите укрепени градове: в техните окопи зее гробът на родовия строй и техните кули се издигат вече всред цивилизацията. Същото става и във вътрешността. Грабителските войни усилват властта на върховния военачалник, както и тая на по-малките началници; обичайният избор на приемниците от едни и същи семейства, особено след въвеждането на бащинското право, постепенно преминава в наследственост, която била най-напред търпяна, после превърната в претенция и накрай узурпирана; бива положена основата на наследствената кралска власт и наследствената аристокрация. По този начин органите на родовия строй постепенно се откъсват от своя корен в народа. Фратрията, племето, и целият родов строй се превръща в своя противоположност: от организация на племена за свободно уреждане на своите собствени работи тя става организация за плякосване и потискане на съседите и съответно на това нейните органи стават от оръдия на народната воля — самостоятелни органи за господство и потисничество, насочено към собствения народ. Но това не би било възможно, ако алчността за богатство не бе разделила членовете на рода на богати и бедни, ако „имуществените различия в едни и същ род не бяха превърнали единството на интересите в антагонизъм между членовете на рода“ (Маркс) и ако разпространението на робството не бе довело вече дотам, че добиването на средства за живот със собствен труд да се смята като дейност, достойна само за робите, по-позорна от грабежа.

Ние стигнахме вече до прага на цивилизацията. Тя се открива с нов прогрес в разделението на труда. На нисшето стъпало на развитие хората произвеждали само за собствени нужди; рядко извършващите се актове на размяна бивали единични, засягали само случайно появилия се излишък. На средното стъпало на варварството ние намираме в добитъка у пастирските народи вече такова имущество, което при известен размер на стадото редовно дава известен превес над собствените нужди; ние срещаме едновременно и разделение на труда между пастирските народи и изостаналите племена без стада.

заедно с това — две една до друга съществуващи степени на производството, а с това — и условията за редовна размяна. Висшето стъпало на варварството ни дава по-нататъшното разделение на труда между земеделие и занаят, а заедно с това — производство за постоянно растящата част от произведенията на труда направо за размяна, и с това — издигането на размяната между отделните производители до жизнена необходимост на обществото. Цивилизацията закрепва и усилва всички тия по-раншни видове разделения на труда, особено чрез изострянето на противоположността между града и селото (при което градът може да господства икономически над селото, както в древността, или пък селото над града, както в средните векове), и прибавя към това трето, присъщо на нея решително важно разделение на труда: тя създава класа, която не се занимава вече с производството, но само с размяната на продуктите — търговците. Всички досегашни наченки за образуване на класи са били свързани изключително с производството; те разделят участващите в производството хора на ръководещи и изпълняващи или пък на производители от по-голям или по-малък масштаб. Тук за пръв път се появява една класа, която, без да взема какво да е участие в производството, си завладява ръководството на производството изобщо и икономически си подчинява производителите, става неизбежен посредник между всеки двама производители и експлоатира и двамата. Под предлог да отнеме от производителите грижата и риска на размяната, да разшири пласмента на техните продукти до най-далечни пазари, за да стане най-полезната класа на населението, се създава една класа от паразити, истински обществени готованци, която за твърде незначителни действителни услуги обира каймака както на вътрешното, така и на външното производство, придобива бързо грамадни богатства и съответно обществено влияние и тъкмо затова е призована за все по-нови почести през периода на цивилизацията и все по-голямо господство над производството, докато най-после създаде и свой собствен продукт — периодическите търговски кризи.

На разглежданата от нас степен на развитие младото търговско съсловие, разбира се, няма още никакво

предчувствие за големите неща, които му предстоят. Но то се оформява и става необходимо, а това е достатъчно. Заедно с него обаче се развиват и металлическите пари, насечената монета, а с металлическите пари — ново средство за господство на производителя над произ- водителя и неговото производство. Била открита стоката на стоките, която съдържа в себе си всички други стоки в скрит вид — открито било вълшебното средство, което по своята угода може да се превърне във всяко желателно и пожелано нещо. Който го имал, той господ- ствувал над света на производството, а кой го имал преди всичко? Сърговецът. Култът към парите бил сигурен в неговите ръце. Той се грижел на всекиго да стане ясно до каква степен всички стоки, а с тях заедно и всички стокопроизводители, трябвало да се хвърлят благого- вейно в праха пред парите. Той доказвал на практика, че всички други форми на богатството стават само на проста привидност пред това възплъщение на богатството като такова. Никога вече властта на парите не се е явявала с такава първична суровост и насилственост, както в този неин юношески период. След покупката на стоките за пари идва паричният аванс, а с него — и лихвата, и лихварството. И никое законодателство от по-късно време не хвърля длъжника така безпощадно и безнадеждно в краката на кредитора-лихвар, както староатинското и староримското — и двете тия законодателства изникват спонтанно като право на навика, без друга принуда освен икономическата.

Наред с богатството в стоки и роби, наред с парич- ното богатство сега се явила и поземлената собственост. Правото на собственост за отделните лица върху предо- ставените на тях първоначално от рода или племето парцели земя сега се утвърждавало дотолюкова, че тези парцели ставали тяхна наследствена собственост. Това, към което те преди всичко се стремели в последно време, било освобождаването от правото на родовата община върху парцела, което станало за тях окови. Те се осво- бождавали от тия окови, но скоро се освобождавали и от тая нова поземлена собственост. Пълна, свободна собственост върху земята, това значело не само възмож- ност безпрепятствено и неограничено да притежаваш зе- мята, това значело и възможност да я отчуждаваш.

Докато земята била собственост на рода, тази възможност не съществувала. Но когато новият земевладелец окончателно свалял оковите на върховната собственост на рода и на племето, той разкъсвал и връзката, която досега го свързвала неразделно със земята. Какво означавало това — му ставало ясно посредством изнамерените заедно с частната собственост върху земята пари. Земята можела сега да става стока, която човек продавал и залагал. Едва се въвела собствеността върху земята, и ипотеката била вече изнамерена (виж Атина). Както хетеризмът и проституцията се вкопчват в петите на моногамията, така и ипотеката се вкопчва отсега-нататък в петите на поземлената собственост. Нали искахте пълна, свободна, отчуждаема поземлена собственост, е добре, ето ви я — tu l'as voulu, Georges Dandin [„ти си го искал, Жорж Данден!“].

По тоя начин заедно с разширяването на търговията, заедно с парите и лихварството, с поземлената собственост и ипотеката вървяла бързо напред и концентрацията и централизацията на богатството в ръцете на една малобройна класа, а наред с това — и растящото обедняване на масите, и растящата маса на бедните. Новата аристокрация на богатството, доколкото тя не е съвпадала със старата родова аристокрация, изтласкала окончателно последната на заден план (в Атина, в Рим, у германците). И успоредно с това разделяне на свободните в класи, върви според богатството, особено в Гърция, огромното увеличаване на робите*, чийто принудителен труд образувал основата, върху която се издигала надстройката на цялото общество.

Да видим сега какво е станало с родовия строй при този обществен преврат. Той стоял безсилен срещу новите елементи, израснали без неговото съдействие. Негова предпоставка била членовете на един род или на едно племе да живеят обединени в една и съща област, която само те обитавали. Това отдавна вече не било така. Навсякъде били размесени родове и племена, навсякъде всред гражданите живеели роби, покровителствувани срод-

* Броя за Атина виж стр. 125. В Коринт, през разцвета на града, той достига 460,000, в Егина — 470,000, и в двата случая десетократно по-голям от броя на свободните граждани.

ници, чужденци. Достигнатата едва към края на средното стъпало на варварството уседналост бивала постоянно нарушавана от подвижността и променчивостта на местожителството, обусловени от търговията, от промяната в занаятието и преминаването на поземлената собственост от едни ръце в други. Членовете на родовите организации не можели вече да се събират за обсъждане на своите собствени общи работи; бивали уреждани донякъде само маловажни неща, като религиозните празненства. Наред с нуждите и интересите, за запазването на които били призвани и пригодени родовите организации, са възникнали в резултат от преврата в условията за добиване на средствата за прехрана и предизвиканата от това промяна в обществената структура нови нужди и интереси, които са били не само чужди на стария родо-строй, но му са се и противопоставяли по всякакъв начин. Интересите на възникналите поради разделението на труда занаятчийски групи, особените нужди на града в противоположност на селото изисквали нови органи; но всяка от тези групи била съставена от хора от различни родове, фратрии и племена, тя включвала дори и чужденци; значи тези органи трябвало да се образуват във и от родовото устройство, наред с него, а с това — и против него. И във всяка родова организация се проявява този конфликт на интереси, който достига своя връх в обединяването на богати и бедни, лихвари и длъжници в един и същ род и в едно и също племе. — Към това се присъединявала и масата на новото, чуждо на родовете групи население, което, както в Рим, можело да стане сила в страната и при това бивало твърде многобройно, за да бъде постепенно поглъщано от кръвнороднинските родове и племена. Срещу тази маса стоели родовите групи като затворени, привилегировани групи; първоначалната саморасла демокрация се е превърнала в омразна аристокрация. — Накрай родовият строй е израсъл от общество, непознаващо вътрешни противоположности, и бил пригоден само към такова общество. Той нямал други средства за принуда освен общественото мнение. Но тук е възникнало едно общество, което по силата на всичките си икономически условия на живот е трябвало да се раздели на свободни и роби, на експлоатиращи богати и експлоатирани бедни общество, което не

само не можело вече да примири тия противоположности, но трябвало все повече да ги изостря. Такова общество можело да съществува само или в непрекъснатата открита борба на тези класи една против друга, или пък под господството на трета сила, която, стоейки привидно над борещите се класи, потискала техния открит конфликт, като допускала да се прояви класовата борба в така наречената законна форма, най-много в икономическата област. Родовият строй отживял своето време. Той бил разрушен от разделението на труда и от неговия резултат — разделянето на обществото на класи. Той бил заменен от държавата.

По-горе ние разгледахме поотделно трите главни форми, в които държавата се издига над развалините на родовия строй. Атина ни дава най-чистата, най-класическата форма: тук държавата възниква непосредствено и предимно от класовите противоположности, които се развивали в рамките на самото родово общество. В Рим родовото общество става затворена аристокрация всред многоброен, вън от него стоящ, безправен, но носещ задължения плебс; победата на плебса разрушава стария родов строй и издига върху неговите развалини държавата, в която скоро съвсем се претопят и родовата аристокрация, и плебсът. Най-после, у германските победители на Римската империя държавата възниква непосредствено от завоеванието на големи чужди области, за господството над които родовият строй не дава никакви средства. Но тъй като с това завоевание не е свързана нито сериозна борба със старото население, нито по-напредничаво разделение на труда; тъй като степента на икономическо развитие на завоеваните и на завоевателите е почти една и съща и затова икономическата база на обществото си остава предишната, родовият строй може да се запази цели векове в променена, териториална форма като общинно устройство и дори да се подмлади за известно време в по-късните знатни и патрициански родове, дори в селски родове като в Дитмаршен*.

* Първият историограф, който имал поне приблизителна представа за същината на рода, бил Нибур и това — но и неговите, пренесени пак оттам заблуди — той дължи на своето познанство с дитмаршските родове.

Следователно държавата в никой случай не е власт, натрапена на обществото отвън; също така тя не е и „действителността на нравствената идея“, „образът и действителността на разума“, както твърди Хегел. Тя е, напротив, продукт на обществото на известно стъпало от развитието му; тя е признанието, че това общество се е заплело в неразрешимо противоречие само със себе си, разделило се е на непримирими противоположности, които е безсилно да обуздае. Но за да не би тия противоположности — класи с антагонистични интереси — да разяждат себе си и обществото в безплодна борба, появила се е необходимостта от една привидно стояща над обществото власт, която да притъпява конфликта, да го държи в рамките на „реда“; и тази произлязла от обществото, но поставяща се над него и все повече и повече отчуждаваща се от него власт е държавата.

В сравнение със старата родова организация държавата се отличава, първо, с делението на поданиците си по територии. Старите родови съюзи, образувани и държави се заедно по силата на кръвната връзка, както видяхме, са станали недостатъчни, защото в повечето случаи предпоставят връзката на членовете с определена територия, а тази връзка отдавна е изчезнала. Територията си оставала, но хората са станали подвижни. Значи, териториалното деление се приемало за изходна точка и на гражданите се предоставяло да изпълняват своите обществени права и длъжности там, където те са се заселвали, без оглед на род и племе. Тази организация на поданиците по местожителство е обща за всички държави. Затова тя ни се струва естествена; но ние видяхме колко жестоки и продължителни борби са били необходими, докато тя измести старата организация по родове в Атина и Рим.

Вторият отличителен белег е уреждането на публична власт, която не съвпада вече непосредствено с населението, самоорганизиращо се като въоръжена сила. Тази обособена, публична власт е необходима, защото самодейна въоръжената организация на населението е станала невъзможна след разделянето му на класи. Робите принадлежат също към населението; 90-те хиляди атински граждани образуват по отношение на 365-те хиляди роби само една привилегирована класа. Народ-

ната войска на атинската демокрация била една аристократична публична власт по отношение на робите и ги държала в подчинение; но за да се държат и гражданите в подчинение, станала е необходима и една жандармерия, както бе казано по-горе. Тази публична власт съществува във всяка държава; тя се състои не само от въоръжени хора, но и от веществени прибавки, затвори и учреждения за принуда от всякакъв вид, които родовото общество не познавало. Тя може да бъде съвсем незначителна, почти незабележима в общества с още неразвити класови противоположности и в отдалечени области, както понякога и някъде в Американските съединени щати. Но тя се усилва в такава степен, в каквата се изострят класовите противоположности в рамките на държавата и в каквата граничните една до друга държави стават по-големи и с повече население — достатъчно е да погледне човек нашата съвременна Европа, където класовата борба и конкуренцията в завоеванията са издигнали публичната власт на онази висота, при която тя заплашва да погълне цялото общество и дори държавата.

За да се поддържа тая публична власт, необходими са приноси от страна на гражданите — данъците. Последните са били съвсем непознати на родовото общество. Но ние има какво да разкажем днес за тях. С напредващата цивилизация — и те вече не стигат; държавата издава полица с платец бъдещето, прави засми, държавни дългове. Стара Европа и за това може да разкаже нещичко.

Имайки публичната власт и правото да събират данъци, чиновниците като органи на обществото стоят сега над обществото. Свободното, доброволно уважение, което било отдавано на органите на родовия строй, не било достатъчно за тях дори и ако биха могли да го имат; носители на отчуждаваща от обществото власт, те трябва да печелят уважение към себе си през изключителни закони, по силата на които се радват на особена сватост и неприкосновеност. Най-окаяният полицейски служител на цивилизованата държава има повече „авторитет“ от всички органи на родовото общество, взети заедно; но най-мощният княз и най-великият държавник или пълководец на цивилизацията може да

завиди на най-незначителния род старейшина за непри-
нуденото и неоспорвано уважение, което му било отда-
вано. Единият стои тъкмо всред обществото; другият е
принуден да се старее да представлява нещо извън и
над обществото.

Тъй като държавата е произлязла от нуждата да
се обуздават класовите противоположности, но тъй като
тя е възникнала едновременно от конфликта на тия
класи, тя по правило е държава на най-мощната, иконо-
мически господстваща класа, която чрез нея става и
политически господстваща класа и по тоя начин при-
добива нови средства за държане в подчинение и ек-
сплоатиране на потиснатата класа. Така, античната дър-
жава била преди всичко държава на робовладелците за
държане в подчинение на робите, както феодалната дър-
жава е орган на аристокрацията за държане в подчинение
на крепостните и зависими селяни и съвременната пред-
ставителствувана [парламентарна] държава е оръдие за
експлоатация на наемния труд от капитала. Впрочем, по
изключение настъпват периоди, когато борещите се по-
между си класи достигат до такова равновесие, че дър-
жавната власт като привидна посредница получава вре-
менно известна самостоятелност по отношение на двете
класи. Такава е абсолютната монархия на XVII и XVIII в.,
която довежда в равновесие аристокрацията и буржоа-
зията чрез противопоставянето им една на друга; такъв
е бонапартизмът от първата и особено от втората френска
империя, който използва пролетариата като коз срещу
буржоазията и буржоазията като коз срещу пролетариата.
Най-новото постижение от тоя вид, при което владетели
и подчинени изглеждат еднакво комични, е най-новата
германска империя на Бисмарковата нация: тук капита-
листи и работници биват довеждани в равновесие чрез
противопоставяне едни срещу други и биват еднакво
мамени в полза на западните пруски селски благородници.

Освен това в повечето исторически държави призна-
тите на гражданите права се степенуват според имущест-
вото им и с това направо се заявява, че държавата е орга-
низация на имотната класа за защита от неимотната. Така
е било с имотните класи в Атина и Рим. Така е било и
в средновековната феодална държава, където политиче-
ското могъщество се определяло от размера на земевла-

дението. Така е и в избирателния ценз на съвременните държави с представителство. Впрочем, това политическо признаване на имуществената разлика никак не е съществено. Напротив, то означава ниска степен на държавно развитие. Най-висшата държавна форма, демократическата република, която при нашите съвременни обществени отношения става все повече и повече неизбежна необходимост и представлява оная държавна форма, само в която може да се доведе докрай последната, решителна борба между пролетариат и буржоазия — демократическата република не знае официално вече нищо за имуществени различия. В нея богатството упражнява своята власт не пряко, но затова пък по-сигурно. От една страна — във формата на пряка корупция на чиновниците, за което Америка е класически образец, от друга страна — във формата на съюз между правителство и борса, който се осъществява толкова по-лесно, колкото повече растат държавните дългове и колкото повече акционерните дружества концентрират в свои ръце не само транспорта, но и самото производство, и който намира своето средоточие пак в борсата. Освен Америка, ярък пример за това е и най-новата френска република, пък и почтена Швейцария направи своето в тая област. Но че за този братски съюз между правителство и борса не е необходима демократическа република, доказва, освен Англия, и новата германска империя, където не може да се каже кого общото избирателно право е издигнало по-високо — Бисмарк или Блайхрьодер. И накрая, имотната класа господствува направо чрез общото избирателно право. Докогато потиснатата класа, а в нашия случай — пролетариатът, не узрее за своето самоосвобождение, дотогава тя в своето мнозинство ще признава съществуващия обществен строй като единствено възможен и в политическо отношение ще бъде опашка на капиталистическата класа, нейно крайно ляво крило. Но в степенята, в която тя назрява за своето самоосвобождение, в тая степен тя се конституира като собствена партия, избира свои собствени представители — не тия на капиталистите. По този начин общото избирателно право е показател на зрелостта на работническата класа. Повече то не може да бъде и не ще бъде в днешната държава; но и това е достатъчно. В деня, в който термометърът на общото избирателно

право ще покаже точката на кипенето у работниците, тогава те, както и капиталистите, ще знаят докъде се е стигнало.

И така, държавата не съществува открай време. Имало е общества, които са се справяли и без нея и които не са имали никаква представа за държава и държавна власт. На определена степен на икономическото развитие, която по необходимост е била свързана с разделянето на обществото на класи, държавата е станала необходимост чрез това разделение. Сега ние се приближаваме с бързи крачки към такава степен на развитие на производството, при която съществуването на тези класи не само е престанало да бъде необходимост, но става истинска спънка за производството. Класите ще изчезнат също така неизбежно, както и неизбежно са възникнали в миналото. С изчезването на класите неизбежно ще изчезне и държавата. Обществото, което ще организира производството по нов начин въз основа на свободна и равноправна асоциация на производителите, ще запрати цялата държавна машина там, където ще ѝ бъде тогава истинското място: в музея на старините, наред с чекръка и бронзовата брадва.

И така, според казаното по-горе цивилизацията е онова стъпало на развитие на обществото, на което разделянето на труда, произтичащата от него размяна между отделните лица и обхващащото и двата тия процеса стоково производство идват до пълно развитие и извършват преврат в цялото по-раншно общество.

Производството на всички по-раншни степени на обществено развитие било по същество общо, както е и консумацията при прякото разпределение на продуктите в рамките на по-големите или по-малки комунистически общинни формации. Тази общност на производството се осъществявала в най-тесни рамки; но тя водела със себе си и господството на производителите над техния производствен процес, и техния продукт. Те знаят какво ще стане с продукта: те го консумират, той не излиза от техните ръце; и докато производството се извършва на тая основа, то не може да надрасне производителите, не може да създаде и да им противопостави призрачни чужди сили, както редовно и неизбежно става в цивилизацията.

Но в този производствен процес бавно прониква разделението на труда. То подкопава общността на производството и на присвояването, то издига присвояването чрез единични лица до преобладаващо правило и създава с това размяната между отделни лица — как, това изследвахме по-горе. Стоковото производство постепенно става господстващата форма.

Със стокното производство, производство не вече за собствена употреба, а за размяна, продуктите по необходимост преминават в други ръце. Производителят пуска своя продукт в размяната, той вече не знае какво ще стане с него. Щом като парите — а заедно с парите и търговецът — застанат като посредник между производителите, процесът на размяната става още по-забъркан, крайната съдба на продуктите — още по-неизвестна. Търговците са много и никой от тях не знае какво прави другият. Стоките не минават вече само от ръка в ръка, а те отиват от пазар на пазар; производителите са загубили господството над цялото производство на своя жизнен кръг, но това господство не се е паднало и на търговците. Продукти и производство попадат във властта на случайността.

Но случайност — това е само единият полюс на взаимната връзка, другият полюс на която се казва необходимост. В природата, където изглежда, че господствува и случаят, ние отдавна сме доказали във всяка отделна област вътрешната необходимост и закономерност, която се проявява в тая случайност. Но каквото важи за природата, важи и за обществото. Колкото повече дадена обществена дейност, дадена редица обществени процеси се изпълзват от съзнателния контрол на хората, надхвърлят техния ръст, колкото повече тя изглежда предоставена на самия случай, толкова повече като по необходимост в тая случайност се проявяват присъщите на тази дейност вътрешни закони. Такива закони господствуват и над случайностите на стокното производство и стокната размяна. На единичния производител и на разменящия те противостоят като чужди, в началото дори непознати сили, чиято природа тепърва трябва да бъде грижливо изучавана и изследвана. Тези икономически закони на стокното производство се видоизменят с различните степени на развитие на тая производствена форма; но, общо взето, целият период на

цивилизацията стои под тяхното господство. И днес още продуктът господствува над производителите; и днес още цялото производство се регулира не от общо обмислен план, а от слепи закони, които се проявяват със стихийна мощ, при последна сметка, в бурите на периодичните търговски кризи.

Ние видяхме по-горе как на доста ранна степен на развитие на производството човешката работна сила е способна да даде значително по-голям продукт, отколкото е необходим за издръжката на производителите, и как тази степен на развитие в основата си е същата, на която се появяват разделението на труда и размяната между отделните лица. И не минало много време, докато била открита великата „истина“, че и човекът може да бъде стока, че и човешката сила може да бъде разменяна и използвана, като се превърне човекът в роб. Едва хората са почнали да разменят — и те сами бивали вече разменяни. Действителният залог е станал страдателен — безразлично дали хората са искали това или не.

С робството, което е достигнало до най-пълното си развитие при цивилизацията, настъпило първото голямо разделение на обществото на експлоатираща и експлоатирана класа. Това разделение продължавало да съществува през целия цивилизован период. Робството е първата, присъща на античния свят форма на експлоатация; след него идва крепостничеството в средните векове, наемният труд в по-ново време. Това са трите велики форми на потисничество, характерни за трите велики епохи на цивилизацията: открито, а неотдавна и замаскирано робство я съпровожда всякога.

Степента на стоковото производство, с която започва цивилизацията, икономически се характеризира с въвеждането: 1) на металическите пари, а с това и на паричния капитал, на лихвата и лихварството; 2) на търговците като посредническа класа между производителите; 3) на частната собственост върху земята и на ипотека и 4) на робския труд като господстваща производствена форма. Формата на семейство, която отговаря на цивилизацията и заедно с нея категорично достига до господство, е моногамията, господството на мъжа над жената, и единичното семейство като стопанска единица на обществото. Общата връзка на цивилизованото общество е

държавата, която във всички случаи по същина си остава машина за държане в подчинение на потиснатата, експлоатирана класа. Характерно за цивилизацията е още следното: от една страна — закрепването на противоположността между града и селото като основа на цялото обществено разделение на труда; от друга страна — въвеждането на завещанията, чрез които собственикът може да се разпорежда със своята собственост и след смъртта си. Тая институция, която направо удря плесница на стария родов строй, е непозната в Атина чак до Солон; в Рим тя е въведена по-рано, но кога — ние не знаем*; у германците са я въвели поповете, за да може благочестивият германец безпрепятствено да завещава своето наследство на църквата.

На тия основи цивилизацията извършила неща, за които древното родово общество далеч не било дорасло. Но тя ги извършила, като привеждала в действие най-мръсните инстинкти и страсти на хората и като ги развивала за сметка на всички други предразположения. Вулгарната алчност била движещата душа на цивилизацията от първия ѝ ден до днес: богатство, пак богатство и още един път богатство, богатство не за обществото, а за този единичък окаян индивид, е била нейната единствено решаваща цел. И ако при това на нея се наднало възхождащото развитие на науката и, на периоди, най-високият разцвет на изкуството — то се дължи само на обстоятелството, че без тях не биха били пълни постиженията на богатството от наше време.

Тъй като основата на цивилизацията е експлоатацията на една класа от друга класа, то цялото ѝ развитие се движи в непрекъснато противоречие. Всеки

* „Ласяловата система на придобитите права“ се върти във втората част главно около положението, че римското завещание било толкова старо, колкото и самият Рим, че за римската история никога „не е съществувало време без завещание“, че завещанието било възникнало по-скоро в предримско време от култа към умрелите. Ласал, като верующ старохегелианец, извежда римските правови постановления не от обществените отношения на римляните, а от „спекулативното понятие“ на волята, и по този начин стига до това изцяло неисторическо твърдение. Това не е чудно за една такава книга, която въз основа на същото спекулативно понятие идва до извода, че при римското наследяване прехвърлянето на имуществото било нещо второстепенно. Ласал не само споделя илюзиите на римските юристи, особено на тия от по-раншно време, но той ги и надминава.

прогрес в производството е едновременно регрес в положението на потиснатата класа, т. е. на голямото мнозинство. Всяко добро за едни е по необходимост зло за други, всяко ново освобождение на една класа е ново потисничество за друга класа. Най-убедително доказателство за това е въвеждането на машините, чиито последици днес са световно известни. И ако у варварите, както видяхме, едва ли може да се направи разлика между права и задължения, цивилизацията ясно изтъква разликата и противоположността между двете и за най-тъпоумния, като на едната класа предоставя почти всички права, а на другата стоварва почти всички задължения.

Но това не бива да е тъй. Което е добро за господстващата класа, трябва да бъде добро и за цялото общество, с което се идентифицира господстващата класа. И така, колкото повече напредва цивилизацията, толкова повече тя е принудена да прикрива с плаща на любовта създадените по необходимост от нея злини, да ги украсява или да ги отрича, накратко, да въвежда някакво конвенционално лицемерие, което не е известно нито на по-раншните обществени форми, нито дори на първите степени на цивилизацията и което накрай достига своя връх в твърдението, че експлоатацията на потиснатата класа се вършела от експлоатиращата класа единствено и само в интереса на самата експлоатирана класа; и че ако последната не виждала това, а ставала дори и бунтарска, това било най-черна неблагоприятност към благодетелите, експлоататорите.*

А сега в заключение — присъдата на Морган върху цивилизацията: „С настъпването на цивилизацията ръстът на богатството е станал тъй грамаден, неговите форми тъй разнообразни, неговото приложение тъй широко и управлението му в интереса на собствениците тъй умело, че по отношение на народа това богатство *е станало*

* Отначало имах намерение да изложа разпръснатата в съчиненията на Шарл Фурне блестяща критика на цивилизацията наред с тази на Морган и моята собствена. За съжаление, липсва ми време за това. Ще забележа само, че моногамията и поземлената собственост още у Фурне имат значение на главни отличителни белези на цивилизацията и че той ги нарича война на богатия против бедния. Ние намираме у него също тъй и дълбокото прозрение, че във всички несъвършени, разединени от противоположности общества единичните семейства (*les familles incohérentes*) са стопански единици.

непреодолима сила. Човешкият ум стои безпомощен и смяян пред своето собствено творение; Но все пак ще дойде време, когато човешкият разум ще укрепне за господство над богатството, когато ще установи както отношението на държавата към собствеността, която тя охранява, така и границите на правата на собствениците. Интересите на обществото стоят безусловно по-високо от интересите на отделните хора; и двата вида интереси трябва да се приведат в справедливо и хармонично отношение. Самият ламтеж за богатство не е крайното назначение на човечеството, освен ако прогресът остане за бъдещето такъв закон, какъвто е бил за миналото. Времето, изтекло от появата на цивилизацията, е само частица от времето на изтеклия живот на човечеството, само частица и от времето, което още му предстои. Разпадането на обществото стои заплашително пред нас като край на историческо поприще, чиято единствена крайна цел е богатството; защото такава поприще съдържа елементите на своето собствено унищожение. Демократичност в управлението, братство в обществото, равенство в правата, всеобщо възпитание ще осветят следната най-висша степен на обществото, за която непрекъснато ратуват опит, разум и наука. Тя ще бъде възраждане — но в по-висша форма — на свободата, равенството и братството на старите родове. (Morgan, Ancient Society [Първобитно общество], стр. 552.)*

ПРИЛОЖЕНИЕ

НОВООТКРИТ СЛУЧАЙ НА ГРУПОВ БРАК¹

У някои рационалистични етнографи отново стана на мода отричането на груповия брак; в противовес на това отричане ще приведа следващия по-долу интересен отчет, преведен от мене от „Русские Вѣдомости“ (Москва, 1892 г., 14 октомври по стар стил). Тук не само ясно се установява съществуването на запазилия се в пълна сила групов брак, т. е. на правото на взаимно полово общуване между редица мъже и редица жени, но и на такава негова форма, която много се приближава до пуналуалния брак у хавайците, т. е. до най-развѣтатата и класическа фаза на груповия брак. Докато типичното пуналуално семейство се състои от редица братя (едноутробни или по-далечни по родство), които се намират в брачно съжителство с редица едноутробни или по-далечни по родство сестри — тук, на остров Сахалин, виждаме, че мъжът се намира в брачно съжителство с всички жени на своите братя и с всички сестри на своята жена, което означава — ако се разглежда това явление от женска страна, — че неговата жена има право да влиза в полово общуване с братята на своя мъж и с мъжете на своите сестри. И така, разликата от типичната форма на пуналуалния брак се състои само в това, че братята на мъжа и мъжете на сестрите не са непременно едни и същи лица.

Трябва още да се забележи, че и тук се потвърждава онова, което казах в „Произход на семейството“, 4 изд., стр. 28—29 [виж в настоящото издание стр. 48—49], а именно, че груповият брак съвсем не изглежда тъй, както си го рисува вдъхновената от публичните домове фантазия на нашия филистер, че лицата, живеещи в групов брак, съвсем не водят открито такъв развратен живот, какъвто практикува тайно нашият филистер, а, на-

¹ Тая статия е написана от Енгелс в 1892 г. и публикувана в списанието „Die Neue Zeit“, Jg. XI, 1892, Bd. I, N. 12. Моск. ред. [Българският превод на настоящото приложение е направен от руския превод на Института Маркс-Енгелс-Ленин при ЦК ВКП(б) — Ред.]

против, тая форма на брак, поне в случаите, които още се срещат и сега, се отличава на практика от неустойчивия брак по двойки, както и от многоженството, само по това, че редица такива случаи на полови общувания, които при други условия се подхвърлят на строго наказание, тук са позволени от обичая. Обстоятелството, че фактическото използване на тия права постепенно отмира, само доказва, че самата тая форма на брак се намира на смъртния одър, което се потвърждава и от това, че случаите на такъв брак са редки.

Цялото описание е интересно още и с това, че то още веднаж показва как обществените институции на такива, намиращи се на почти еднаква степен на развитие първобитни народи са сходни и дори идентични в своите основни черти. По-голямата част от това, което е разказано за тия монголоиди от Сахалин, е напълно приложимо към дравидските племена на Индия, към жителите на тихоокеанските острови по време на тяхното откриване, към американските червенокожи. Отчетът гласи¹:

„В заседанието на антропологическия отдел на Дружеството на приятелите на природните науки в Москва на 10 октомври (стар стил; 22 октомври нов стил). . . Н. А. Янчук докладва интересното съобщение на г. Щернберг за сахалинските гиляки², племе, малко изследвано и намиращо се на културната степен на диваците. Гиляките не познават земеделието и гърнчарското изкуство, препитават се главно от лов и риболов; топят водата в дървено корито, като пушат в него нажежени камъни и др. Особено интересни са техните семейно-родови институции. Гилякът нарича баща не само своя роден баща, но и всички братя на последния, а жените на тия братя, както и сестрите на своята майка, нарича майки, децата пък на всички изброени роднини³ — свои братя и сестри. Същата терминология съществува, както е известно, у ирокезите и другите индиански племена на Се-

¹ Отчетът е възпроизведен по „Русские Ведомости“ — *Моск. ред.*

² Съвременното название на племето, употребявано в съветската етнография, е нивхи. — *Моск. ред.*

³ У Енгелс е преведено: „на всички тия „бащи“ и „майки“ — *Моск. ред.*

верна Америка, както и у някои племена в Индия, но у тях тя отдавна вече не отговаря на действителността, докато у гиялките тя служи за означаване на *съществуващия и до днес ред*. И сега всеки гияк има *съпружески права* (поне тяхното осъществяване не се смята за грях) *върху жените на своите братя и върху сестрите на своята жена*. Тези остатъци от родовия брак напомнят прочутото семейство — пуналуа, съществуващо на Сандвичевите острови чак до първата половина на нашето столетие. Тая форма на семейно-родствени отношения лежи в основата на обществената организация у гиялките, в основата на тяхното родово устройство.

Родът на гияка се състои от всички братя на неговия баща (от всички степени), от техните бащи и майки (?)¹, от децата на братята на гияка и от собствените деца на гияка. Ясно е, че образувалият се по такъв начин род може да брои в своята среда определено количество членове. Животът на рода протича върху следните принципи. Бракът в рамките на рода е безусловно забранен. Жената на умрелия гияк преминава по решението на рода към един от братята (от коя и да е степен) на покойния. Родът издържа всички свои неработоспособни членове. „У нас няма бедни — казал на референта един гияк, — ако някой е беден, храни го халът“ (родът). Членовете на рода са свързани чрез общи жертвоприношения и празненства, чрез общи гробища и т. н.

„Халът“ гарантира живота и безопасността на всеки свой член от посегателството на лица от друг хал. Като средство за това служи родовото отмъщение. Под влиянието на русите прилагането на този институт в последно време е отслабнало значително. Жените са съвсем изключени от прилагането на родовото отмъщение. В някои, впрочем много редки случаи родът осиновява лица от чужд род. По общо правило, имуществото не трябва да излиза от рода на умрелия. У гиялките в това отношение действа буквално известното правило на 12-те таблица: „Si suos heredes non habet, gentiles familiam habento“ — „ако той няма свои наследници, трябва да го наследят членовете на рода“. Ни едно извънредно събитие в жи-

¹ Въпросителният знак е поставен от Ентелс. — *Моск. ред.*

вота на гиялка не минава без участието на рода. Най-старият в рода, сравнително още до неотдавна — до преди две-три поколения, — е бил глава на общността, старейшина на рода. Но в сегашно време ролята на най-старите в рода се свежда почти само до ръководство на религиозните обреди. Родовете са често разпръснати в твърде отдалечени един от друг пунктове, но и в раздялата си членовете на рода продължават да се помнят един друг, ходят си едни други на гости, оказват си един на друг помощ, покровителство и т. н. Впрочем без особена нужда гиялът не ще напусне своите съродственици и гробниците на своя род. Родовият бит налага рязък отпечатък върху цялото духовно устройство на гиялка, върху характера, нравите и институциите му. Навикът всичко да обсъжда задружно, необходимостта постоянно да се намесва в интереса на своите съродственици, солидарността в кръвното отмъщение, принудата и навикът да живее в големи шатри заедно с десетки подобни на себе си, тъй да се каже — да бъде винаги всред народа, са изработили у гиялка извънмерно общителен, разговорлив характер. Гиялът е извънмерно гостоприемеен, той обича да приема гости, обича и сам да ходи на гости. Благородният обичай на гостоприемството особено ярко се проявява в дни на бедствие. В злочести години, когато на гиялка не достига храна ни за самия него, ни за кучетата му, той не протяга ръка за милостиня: той уверено тръгва на гости и се храни там понякога доста дълго време.

„Всред сахалинските гиялки почти съвсем не се срещат престъпления от користен характер. Своите скъпоценности гиялът пази в хамбара, който никога не се заключва. Гиялът е толкова чувствителен към позора, че, уличен в извършване на каква да е срамна постъпка, той отива в тайгата и се обесва. Убийствата у гиялките стават доста рядко и се извършват най-често в раздразнено състояние; във всеки случай, те никога нямат користна цел. В своето общуване с други гиялът проявява правдивост, вярност на думата си и добросъвестност.

„Въпреки дългото си подчинение на покитайчените манджурци, въпреки гибелното влияние на чергарското население от Амурския край, гиялките в нравствено от-

ношение са запазили много добродетели, свойствени на едно първобитно племе. Но участва на техния обществен строй е решена безвъзвратно. Още едно-две поколения, и гиляките от материка свършено ще се порусят и заедно с ползата от културата те ще усвоят и всичките ѝ пороци. Сахалинските гиляки, повече или по-малко отдалечени от центровете на руската уседналост, имат изгледи да запазят чистотата си малко по-дълго. Но и върху тях руското население започва вече да оказва своето влияние. Те идват в селата, за да търгуват, и отиват в Николаевск на припечелване, а всеки гиляк, който се връща с припечеленото в родното селище, донася със себе си същата атмосфера, каквато работникът донася в своето руско село от града. Освен това, припечелването в града, със своето променливо щастие, все повече и повече разрушава онова първобитно равенство, което съставя преобладаващата черта на несложния стопански живот на народи като гиляките.¹

В статията на г-н Щернберг също така са събрани данни за религиозните възгледи на гиляките, за техните обреди, юридически обичай и т. н. Статията ще бъде напечатана в „Етнографическое Обозрение“.

Фр. Енгелс

¹ Победата на Октомврийската социалистическа революция обаче коренно измени съдбата на всички племена и народности в СССР, в това число и на нивхите (гиляките), избави ги от гибелното влияние на капитализма, от измиране, създаде условия за свободно развитие върху основата на съветския строй. — *Моск. ред.*

ПОКАЗАЛЕЦ

на имената, географските
и етнографските наименования

ПОКАЗАЛЕЦ НА ИМЕНАТА

А

- Август, Гай Юлий Цезар Октавиан* [Augustus, Gaius Iulius Caesar Octavius] (63 г. пр. нашата ера — 14 г. н. е.) — пръв римски император — стр. 127, 153.
- Авраам* [Abraham] — библейски патриарх, родоначалник на израелитите — 58.
- Агамемнон* [Agamemnon] (митолог.) — цар на Аргос, главен вожд на ахейците, които обсадили Троя („Илиада“) — 14, 66 — 67, 108, 111.
- Агасиз, Луи-Жан-Рудолф* [Agassiz, Louis-Jean-Rudolf] (1807—1873) — швейцарец, американски природоизследовател, автор на редица трудове по зоология, геология, палеонтология. Споменава се съчинението „A journey in Brazil“ [Пътешествие в Бразилия], Boston and New-York 1868 г. — 55.
- Александър Велики* (Македонски), (356—323 пр. н. е.) — цар на Македония, син на Филип II — 64.
- Амиан, Марцелин* [Ammianus, Marcellinus] (ок. 330 — 400 г. пр. н. е.) — грък от Антиохия, историк, автор на трудове върху историята на Рим през време на неговия упадък — 74, 98.
- Анаитис* [Anaitis] — древноперсийска богиня на производителните сили в природата и на плодородието. Тя била почитана в Персия, Мидия, Армения и в центъра на Мала Азия — 54, 70.
- Анакреон* [Anakreon] (ок. 580—495 пр. н. е.) — древногръцки поет-лирик — 82.
- Анаксандрид* [Anaxandridas] и *Аристон* [Ariston] (ок. VII—VI в. пр. н. е.), — спартански царе — 67.
- Апий Клавдий* [Applius Claudius] (V в. пр. н. е.) — римски държавник, според преданието — един от съставителите на най-старите римски „Законници на тъй наречените 12 таблици“ — 128.
- Аполон* [Apollo] (митол.) — бог на светлината, поезията, изкуството, покровител на музите; герой на Есхиловата трагедия „Орестия“ — 14, 15.
- Аристид* [Aristides] (ок. 540 — 467 пр. н. е.) — древногръцки държавник, пълководец, привърженик на аристократическата партия, прокуден от Атина — 122.
- Аристотел* [Aristoteles] (384 — 322 пр. н. е.) — старогръцки философ, естествоизпитател и социолог, ученик на Платон — 112.
- Аристофан* [Aristophanes] (ок. 450 — 335 г. пр. н. е.) — прочут гръцки драматург, автор на сатирически и политически злободневни комедии — 68.
- Артасеркс* [Artaxerxes] — име на трима староперсийски царе, първият от които е управлявал приблизително от 465 до 425 г., вторият — приблизително от 405 до 359, и третият — около 359—338 г. пр. н. е. — 133.

- Атина* (митолог.) — древногръцка богиня на войната; покровителка на науките, изкуствата и занаятите — 14, 15.
- Афродита* [Aphrodite] (митол.) — богиня на любовта, красотата и плодородието — 70.
- Ахил* [Achilles] (митол.) — един от вождовете на ахейците в Троянската война — 67, 111.

Б

- Банг* [Bang], *Катринус Доротеус* (1822—1898) — норвежец, автор на творби по история на скандинавската литература, професор в Христиания — 143.
- Банкрофт*, *Хуберт Хау* [Bankroft, Hubert Howe] (1832—1918) — изследовател на североамериканските племена. Виж „The Native Races of the Pacific coast of North America“ [„Туземни племена по Тихоокеанското крайбрежие на Северна Америка“], New York, 1857—1876, p. 16, 30—39, 54, 56, 165.
- Бахофен*, *Йохан Якоб* [Bachofen, Johann Jakob], (1815—1887) — швейцарски юрист и историк, професор по римско право в Базел, изследовател в областта на първобитното право. Виж „Das Mutterrecht“ [„Майчинско право“], Stuttgart, 1861 г. — 11, 13—16, 18, 20, 35, 44, 45, 54, 55—56, 60, 87.
- Беда*, *Достопочтенни* [Beda „Venerabilis“] (ок. 672—735) — английски монах-бенедиктинец, поет и лингвист, историк, автор на редица хроники и животописи. Главният му труд е посветен на историята на Англия — 141.
- Бекер*, *Вилхелм Адолф* [Böcker, Wilhelm Adolf] (1796—1845) — немски историк, професор по класическа археология в Лайпциг. Цитира се съчинението „Charicles oder Bilder altgriechischer Sitte“ [„Харикъл или картини от старогръцки обичаи“], 2 B-de, Leipz., 1840. — 105.
- Бисмарк*, *Ото фон* [Bismarck, Otto von] (1815—1898) — от 1826 г. възглавяващ пруското министерство, а от 1871 до 1890 г. — райхсканцлер на Германия — 67, 180.
- Блайхрьодер*, *Герсон* [Bleichröder, Gerson] (1822—1893) — шеф на „Дойче банк“ в Берлин, дългогодишен съучастник във всички финансови операции на пруското правителство и частен банкиер на Бисмарк — 180.
- Брунхилда* [Brunhild] (митол.) — героиня на германския народен епос „Песен за Нибелунгите“ — 83.
- Буге*, *Елзеус Софус* [Bugge, Elseus Sophus] (1833—1907) — норвежки филолог, професор в Осло, коментатор и издател на староскандинавски литературни паметници — 144.

В

- Вагнер*, *Рихард* [Wagner, Richard] (1813—1883) — немски композитор, автор на редица опери със сюжети от германския народен епос. Най-много известни са петте свързани по съдържание драматични опери под наименованията: „Пръстенът на Нибелунгите“, „Рейнско злато“, „Валкюри“, „Зигфрид“ и „Залез на боговете“ — 41, 42.
- Вайц*, *Георг* [Waitz, Georg] (1813—1886) — немски историк на средновековието, ученик на Ранке. Главното му съчинение е „Deutsche Verfassungsgeschichte“ [„История на немската конституция“], Кил 1879—1884 г. — 147.

- Ваксмут, Ернст Вилхелм Готлиб* [Wachsmuth, Ernst Wilhelm Gottlieb] (1784—1866) — професор по история в Лайпциг, автор на редица трудове върху античността и върху историята на Европа през времето на Великата френска буржоазна революция — 68.
- Вар, Публий Квинтилиий* [Varus, Publius Quinctilius] (убит в 9 г. наша ера) — римски наместник и главнокомандуващ в Германия, който чрез жестоко потисничество е предизвикал въстанието на племето херуски. начело с техния вожд Арминий. Завлечен в за-сада в Тевтобургската гора, Вар бил унищожен заедно със своя отред от 20,000 души — 127.
- Вестермарк, Едуард Александър* [Westermarck, Edward Alexander] (род. 1862 г.) — социолог и етнолог; професор в Хилфердинския университет, от 1907 г. — професор в Лондон. Тук се споменава съчинението „The History of Human Marriage“ [„История на човешкия брак“], London, 1861. — 36, 40, 54.
- Волфрам фон Ешенбах* [Wolfram von Eschenbach] (ок. 1170—1220) — немски средновековен поет — 74.

Г

- Гай* [Gaius] (II в. пр. н. е.) — римски юрист, съставител на ръководство по римско право, на тъй наречените „Институции“ — 62.
- Ганимед* [Ganymedes] (гр. митол.) — красиво момче, обикнато от бога Зевс, по чиято заповед било похитено на Олимп, където станало виночерпец на „башата на боговете“ — 69.
- Гете, Иохан Волфганг* [Goethe, Johann Wolfgang] (1749—1832) — 42.
- Гладстон, Уилям Еварт* [Gladstone, William Ewart] (1809—1898) — английски държавник, бивш пръв министър в няколко кабинета, водач на либералната партия и автор на редица теологически, публицистически и историко-литературни произведения. Виж съчинението „Juventus Mundi: the gods and men of the heroic age“ [„Младост на света: боговете и хората на героичната епоха“], London, 1869. — 110.
- Григорий Турски* [Gregor von Tours, или Georgius Florentius] (ок. 540—594) — от 573 г. епископ в гр. Тур, в Галия; автор на теологически и исторически трудове, между които е и десеттомната история на франките — 145.
- Грим, Якоб* [Grimm, Jakob] (1785—1863) — немски филолог и историк, автор на редица трудове по история на немския език, немско право и митология — 142.
- Грот, Джордж* [Grote, George] (1794—1871) — английски историк. Главният му труд е посветен на атинската демокрация — „A History of Greece from the Earliest period to the Clos of the Generation Contemporary with Alexander the Great“, 12 vs., Lond., 1846—1856. — 104—108.
- Гудрун* [Gudrun] (гр. митол.) — героиня на едноименната германска народна епическа поема — 83.
- Гунтер* [Gunther] (герм. митол.) — герой от германския народен епос „Песен за Нибелунгите“ — 83.

Д

- Данден, Жорж* [Dandin, George] (лит.) — герой на едноименна пиеса от Молиер, селянин, който поради женитбата си с дворянка изживява редица унижения — 174.

- Дарвин, Чарлс-Роберт* [Darwin, Charles-Robert] (1809—1882) — английски учен, естественик, основател на еволюционната теория за произхода и развитието на видовете растения и животни — 21.
- Демодок* [Demodokos] (гр. митол.) — сляп певец, герой от „Одисеята“ — 111.
- Демостен* [Demosthenes] (ок. 322 г. преди нашата ера) — древногръцки политик, водач на демократическата партия, блестящ оратор. Тук се споменава речта му: „Против Евбулид“ — 104.
- Дикеарх* [Dikearch] (ок. 320 г. пр. н. е.) — гръцки историк, икономист и географ, ученик на Аристотел — 105.
- Диодор Сицилийски* [Diodorus Siculus] (I в. пр. н. е.) — по произход грък; автор на „Историческата библиотека“, състояща се от 40-томния компилативен труд, посветен на историята на Изтока, на Гърция и Рим — 143, 152.
- Диониси Халикарнаски* [Dionysios von Halikarnass] (I в. пр. н. е.) — по произход грък, историк, преподавател по красноречие; автор на съчинението „Римски старини“ [„Antiquitates Romanae“] — 109.
- Дюро де ла Мал, Адолф* [Dureau de la Mall, Adolphe] (1777—1857) — френски географ, икономист и историк, автор на редица трудове по икономика на древния Рим и Северна Африка. Тук се споменава съчинението „Economie politique des Romains“ [„Политическата икономия у римляните“], 2 vs., Paris, 1840. — 135.

Е

- Евмей* [Eumaios, гр. Eumaios] — герой от „Одисеята“, верен свиар на Одисей — 111.
- Еврипид* [Euripides] (480 — 406 пр. н. е.) — гръцки драматург-трагик — 68.
- Еспинас, Виктор Алфред* [Espinas, Victor Alfred] (1844—1922) — френски философ и социолог, професор в Париж, автор на множество трудове върху психология, философия, педагогика, социология. Виж „Les sociétés animales. Etude de psychologie comparée“ [„Животинските общества. Студия върху сравнителната психология“], Paris, 1877. — 37.
- Есхил* [Aeschylus] (525—456 пр. н. е.) — прочут гръцки драматург, „баща на трагедията“ — 14, 15, 67, 109.
- Етеокъл* [Eteokles] (гр. митол.) — виж *Полиник* — 109.
- Етзел* [Etzel] (герм. митол.) — герой от германския народен епос „Песен за Нибелунгите“ — 83.

Ж

- Жиро-Телон, Алексис* [Giraud-Teulon, Alexis] (род. 1839) — професор по история в Женева, ученик на Бахофен, автор на „Origines de la famille“ [„Произход на семейството“], Paris, 1874. — 21, 23, 36, 38, 66.

З

- Зевс* [Zeus] (митол.) — главният бог на древните гърци — 111.
- Зигбант* [Sigebant] (герм. митол.) — герой от германската епическа поема „Гудрун“ — 83.
- Зигфрид* [Siegfried] (герм. митол.) — герой на германския народен епос „Песен за Нибелунгите“ — 83.

- Зигфрид Морландски** [Siegfried von Morland] — герой от германската епическа поема „Гудрун“ — 83.
- Зугенхайм, Самуел** [Sugenheim, Samuel] (1811—1877) — немски историк. Тук се споменава неговият труд „Geschichte der Aufhebung der Leibeigenschaft und Hörigkeit in Europa bis an die Mitte des neunzehnten Jahrhunderts“ [„История на премахването на крепостничеството и зависимостта в Европа до средата на деветнадесетия век“], St. Petersburg, 1861. — 56.

И

- Ирминон** [Irminon] (IX в.) — френски монах-бenedиктинец; автор на „Полиптиката“ (Polyptyque — поземлена книга) на абатството Сен-Жермен-де-Пре — 160.
- Ирод** [Herodes] (62 г. пр. н. е.) — юдейски цар, през времето на когото евангелието отнася раждането на митическия Христос — 133.

К

- Карл Велики** [Karl der Grosse] (742—814) — от 768 г. крал на франките; в 800 г. бил провъзгласен за германски император — 159, 161.
- Касандра** [Kassandra] (гр. мит.) — дъщеря на троянския цар Приам, която имала дарбата да предсказва; след разрушението на Троя тя попаднала в плячка на Агамемнон и била убита заедно с него; героиня на трагедия от Есхил — 67.
- Кей, Джон Уилям** [Key, John William] (1814—1876) — английски етнолог, автор на редица трудове по най-новата история на Индия. Написал заедно с Уотсън големия труд „The people of India“ [„Населението на Индия“], 6 vs., London, 1868. — 45.
- Кекропс** [Kekrops] (гр. мит.) — митичен основател на 12 най-стари населени места в Атика, установил първите закони. Бил изобразяван във вид на получовек и полузмея — 114.
- Кleistен** [Kleisthenes] (края на IV в. пр. н. е.) — атински държавник от рода на алкмеонидите — 123.
- Клитемнестри** (гр. митол.) — жена на Агамемнон, героиня на Есхиловата трагедия „Орестия“ — 14.
- Ковалевски, Максим Максимович** (1851—1916) — руски юрист, етнограф, социолог, историк и политик. Тук се споменава съчинението „Tableau des origines et de l'évolution de la famille et de la propriété“ [„Очерк на произхода и развитието на семейството и собствеността“], Stockholm, 1890. — 61, 62, 64, 137, 141, 147.
- Кримхилда** (герм. митол.) — героиня от германския народен епос „Песен за Нибелунгите“ — 83.
- Куно, Хайнрих** [Cunow, Heinrich] (1862—1936) — един от теоретичите на германската социалдемократия; ревизионист, автор на редица съчинения по първообитна история — 64.
- Кювие, Жорж, барон фон** [Cuvier, Georges, Baron von] (1769—1832) — прочут френски естествоизпитател, основател на сравнителната анатомия и палеонтология — 34.

Л

- Ланге, Лудвиг** [Lange, Ludvig] (1825—1885) — немски филолог и историк, професор в Лайпциг — 131.

- Ласал, Фердинанд* [Lassalle, Ferdinand] (1825—1864) — вожд на реформисткото крило в германското работническо движение. Тук се споменава „Das System der erworbenen Rechte; eine Versöhnung des positiven Rechts und der Rechtsphilosophie [„Система на придобитите права; съгласуване на позитивното право с философия на правото“], 2 B-de, 1860. — 181.
- Латам, Роберт Гордон* [Latham, Robert Gordon] (1812—1888) — английски учен, филолог, лекар и етнограф, професор в Лондон, автор на множество трудове върху сравнителната етнография. Цитира се „Descriptive Ethnology“ [„Описателна етнология“], 2 vs., London, 1859. — 47.
- Летурно, Шарл Жан Мари* [Letourneau, Charles Jean Marie] (1831—1902) — френски социолог и етнограф, по образование — лекар; професор в Парижкия университет. Автор на множество трудове по история на културата. Виж „Evolution du mariage et de la famille“ [„Развитие на брака и на семейството“], Paris, 1888. — 36, 39.
- Ливий, Тит* [Livius, Titus] (ок. 59 г. пр. н. е.) — автор на 142 книги върху римската история във вид на „янали“ — 129, 132.
- Лиутпранд Кремонски* [Liutprand von Cremona] (ок. 929—972) — епископ от Кремона (Италия), средновековен учен, автор на множество исторически хроники — 156.
- Локи* [Loki] (скандин. митол.) — демоничен образ от скандинавската митология, бог на огъня, злото и унищожението — 41.
- Лонг* [Longos] (II—III в. н. е.) — гръцки писател, автор на буколическият роман „Дафнис и Хлоя“ — 81.
- Лукиан* [Lukianos] от Самосати на Ефрат, по произход — грък, античен оратор, сатирик, а според израза на Енгелс — „Волтер на древността“ — 40.
- Лъбок, Джон* [Lubbock, John] (1834—1913) — английски учен, природознаелевател, археолог и историк на културата; либерал, член на парламента. Виж: „The Origin of Civilization and the primitive condition of man. Mental and social condition of savages“ [„Произход на цивилизацията и първобитното състояние на човечеството. Духовни и социални условия на живот у диваците“], London, 1870. — 19, 20, 21.

М

- Мак Ленап, Джон Фергюсън* [Mac-Lennan, John Ferguson] (1827—1881) — английски учен, по професия адвокат, един от първите историци на брака и семейството. Виж съчинението „Studies in ancient history, comprising a reprint of Primitive Marriage“ [„Изследване върху първобитната история, съдържаща ново издание на „Първобитния брак“], London, 1876. — 16—21, 23, 33, 51, 65, 91, 137.
- Маркс, Карл* [Marx, Karl] (1818—1881) — 9, 21, 23, 34, 41, 44, 61, 62, 66, 70, 73, 103, 105, 106, 107, 110, 111, 164.
- Маурер, Георг Лудвиг, Ритер фон* [Maurer, Georg Ludwig, Ritter von] (1790—1872) — немски историк и държавник, автор на съчинения върху социално-икономическият строй на старите германци „Geschichte der Städteverfassung in Deutschland“, Erlangen, 4 B-de, 1869—1871. — 100, 144, 147.

- Мейн, Хенри Джъйм: Съмнър сър* [Maine Henry James Sumner, Sir] (1822—1888) — английски юрист, историк и социолог, професор в Кембриджския и Оксфордския университет, представител на патриархалната теория за произхода на семейството и обществото. Споменава се съчинението „Ancient Law, its Connection with the Early History of Society and its Relation Modern Ideas“ [„Древно право, неговата връзка с първобитната история на обществото и отношението му към съвременните идеи“], London, 1861. — 84.
- Мелеагър* [Meleagros] (гр. митол.) — етолийски герой, съпруг на Клеопатра, действащо лице в драмите на Софокъл и Еврипид — 143.
- Мефистофел* [Mephistopheles] (литер.) — герой на средновековната немска легенда за „Фауст“. В Гьотевия Фауст Мефистофел е дяволът — злият спътник на Фауст, който се стреми навсякъде да зло, не вярвайки в доброто и в добрите стремежи на човека. — 41.
- Милита* [Mylitta] (митол.) — вавилонска богиня на любовта и плодородието, спомената от Херодот — 54.
- Милий* (гр. митол.) — герой от „Одисеята“ — 111.
- Мойсей* [ст. евр. Moscheh] (митол.) — староеврейски митически пророк и законодател — 12, 58.
- Момсен, Теодор* [Momsen, Theodor] (1817—1903) — немски юрист, либерален политик, автор на трудове върху римска история и история на римското право, виж „Römische Forschungen“, 1854. — 106, 128, 129, 130, 132, 133.
- Морган, Луис Хенри* [Morgan, Lewis Henri] (1818—1881) — американски учен, изследовател на първобитното общество. Главните му трудове са:
1. „Ancient Society, or Researches in the Lines of Human Progress from Savagery, through Barbarism to Civilization“ [„Първобитното общество, изследвания върху развитието на човечеството от дивачеството през варварството към цивилизацията“], London, 1877.
 2. „League of the Iroquois“ [„Съюз на ирокезите“], Rochester, 1851.
 3. „Systems of Consanguinity and Affinity of the human family“ [„Система на кръвното роднинство и на сродяването в човешкото семейство“], Washington, 1871.
 4. „Houses and — House — life of the American Aborigines“ [„Семейство и семеен живот на американските туземци“], 1891. — 9, 10, 11, 12, 17, 19, 25, 26, 30, 32, 34, 35, 36, 40, 42, 43, 46, 70, 88, 89, 90, 91, 94, 100, 106, 110, 112, 114, 123, 131, 132, 140, 146, 164, 185.
- Мосх* [Moschus], (ок. 320 г. пр. н. е.) — гръцки поет — 81.

И

- Наполеон I* [Napoleon I Bonaparte] (1769—1821) — император на Франция от 1804—1814 и 1815 г. Енгелс се опира на кодекса от закони, приет при Наполеон — 66, 72, 91.
- Неарх* [Nearchos] (IV в. пр. н. е.) — сътрудник на Александър Македонски и адмирал на неговата флота, съучастник в похода в Индия. Запазени са откъси от неговото описание на този поход — 64.
- Нестор* [Nestor] (гр. митол.) — най-старият базилевс на ахейците в Троянския поход („Илиада“) — 108.
- Нибелунги* [Nibelungen] (герм. митол.) — в германското предание — род от джуджета, които охранявали големи скрити съкровища — Nibelungenhort, ср. „Песен за Нибелунгите“ — 83.

Нибур, Бартолд Георг [Niebuhr, Bartold Georg] (1876—1831) — по произход датчанин, историк на античността; тук се споменава съчинението: „Römische Geschichte“ [„Римска история“], 3 B-de, Berlin, 1811. — 106, 107, 132, 176.

Ниорд [Njord] (сканд. митол.) — бог на корабоплаването и риболова — 41.

О

Одисей [Odysseus] (гр. митол.) — герой от Троянската война, базиленс на о-в Итака — 111.

Одоакър [Odoaker] (умр. 433) — германски пълководец от племето скири, от 476 г. — крал на остготите в Италия — 151.

Орест [Orestes] (гр. митол.) — син на Агамемнон, герой на Есхиловата трагедия „Орестия“ („Oresteia“) — 14.

П

Персей [Perseus] (212—166 пр. н. е.) — последен цар на Македония, от династията на антигонидите; водил борба с Рим за независимостта на Македония — 153.

Пизистрат [Pisistratus] (ок. 605—527 пр. н. е.) — атински тиран, син на Хипократ — древногръцки държавник — 125.

Плиний Стари, Гай [Plinius Secundus, Gaius] (23—79 пр. н. е.) — римски географ, историк, зоолог, ботаник, автор на тридесеттомното съчинение „Naturalis historia“ [„Естествена история“], в която дава сведения за древна Германия и нейните обитатели — 148, 152.

Плутарх [Plutarchos] (ок. 46—120 г.) — древногръцки писател, автор на многобройни съчинения по религия, философия, история и на „Сравнително животоописание“ [„Vitae parallelae“], което обхваща 46 биографии на знаменити гръци и римски политици — 67.

Полиник [Polynikes] (гр. митол.) — син на тиванския цар Едип и брат на Етеокъл, в разпри с когото бива убит — 109.

Прокопий [Prokopius] (род. края на V в.—562 н. е.) — византийски юрист, историк, съучастник в похода Велизар [Belisarius], описан от самия него — 74.

Р

Райт, Артур [Wright, Arthur] (1803—1875) — американски мисионер, прекарал 40 години сред ирокезите — племето сенска, автор на ирокезки речник, сътрудник на Морган — 52.

С

Салвиан Марсилски [Salvianus von Marseille] (ок. 400—480 г.). Епископ в Марсилия (Галия), първостепенен оратор и историк, който е описал своята съвременност — 157, 160.

Сервий, Тулий [Servius, Tullius] (578—534 г. пр. н. е.), шести римски цар, на когото се приписва социално-политическата реформа на VI в. пр. н. е. — 135.

Скот, Валтер [Scott, Walter] (1771—1832) — шотландски писател, автор на исторически романи — 140.

Солон [Solon] (ок. 640—560 пр. н. е.) — древногръцки политик, атински законодател. Издадените от него закони (594 пр. н. е.) са сложили начало на Атинската конституция — 106, 116, 120, 135, 184.

- Сасюр, Анри* [Sassure, Henri] (1829—1905) — швейцарски природоизследовател, етнолог и пътешественик, професор в Женева — 36.
- Сурита* [Surita] (средата на XVI в.) — испански писател и историк. Един от първите завоеватели на Мексико, където от 1540 до 1560 г. е засмал редица административни служби — 64.

Т

- Тайлор, Едуард Бърнет* [Tylor, Edward Burnett] (1832—1917) — английски антрополог и етнолог, изследовател на първобитната история на културата. Виж „Researches into the Early History of Mankind and the Development of Civilization“ („Изследвания върху първобитната история на човечеството и развитието на цивилизацията“), London, 1865. — 13.
- Тарквиний Горди* [Tarquinus Superbus] — полулегендарен седми римски цар, управлявал според преданието от 534 до 509 г. пр. н. е. — 134, 136.
- Тацит, Публий Корнелий* [Tacitus, Publius Cornelius] (ок. 55—120 н. е.) — прочут римски историк. Виж съчинението „Германия“ („Germania“), което съдържа описание на живота на германските племена — 11, 30, 98, 143, 144, 145, 146, 148, 149, 151, 152.
- Тевкър* [Teukros] (гр. митол.) — син на Телемон, родом от Саламин, най-добрият стрелец в гръцката войска при Троя, герой в драмите на Софокъл и Еврипид — 67.
- Теламон* [Telamon] (гр. митол.) — брат на Пелей, митичен прадед на Милтиад, герой в драмите на Софокъл и Еврипид — 67.
- Телемах* [Telemachos] (гр. митол.) — син на Одисей и Пенелопа — 67.
- Тезей* [Theseus] (гр. митол.) — пръв митически управник на Атина, герой, който победил чудовището Минотавър. На него приписват обединението на различните общини в Атика, с център Атина — 115.
- Теодорих* [Theodoric] — име на тримата готски крале. Първият — крал на вестготите, управлявал от 419 до 451 г., вторият — крал на вестготите от 453 до 466 г., и Теодорих Велики — крал на остготите — от 471 до 526 г. — 133.
- Теокрит* [Theokritos] (III в. пр. н. е.) — гръцки поет, създател на буколическата поезия — 81.
- Тиберий, Клавдий Нерон* [Tiberius, Claudius Nero] (42 г. пр. н. е. до 37 г. от н. е.) — римски император; управлявал от 14 до 37 г. от н. е. — 133.
- Тucidид* [Thukydides] (460—403 пр. н. е.) — древногръцки историк, написал „История на Пелопонеската война“ — 111.

У

- Улфила, или Вулфила* [(W)Ulfillas] (ок. 311—183) — първият епископ на готските племена, съставител на готската азбука, превел библията на готски език — 133.
- Уотсън, Джон Форбс* [Watson, John Forbes] (1827—1892) — английски етнолог, автор на редица трудове върху най-новата история на Индия, написал заедно с Кей (Key) големия труд „The People of India“, 6 vs., („Населението на Индия“), London, 1868. — 45.
- Ута* [Ute] (герм. митол.) — героиня от германската епическа поема „Гудрун“ — 83.

Ф

- Файсън, Лоример* [Fison, Lorimer] (1832—1907) — английски етнолог и мисионер на о-в Фиджи и в Австралия, където е прекарал от 1863 г. до края на живота си. Заедно с *Хауит Алфред Уилям* [Howitt Alfred William (1830—1908)], австралийски етнолог, са издали общ труд върху груповия брак у австралийските туземци (1882), виж и „Kamilaroi and Kurnai“, 1880. — 47, 49.
- Фердинанд, Католик* [Ferdinand, der Katholische] (1452—1516) — крал на Кастилия и Арагония (Испания). С неговата епоха започва политическото могъщество на Испания — 56.
- Фрайа* [Freya, Freia] (сканд. митол.) — богиня на плодородието и на любовта, съпруга на бог Один — 41.
- Фримен, Едуард Аугуст* [Freeman, Edward Augustus] (1823—1892) — английски либерален историк; автор на многобройни трудове върху историята на Англия, предимно върху епохата на завоюването на Англия от норманите — 11.
- Фурие, Шарл* [Fourier, Charles] (1772—1837) — френски социалист-утопист, високо ценен от Маркс и Енгелс поради хапливата му сатира — 23, 76, 163, 185.
- Фюстел де Куланж, Нюма Дени* [Fustel de Coulanges, Numa Denis] (1830—1889) — френски историк, изследовател на античността; виж „La cité antique“ [„Античното общество“], Paris, 1864 г. — 108.

Х

- Хадубранд* [Hadubrand] (герм. митол.) — герой от германската народна поема „Песен за Хилдебранд“ [„Hildebrandslied“] — 142.
- Хартмут* [Hartmut] (герм. митол.) — герой на германската народна епическа поема „Гудрун“ [„Gudrun“] — 83.
- Хауит, Алфред Уилям* [Howitt, Alfred William] (1830—1908) — австралийски етнограф, основател заедно с Файсън на австралийската етнология. Виж „The Native Tribes of South — East Australia“ [„Туземните племена на Югоизточна Австралия“], London, 1904. — 49.
- Хегел, Георг Вилхелм Фридрих* [Hegel, Georg Wilhelm Friedrich] (1770—1831) — немски философ, идеалист-диалектик; тук Енгелс критикува Хегеловата „Философия на правото“ — 177.
- Хервиг* [Herwig] (герм. митол.) — герой на германската народна епическа поема „Гудрун“ [„Gudrun“] — 83.
- Херкулес, или Херакъл* [Herkules, Herakles] — прочут герой от гръцката митология, син на Зевс и Алкмена, извършил редица подвизи и затова причислен към боговете — 143.
- Херодот* [Herodot, или Herodotes] — най-старият гръцки историк, „бащата на историята“ — 45, 68.
- Хетел* [Hetel] (герм. митол.) — герой от германската народна епическа поема „Гудрун“ [„Gudrun“] — 83.
- Хилда* [Hilde] (герм. митол.) — героиня от германската народна епическа поема „Гудрун“ [„Gudrun“] — 83.
- Хилдебранд* [Hildebrand] (герм. митол.) — герой на старата германска народна поема „Песен за Хилдебранд“ [„Hildebrandslied“], която изразява борбата между германските племена — 142, 169.

- Хойслер, Андреас* [Heusler, Andreas] (1834—1921)— швейцарски юрист, автор на редица трудове по швейцарско и немско право. Енгелс се позовава на неговия голям труд „Institutionen des deutschen Rechts“ [„Институции на германското право“], 2 B-de, Leipz., 1885—1886. — 63.
- Хомер* [Homer, гр. Homeros] (ок. IX в. пр. н. е.) — най-бележитият древногръцки поет, на когото се приписва авторството на „Илиада“ и „Одисея“ — 30, 66, 67, 108, 109.
- Хушке, Георг Филип Едуард* [Huschke, Georg Philipp Eduard] (1830 — 1909) — немски историк на правото, автор на трудове по римско право и теология, професор в Бреслау — 131.

Ц

- Цезар, Гай Юлий* [Caesar, Gajus Julius] (100 — 44 пр. н. е.) — един от най-прочутите римски пълководци и държавници, римски диктатор, автор на историята на Галската война — „Bellum Gallicum“ — 30, 44, 96, 141, 146, 148, 150, 152.
- Цивилис, Юлий* [Civillis, Julius] (I в. н. е.)—вожд на германското племе батави, въстанало в 68 г. срещу римското господство. След кратък успех въстанието било потушено в 70 г. — 145.

Ш

- Шьоман, Георг Фридрих* [Schöman, Georg Friedrich] (1793—1879) — немски филолог и историк; виж „Griechische Altertümer“ [„Гръцки старини“], 2 B-de, Berlin, 1855. — 68, 109.

Щ

- Щернберг, Лев Яковлевич* [Sternberg, Leo Jakowlewitsch] (1861—1927) — руски етнограф и социолог, последовател на Морган. За дейното му участие в партията „Народна воля“ в 1886 г. бил арестуван и заточен на о-в Сахалин, където е предприел редица етнографски изследвания над туземците в Сахалин и Камчатка, наречени нивхи или гиляки — 190, 193.

Я

- Янчук, Николай Андреевич* (1859—1921) — руски етнограф, заместник-председател на „Дружеството на приятелите на естествознанието, антропологията и етнографията“, съредактор на списанието „Этнографическое обозрение“ — 190.
- Ярослав (Мъдри)* [Ярослав (Мудрый)] — киевски княз (1019—1054), през времето на който бил съставен най-старият паметник на руското право, т. н. „Руская правда“ — 63.

ПОКАЗАЛЕЦ НА ГЕОГРАФСКИТЕ И ЕТНОГРАФСКИТЕ НАИМЕНОВАНИЯ

А

- Авгили* [Auglleg] — африканско племе, което носи името си от местност в Ливия, където е живяло. Виж Херодот (IV, 172, 182, 183) — 61.
- Австралийци* — 26, 45, 46, 48, 50.
- Аламани* (или алейни) — германско племе, което е живяло по горното течение на р. Рейн — 141.
- Англичани* — 102, 137.
- Арийци* — название, влязло в употреба през XIX в. за означаване на народите, принадлежащи към оная езикова група, която днес носи името индоевропейска: индуси, перси (ираници), гърци, старите римляни и съвременните романски народи, германски народи, славяни, латиши, литовци и др. — 28, 57, 62, 63, 162, 165.
- Атика* — област в древна Гърция, лежаща в източната част на Балканския полуостров — 108, 114, 115, 116, 119, 123.
- Атиняни* — 68, 115, 116 — 123, 124, 125, 177.
- Ауде* — местност в Индия, северно от Ганг — 45.
- Ахейци* — първоначално наименование на едно древно гръцко племе, а в героичната епоха — в поемите на Омира — означение за всички гърци въобще; по-късно — наименование на населението в северните части на Пелопонес — 111.
- Ацтеки* — (жители на „Ацтлан“ — митическата прародиня на мексиканците) — име на най-значителното от старите индиански племена в Мексико, господстващо до завладяването на Мексико от испанците в XVI в. — 112.

Б

- Барба* — малобройно миролюбиво суданско племе, живущо в Северна Абисиния и занимаващо се със земеделие — 55.
- Бастарни* — готско племе, живяло по дължината на Карпатите и Дунав — 152.
- Батави* — германско племе, живяло около делтата на Рейн — 145.
- Белги* — група келтски племена, населяващи Северна Азия — 145.
- Брити* — име на келтско племе, което населява о древна Британия — 20, 44.
- Бургундия* — провинция в центъра на Източна Франция, в басейна на Сена, Лоара и Сона — 149.
- Бургунди* — германско племе, част от вандалите — 141, 153.

В

- Варали* — индийско племе — 137.
- Вейи* — древен южноетрусски град, разрушен в 396 г. пр. н. е. — 132.
- Великите езера* — група езера в Северна Америка — 152.

Г

- Галии* — древното келтско население на Галия (сега Франция) — виж келти.
- Галия* — название на територията на съвременна Франция през времето на стария Рим — 145, 152, 154, 156
- Гаура* — езикова група на индийските племена — 32.
- Германци* — старите германски племена — 11, 20, 30, 34, 63, 73, 74, 82, 96, 98, 109, 136, 137, 141, 153, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 174, 176, 184.
- Гиляки* — съвременното название на нихви, народът, който населява северната половина на о-в Сахалин и територията по устието на Амур. Гиляките принадлежат към палеазиатската група племена, която включва още и луораветляни, по-преди наречени чукчи, нимланг, с предишно име — коряки, ителмени, преди — камчадали и др. — 190, 192, 193.
- Готски племена* — разклонения на германците — 142, 152, 153.
- Гърци древни* (или елини) — 15, 30, 35, 61, 67, 69, 89, 101, 104, 112, 115, 118, 142, 150, 151, 164.

Д

- Дакота* (или сиу) — езикова група, към която принадлежат индианците от басейна на реките Мисисипи и Мисури — 94.
- Декан* — южната част на Индия — 33.
- Делавари* — група индиански племена в басейна на р. Делавър (Северна Америка) — 60.
- Дитмаршен* — област в Северна Германия, в пруската провинция Шлезвиг-Холщайн — 176.
- Дорийски племена* — групата древногръцки племена, която е населявала южната част на Елада — 67, 104.
- Дравиди* (или дравидийци) — древното тъмнокожо население на Индия — 33.

Е

- Европейци* — 28, 49, 53, 85, 162, 178.
- Егина* — остров в Егейско море и едноименен град в него през древна Гърция — 174.
- Ери* — индианско племе в Северна Америка от групата на ирокезите, живяло южно от езерото Ери — 102.

И

- Ибери* — най-древните обитатели на Пиринейския полуостров — 153.
- Ингвеони* — един от трите групи племена, на които — според Тацит — са се делили древните германци; те са земели крайбрежието на Северно море — 153.
- Индианци* — туземните жители на Америка — 10, 20, 21, 27, 28, 29, 32, 46, 51, 55, 58, 60, 73, 89, 94, 110, 126, 146, 149, 164.
- Ионийци* (или ионяни) — главната част от древния гръцки народ, която населявала Атика, крайбрежието на Мала Азия (Иония) и някои острови на Егейско море — 68.
- Ирландци* — 137, 139.

Ирокези — съюзът на петте (по-късно шест) племена, живущи в щата Ню-Йорк (кайюга, могауки, онейда, онондага, сенска и приобщените по-късно в този съюз тускароръ); те принадлежат към ирокезката езиковъ група, към която се числят също и племената виандоти или гурони, конестога, „неутрално племе“, сускеханна, чироки, ери — 17, 19, 32, 33, 52, 90—100, 102, 104, 109, 110, 128, 136, 152.

Испанци — 112.

Истевочи: според Тацит — най-главната група племена, на които се делели древните германци; истевоните са живеели по средното течение на Рейн — 153.

Италиийски племена — 30, 62.

К

Кабили — берберийско племе в Северна Африка (Алжир) — 64.

Кавиати — племе, което е живяло по бреговете на Беринговия проток — 39.

Кадиаки (или каянгути) — жителите на о-в Кадияк в Тихи океан до Аляска. Кадиаките принадлежат към групата на алеутските племена — 39.

Кайюга — виж ирокези — 99.

Калмици (или калмуци) — народ, принадлежащ към западната група на монголските езици — 137.

Камиларои — групата австралийски племена, която обитават Нова Южна Уелс — 48.

Караибци (или кариби) — народ от индиански произход, който през периода на откриването на Америка е живял на Хаити, Малките Антилски острови и северната част на Южна Америка. Днес Караибите са почти изчезнали. Остатъци от тях са се запазили на о-в Тринидад — 29.

Карени — племе, което живее в Индокитай, Таясерим, Сиам и Бирма — 39.

Кафри — общо наименование на негърските племена от езиковата група банту в Югоизточна Африка — 102.

Квинсленд — североизточен щат на Австралийската федерация — 48.

Келти — най-древното население на Западна Европа, което е заемало територията от средното течение на Рейн и горното течение на Дунав до Рона — 11, 64, 96, 137, 145, 148, 152.

Кимври и тевтони — древногермански племена — 141.

Коринт — град-държава в древна Гърция, разположен на едноименен провак — 71, 174.

Котар (или кота) — дравидско племе в Южна Индия — 54.

Кукуси — племе в Чили — 39.

Л

Лангобарди — германски племена, живели в I в. по течението на Елба, после основали своя държава в Северна Италия — 142.

Лигури — едно от най-старите племена, които населявали северозападното крайбрежие на Апенинския полуостров и южното крайбрежие на Франция, източно от устието на Рона — 153

Липс — десев приток на р. Рейн — 145.

М

- Магари* — индийско племе — 17, 137.
Майами (или миями) — индианско племе от групата алгонкини, живяло в басейна на езерото Мичиган — 60.
Малайски народи — 55.
Маунт Генбир — рѝфон в Южна Австралия — 47, 48.
Мексиканци — 28, 99, 112, 142.
Мохоуки — виж ирокези — 99.
Мунипури — индийско племе — 137.

Н

- Наири* — дравидско племе в Южна Индия на Малабарския бряг — 65.
Неутрална нация — съюз от ирокезки племена, живели западно от р. Ниагар — 102.
Ниверне — старинна провинция в централната част на Франция — 64.
Норики — жители на древноримската провинция Норик, намираща се южно от горното течение на Дунав — 153.
Нормани — жители на Скандинавския полуостров, прославили се в VIII—X в. със своите набег в различни западноевропейски страни — 30, 160, 162.
Нубийци — племе, което населявало Нубия, намираща се в областта на Нил, южно от Египет — 102.
Нуткайци (или нутки) — име на североамериканските индиански племена, които живеели главно на о-в Ванкувер при Тихоокеанското крайбрежие на Канада — 165.

О

- Оджибва* (или чипевей) — едно от най-големите индиански племена от групата алгонкини, живяло северно от Мексико — 39, 94.
Омаха — индианско племе в щата Небраска, принадлежало към групата лакота — 94.
Онейда — виж ирокези — 99.
Онондага — виж ирокези — 99.
Охайо — река в САЩ, ляв приток на Мисисипи — 152.

П

- Партяни* (или парти) — жители на древна Партия — 39.
Певкини (готско племе, част от бастарните) — заселило се на острова в устието на Дунав и получило името си от този остров — 152.
Пелазги (или легури) — най-древното население на Средиземноморското крайбрежие — 104.
Пенджа — племе в Индия — 54.
Пенджаб (или Петоречие) — северозападната провинция на Британска Индия. Това име произлиза от петте реки, които напояват тази област и се събират в Инд — 57, 64.
Перси (древни) — 39.
Перуанци — 28, 64, 99.
Петоречие — виж Пенджаб — 57.
Пикти — келтско племе, живяло в Шотландия — 141

Полинезийци — 26, 41, 44.

Потози — област в Боливия (Южна Америка), богата с ценни руди — 86.

Потомак — река в източните САЩ — 152.

Провансалци — жителите на Прованс (Южна Франция). Тук става въпрос за специалното направление в средновековната поезия, развила се в Прованс — 74.

Пуебло (испански „pueblo“ — „селище“) — група индиански племена, населяващи южните склонове на Северна Америка (днешно Ново Мексико) и Северно Мексико, получило името си от своите селища — „пуебло“ — 28, 29, 112.

Пиави — грузинци-пщинци, които живеят в местността по склоновете на кавказкия хребет по средното течение на Арагва — 137.

Р

Регил (лат. Regillum) — град в древна Италия — 127.

Римляни (древни) — 39, 62, 63 — 64, 72, 89, 101, 126 — 136, 141, 145, 153 — 159, 162, 164, 184.

Русия, руси — 64, 65, 148, 193.

С

Сапелско племе — 126.

Самоеди — старо название, днес самоедите носят името *ненци* — народ, който населява ивицата тундри от източния бряг на Бялото море до устието на р. Енисей — 137.

Сантал (или сонтали) — племе от дравидски произход, живущо в Бенгал и Асам. Общественият му строй бил през XIX в. твърде примитивен — 54.

Сарацини — име, пренесено през следните векове от християнските писатели върху всички араби, а после — върху всички мохамедани — 162.

Сванети — кавказко планинско племе, което населява котловината по горното течение на р. Ингур в южното подножие на Елбрус и по десния приток на Рион — 137.

Сави — древногерманско племе — 141, 146.

Семити — група народи от езиковото семейство, към което в древността са принадлежали вавилонци, асирийци, финикийци, евреи, а сега принадлежат евреи и араби — 28, 57 — 58, 63, 65, 165.

Сенека — виж ирокези — 90, 94, 99.

Скити — име, с което древните писатели означавали разните народи, живели през това време южно от Източна Европа — 39.

Скоти — населението на Шотландия — 141.

Славяни — 96.

Спарта (или Лакедемон) — държава в древна Гърция, намираща се на Пелопонес — 68.

Спартанци — населението на древна Спарта — 68, 73.

Т

Тайвали — готско племе — 74.

Тамули (или тамули) — дравидски народ, живущ в Южна Индия и на Цейлон — 33.

Таху — племе в Северно Мексико — 56.

- Тенктри* (или тенктери) — германско племе, живяло през I в. пр. н. е. по р. Лан, десен приток на Рейн — 152.
- Тини* — индианско племе, живяло във вътрешната част на Британска Северна Америка — 39.
- Тикури* — племе в Индия, живяло северно от Ганг — 45.
- Тласкала* — име на селище в древно Мексико — 95.
- Траки* — обитатели на древна Тракия — държава в североизточната част на Балканския полуостров — 55.
- Троя* — древногръцки град в Мала Азия, с който е свързано преданието за Троянската война, възпята от Хомер в поемите му „Илиада“ и „Одисея“ — 111.
- Туранци* — обитатели на Туранското плато — 165.
- Гускарора* — виж ирокези — 93.

У

- Уелци* — жителите на полуостров Уелс [Wales] в Западна Великобритания — 137, 138, 141.
- Узипети* (или узипи) — германско племе, живяло в I в. пр. н. е. по р. Липа и по десния бряг на Рейн — 152.

Ф

- Финикийци* — жителите на Финикия — северната част на източното Средиземноморско крайбрежие — 114.
- Франки* — название на германските племена, появили се през средата на III в. Франките се делели на три групи: долни франки, чието ядро се състояло от салическите франки, живущи отначало по р. Исел, средни или рипуарски франки и горни франки — по средното течение на р. Рейн — 150, 153, 158 — 161.
- Фрانش-Комте* [Franche-Comté] — френска провинция с главен град Безансон [Besançon] — 64.

Х

- Хавайци* — жители на Хавайските (или Сандвичевите, островни и Тихи океан — 19, 33, 42, 44, 189, 191.
- Хайда* [Haidah] — индианско племе, живяло на едноименния остров на кралица Шарлота около северозападното крайбрежие на Америка — 165.
- Хастингс* — град в Англия, където е станало сражението между норманите, които завоювали Англия и местното предишно население — англосаксонците — 169.
- Хевсури* — малко планинско племе, живущо по склоновете на централния кавказки хребет, в горните течения на Арагва и Аргун — 137.
- Хермиони* — една от трите групи племена, на които, според Тацит, са се делели древните германци. Хермионите са живели между Майн и Елба — 141, 153.
- Херули* — народ от германски произход, живущ първоначално вероятно в датските острови и Южна Швеция, откъдето през III в. н. е. били прогонени от датчаните и се разпръснали по цяла Европа (от долен Рейн до Черно море). Към края на V в. н. е. те образували отделна държава по горното течение на Тиса (Унгария). Тяхната държава била разгромена в VI в. Езикът им е почти неизвестен — 74.

- Хо* — племе, което населява Североизточна Индия и принадлежи към групата на коларийските племена и племената Мунд — 54.
- Хуни* — скитнически народ от монголски произход, нахлул в Европа около 375 г. Техните прадеди били хуну — северните съседи на китайците — 36.

Ч

- Черкези* — западната група на адигейските племена, която живяла южно от Кубан и по-нататък по Черноморското крайбрежие чак до р. Шахе — 137.
- Чипевей* (оджибвей) — индианска народност от алгонкинската група — 39.

Ш

- Шоуни* — североамериканско индианско племе от групата на алгонкините, живяло в територията на щатите Южна Каролина, Тенеси Пенсилвания и Охайо — 60.

СЪДЪРЖАНИЕ

	Стр.
Предговор на редакцията	3
Предговор на ИМЕЛ	5
Предговор към първото издание от 1884 г.	9
Предговор към четвъртото издание от 1891 г.	11
I. Предисторическите степени на културата	25—31
I. Дивачество	25
II. Варварство	27
II. Семейството	32
III. Ирокезният род	89
IV. Гръцкият род	104
V. Възникване на атинската държава	114
VI. Род и държава в Рим	126
VII. Родът у келтите и германците	137
VIII. Образуването на държава у германците	155
IX. Варварство и цивилизация	164

ПРИЛОЖЕНИЕ

Новооткрит случай на групов брак	189
Показалец на имената	197
Показалец на географските и етнографските наименования	209

ЗАБЕЛЯЗАНИ ПЕЧАТНИ ГРЕШКИ

<i>Стр.</i>	<i>Ред</i>	<i>Напечатано</i>	<i>Да се чете</i>
14	18	отгоре	признана
37	10	"	определено
42	5	отдолу	предизвикал
57	11	отгоре	За да се разви то
74	12	"	тайфалерите
82	7	"	бил различен
111	16	отдолу	Демодокъл
155	20	отгоре	където с маса